ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Lingvistică

Ion BĂRBUŢĂ

SEMNIFICAŢIA LEXICALĂ ŞI CATEGORIILE GRAMATICALE ALE CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Chişinău, 2002

CZU 811.135.1`22`366.5
B 29

Machetare computerizată: *Galina Prodan*

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul Ştiinţific al Institutului de Lingvistică al A.Ş.M.

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Bărbuţă, Ion
Semnificaţia lexicală şi categoriile gramaticale ale cuvintelor în limba română / Ion Barbuţă; Institutul de Lingvistică al A.Ş.M. – Ch.: CE USM, 2002. – 125 p.
Bibliogr. p. 100-125 (226 tit.)
ISBN 9975-70-191-4
50 ex.

811.135.1`22`366.5

ISBN 9975-70-191-4

C U P R I N S

INTRODUCERE

După cum se ştie, limba este un sistem semiotic care serveşte la transmiterea informaţiei despre realitatea extralingvistică. Constituirea şi funcţionarea limbii are la bază două procedee diametral opuse: analiza şi sinteza. Mai întîi, conştiinţa umană segmentează continuumul extralingvistic în anumite segmente ale căror imagini, subcategorizate în corespundere cu cele mai generale categorii ale gîndirii, îşi găsesc reflectare în latura de conţinut a unităţilor de inventar (morfeme, lexeme). În procesul de comunicare are loc combinarea consecutivă a unităţilor de rang inferior în unităţi de rang superior (enunţuri), prin care se descriu anumite situaţii, stări de lucruri şi se transmit anumite intenţii comunicative. Aşadar, limba în calitatea ei de cod include: a) un inventar de unităţi care semnifică elementele realităţii extralingvistice (semnele minimale) şi b) un ansamblu de reguli de combinare a acestor unităţi (sintaxa în sens larg).

În lingvistica actuală şi, mai ales, în gramaticile de tip generativist se recunoaşte că mecanismul de generare a unităţilor complexe de la diferite niveluri este acelaşi. În această viziune, cuvîntul, inclusiv formele lui gramaticale, sînt concepute ca succesiuni de morfeme la fel ca şi sintagma, care reprezintă o combinare de cuvinte. În felul acesta, se admite existenţa unor relaţii sintagmatice nu numai între termenii sintagmei, ci şi între unităţile minimale din structura cuvîntului, adică între morfeme. Mai mult chiar, se consideră că relaţiile care se stabilesc între baza lexicală şi flectiv, pe de o parte, şi între termenii unei sintagme, pe de altă parte, sînt identice [Pană Dindelegan, 1992 b, p. 10–13; Vasiliu, 1992, p. 53].

Trebuie menţionat că, dacă relaţiile dintre termenii sintagmei se află de mult timp în centrul atenţiei lingviştilor, atunci problema combinării bazei lexicale cu flectivul nu a constituit deocamdată obiectul unui studiu special în lingvistica românească. Necesitatea unor asemenea cercetări este acut simţită atît de lexicografi, cît şi de gramaticieni. Ele ar permite, pe de o parte, să fie relevate trăsăturile semantice, care reglementează comportamentul gramatical al cuvîntului şi care ar urma să fie incluse în definiţiile lexicografice, iar, pe de altă parte, să fie delimitate subclasele lexico-semantice din cadrul unei părţi de vorbire în funcţie de compatibilitatea / incompatibilitatea semnificaţiei lexicale cu semnificaţiile flectivelor prin care aceasta se caracterizează.

Lucrarea de faţă are ca obiect studiul formei gramaticale din perspectivă generativistă, mai concret, descrierea mecanismului de combinare a semnificaţiei lexicale cu semnificaţia gramaticală în cadrul formei gramaticale a cuvîntului. Prin lucrările consacrate acestei teme se urmăresc, în general, două scopuri: a) stabilirea trăsăturilor semantice relevante morfologic, adică

a trăsăturilor „responsabile“ pentru combinarea celor două tipuri de semnificație și b) delimitarea subclaselor de cuvinte a căror semnificație lexicală admite sau impune restricții la combinarea bazei lexicale cu flectivul, deci a cuvintelor care se caracterizează printr-o paradigmă morfologică completă și a celor care au o paradigmă defectivă [Булыгина, 1980, p. 335, 338].

În legătură cu primul punct, trebuie menționat că, din cîte cunoaștem, pînă în prezent nu există o concepție de ansamblu privind mecanismul de combinare a semnificației lexicale cu semnificația gramaticală, o concepție care ar fi valabilă pentru toate părțile de vorbire. De cele mai multe ori, problema în cauză este tratată pentru fiecare categorie morfologică separat. În același timp, în lucrările consacrate acestei probleme sînt doar menționate subclasele de cuvinte care au o paradigmă defectivă, fără însă a se depista trăsăturile semantice relevante pentru combinarea acestor două tipuri de semnificație.

Cît privește cel de-al doilea punct, în majoritatea lucrărilor care abordează această problemă, se menționează că, în condițiile actuale, soluționarea definitivă a acestei probleme este imposibilă. Vorba e că identificarea și analiza cuvintelor așa-numite defective întîmpină deocamdată o serie de dificultăți determinate de mai multe cauze.

În primul rînd, numărul cuvintelor care din motive semantice nu realizează opozițiile gramaticale specifice părții de vorbire căreia îi aparțin este – oricît ar părea de paradoxal – foarte mare. În plus, ele se disting printr-o diversitate extremă, ceea ce face foarte dificilă sistematizarea lor.

În al doilea rînd, pînă în prezent nu a fost cercetat sub toate aspectele mecanismul de combinare a celor două tipuri de semnificație în cadrul formei gramaticale a cuvîntului. Prin analizele de pînă acum nu s-au stabilit încă trăsăturile semantice relevante morfologic, adică trăsăturile care impun restricții de combinare a bazei lexicale cu flectivul.

În al treilea rînd, la alcătuirea definițiilor lexicografice ale cuvintelor nu se ține cont de aspectul corelației dintre semnificația lexicală și cea gramaticală. Informațiile referitoare la restricțiile impuse de semnificația lexicală în ceea ce privește realizarea opozițiilor gramaticale sînt puține, iar în cazul unor categorii, ele lipsesc aproape cu desăvîrșire. În aceste condiții se impune elaborarea unor dicționare speciale care ar conține acel minimum de informație semantică ce reglementează comportamentul gramatical al cuvîntului. În felul acesta, este necesar ca definițiile lexicografice să fie orientate nu numai spre realitatea desemnată de cuvînt, ci și spre regulile gramaticale ale limbii [Апресян, 1986, p. 57; Апресян, 1988, p. 7; Супрун, 1984, p. 41].

Pornind de la această stare de lucruri, urmează să fie formulat scopul lucrării de față. Deși limitată la analiza cîtorva categorii gramaticale sub aspectul corelației lor cu semnificația lexicală, prezenta lucrare are drept scop cercetarea mecanismului de generare, de constituire a formelor gramaticale

în limba română. Lucrarea încearcă să aducă dovezi în sprijinul ipotezei conform căreia semnificația gramaticală este subordonată celei lexicale. Astfel, în procesul de generare a formelor gramaticale ale cuvintelor, semnificația lexicală este cea care reglementează combinarea bazei lexicale cu flectivul. Deci, ceea ce vom urmări în această lucrare este analiza compatibilității combinatorii sub aspect semantic a bazei lexicale și a flectivului. La modul concret lucrarea de față își propune să realizeze următoarele sarcini.

În primul rînd, se va întreprinde o încercare de a delimita și de a localiza trăsăturile semantice responsabile de combinarea semnificației lexicale cu semnificația gramaticală, insistîndu-se asupra cazurilor cînd cele două tipuri de semnificație sînt incompatibile.

În al doilea rînd, se va urmări corelația dintre semnificația lexicală și cea gramaticală doar la nivelul celor mai generale clase, și anume la nivelul claselor lexico-gramaticale stabilite în cadrul fiecărei părți de vorbire. Dat fiind faptul că informația inclusă în definițiile lexicografice din lucrările existente este insuficientă pentru precizarea caracteristicilor gramaticale ale cuvintelor, cercetarea comportamentului gramatical al fiecărui cuvînt rămîne a fi o sarcină de viitor.

Scopul urmărit în lucrare a determinat atît structura ei de ansamblu, cît și structura fiecărui capitol în parte. O dată ce analiza semantică a unităților complexe alcătuite din unități mai simple presupune delimitarea a două aspecte (1. descrierea structurii semice a unităților constituente și 2. descrierea regulilor de combinare a unităților de rang inferior în unități de rang superior), examinarea corelației dintre semnificația lexicală și semnificația gramaticală de asemenea impune două etape de descriere. Este necesar să fie descrisă, pe de o parte, formula semică a unităților lexicale, iar, pe de altă parte, structura semnificației gramaticale și numai după aceasta să se treacă la dezvăluirea mecanismului de combinare a celor două tipuri de semnificație.

Un interes deosebit pentru lucrarea de față prezintă cazurile cînd între semnificația lexicală și cea gramaticală se stabilesc raporturi de incompatibilitate semantică, ceea ce are ca efect faptul ca lexemul respectiv are o paradigmă morfologică defectivă.

Lucrărea de față reprezintă, așadar, o încercare de a dezvălui mecanismul de combinare a semnificației lexicale cu semnificația gramaticală, relevîndu-se compatibilitățile / incompatibilitățile semantice dintre ele. Deși n-au fost cuprinse absolut toate părțile de vorbire și nici toate categoriile gramaticale, concepția elaborată vine să explice mecanismul privind compatibilitatea combinatorie a bazei lexicale cu flectivul. Principiile descrise pot fi extinse asupra tuturor tipurilor de forme gramaticale din limba română. Rezultatele obținute în urma analizei vin să stabilească astfel corelația dintre gramatică și vocabular.

I. PRECIZĂRI TEORETICE PRIVIND ANALIZA SEMNIFICAŢIEI LEXICALE ŞI A SEMNIFICAŢIEI GRAMATICALE

1.1. Analiza semnificaţiei lexicale a părţilor de vorbire autosemantice

În paragraful de faţă se va urmări descrierea structurii semantice a părţilor de vorbire autosemantice în scopul depistării trăsăturilor semantice relevante în generarea formelor gramaticale, adică trăsăturilor care admit sau, dimpotrivă, impun restricţii la combinarea semnificaţiei lexicale cu semnificaţia flectivului.

După cum se ştie, formula semică a părţilor de vorbire autosemantice se constituie ca rezultat al procesului denotativ, care presupune segmentarea continuumului extralingvistic în anumite fragmente şi includerea lor într-o anumită categorie logică generală. Deci procesul dat cuprinde două elemente: 1) categoria conceptuală prin prisma căreia este reflectată realitatea şi 2) entitatea desemnată [Телия, 1981, p. 113].

În corespundere cu aceste două elemente ale procesului denominativ în cadrul structurii semice a părţilor de vorbire cardinale se disting două straturi de semnificaţie: 1) s e m n i f i c a t u l   c a t e g o r i a l   şi 2) s e m n i f i c a t u l   r e f e r e n ţ i a l   [Coşeriu, 1994, p. 67].

Semnificatul categorial este de natură conceptuală şi constituie modul de reflectare şi de prezentare a denotatului în limbă. După E. Coşeriu, în limbile lumii există numai patru semnificate categoriale de bază [Coşeriu, 1994, p. 68]. Acestea sînt semele categoriale ale părţilor de vorbire autosemantice, şi anume: obiect (la substantiv), însuşire (la adjectiv), proces (la verb) şi caracteristică a altui semn (la adverb). Semele date au la bază patru concepte fundamentale ale gîndirii umane, care prezintă un înalt grad de generalizare. Astfel, prin obiect în sens larg se înţelege „tot ceea ce există sau poate fi prezentat în gîndire ca avînd existenţă de sine stătătoare". Prin însuşire se înţelege „tot ceea ce caracterizează un obiect". Procesul este definit ca „tot ceea ce se desfăşoară în timp". În ceea ce priveşte adverbul, este de observat că această parte de vorbire este mai degrabă o clasă funcţională decît semantică, cu alte cuvinte, delimitarea adverbelor se face în funcţie de capacitatea lor de a determina un verb, un adjectiv sau un alt adverb.

Aşadar, semele categoriale ale părţilor de vorbire autosemantice sînt nişte „forme apriori ale conştiinţei", adică nişte clase în care este inclus tot ceea ce este reflectat de spiritul uman. Semele date determină statutul categorial al entităţilor desemnate. Ansamblul acestor seme formează „o reţea" care se suprapune realităţii atunci cînd aceasta este desemnată prin unităţi lingvistice.

În felul acesta, orice fragment ontic, fiind desemnat prin mijloace de limbă, este repartizat în sfera uneia dintre aceste categorii, adică este prezentat la nivel conceptual fie ca obiect, fie ca însuşire, fie ca proces, fie ca semn al semnului. Astfel, de exemplu, calitatea obiectelor de a fi albe poate fi desemnată în limba română prin adjectivul *alb*, prin substantivele *alb* şi *albeaţă* şi prin verbul *a albi*. Există însă o deosebire fundamentală între felul cum este prezentată însuşirea de substantiv, de adjectiv sau de verb. Adjectivul semnifică însuşirea ca atribut al unui obiect (*zăpadă albă*). Substantivul, dimpotrivă, o „desprinde" de la purtătorul ei prezentînd-o ca pe o entitate de sine stătătoare căreia i se pot atribui alte caracteristici (*albul imaculat al zăpezii*). Verbul o descrie ca pe un fenomen care se desfăşoară în timp (*i-a albit părul*).

La nivelul limbii, semnificatul categorial are menirea de a stabili raportul dintre lexic şi gramatică. Astfel, prin acest semnificat cuvintele sînt orientate spre îndeplinirea anumitor funcţii sintactice [Coşeriu, 1994, p. 67; Кубрякова, 1978, p. 36]. Celor patru semnificate categoriale de bază le corespund patru tipuri de roluri pe care le pot îndeplini cuvintele în cadrul enunţului. Deci datorită semnificatului categorial cuvintele sînt specializate pentru îndeplinirea anumitor funcţii sintactice: substantivele apar în poziţie actanţială, adjectivele se folosesc cu rol atributiv, verbele se întrebuinţează în poziţie predicativă, iar adverbele se utilizează cu rol circumstanţial.

La rîndul său, **semnificatul referenţial** se constituie ca rezultat al reflectării caracteristicilor calitative, cantitative şi relaţionale ale denotatului şi reprezintă, de fapt, un minimum de cunoştinţe despre denotat, despre clasa căreia acesta îi aparţine, precum şi despre relaţiile lui cu alte entităţi, cunoştinţe necesare pentru identificarea referentului în situaţia dată de comunicare şi pentru folosirea corectă a cuvîntului în actul de vorbire [Арутюнова, 1980, p. 188–189; Кацнельсон, 1972, p. 141; Руденко, 1986, p. 28–29; Уфимцева, 1986, p. 105–106].

În corespundere cu aceste trei aspecte ale informaţiei despre denotat, în structura semnificatului referenţial, se disting respectiv

trei componente: 1) intensiunea, 2) extensiunea şi 3) implicaţia.

Intensiunea reprezintă, de fapt, formula semică a unităţilor lexicale [Никитин, 1974, p. 34–35, 37]. Ea este alcătuită dintr-un fascicol de seme care descriu trăsăturile esenţiale ale denotatului [Кацнельсон, 1972, p. 136].

În cadrul intensiunii, semele sînt organizate ierarhic în corespundere cu o anumită structură şi îndeplinesc diferite roluri [Гулыга, Шендельс, 1976, p. 295]. În funcţie de rolul îndeplinit, se disting seme comune, care sînt proprii mai multor unităţi lexicale şi care servesc la subcategorizarea semantică a cuvintelor, şi seme distinctive sau variabile, care diferenţiază cuvintele între ele. Dintre trăsăturile semantice cu un grad mare de generalitate ar putea fi menţionate, după părţi de vorbire, de exemplu: concret / abstract, animat / inanimat, uman / nonuman etc. la substantive; acţiune / devenire / stare / relaţie etc. la verbe; însuşire / relaţie etc. la adjective. Trăsăturile prezentate aici sînt, de obicei relevante morfologic sau sintactic, ele determinînd capacitatea cuvîntului de a exprima o anumită categorie morfologică sau de a se combina cu anumite lexeme.

Pe lîngă aceste seme, în formula semică a cuvîntului se includ, de asemenea, şi seme cu un grad mai mic de generalizare, inclusiv semele individuale.

Extensiunea, spre deosebire de intensiune care reflectă caracteristicile calitative ale denotatului, are la bază informaţia referitoare la aspectul cantitativ al entităţilor extralingvistice desemnate. Structura acestui element constituent al semnificatului referenţial este determinată de specificul denotaţilor şi diferă de la o parte de vorbire la alta. În cazul substantivului, extensiunea cuprinde informaţia despre componenţa şi structura clasei de obiecte [Кацнельсон, 1972, p.138]. Deci prin extensiune în cazul acestei părţi de vorbire se înţelege totalitatea obiectelor de acelaşi fel ce aparţin unei clase. În linii mari, după componenţa lor, clasele de obiecte pot fi de două feluri: clase alcătuite dintr-o mulţime de elemente de acelaşi fel (*om*, *casă*, *arbore* etc.) şi clase care includ un singur element (*lună*, *soare*).

Extensiunea adjectivelor are la bază informaţia despre intensitatea însuşirilor, adică informaţia privind capacitatea însuşirilor de a varia în anumite limite fără a-şi schimba calitatea. Pot fi delimitate două clase de însuşiri: însuşiri care se caracterizează prin trăsătura „variabilitate" (*mare*,

mic, bun, harnic etc.) şi însuşiri cu trăsătura „nonvariabilitate" (*viu, mort, orb* etc.).

Extensiunea verbului conţine informaţia referitoare la durata procesului în timp. Din acest punct de vedere, se disting procese durative (*a merge, a respecta, a sta* etc.) şi procese nondurative sau momentane (*a tresări, a închide, a intra* etc.).

Extensiunea adverbului se aseamănă cu elementul corespunzător al semnificatului referenţial al adjectivelor, avînd ca suport ontic capacitatea caracteristicilor modale şi circumstanţiale de a varia în anumite limite. Sub aspectul intensităţii lor, acestea pot fi variabile (*repede, încet, departe, tîrziu*) sau invariabile (*aşa, astfel, acum, aici, acolo*).

Trebuie observat că extensiunea lexemelor în calitatea lor de unităţi ale limbii are un caracter nedefinit, nedeterminat, de aceea acest constituent al semnificatului referenţial necesită o actualizare contextuală fie prin mijloace lexicale (de exemplu, numeralele), fie prin mijloace gramaticale (numărul la substantive, gradele de comparaţie la adjective şi adverbe etc.).

Implicaţia are la bază informaţia referitoare la ansamblul de relaţii care se pot stabili între denotat şi anumite entităţi din realitate [Никитин, 1974, p. 34–35]. În lingvistică, pentru acest element constituent al semnificatului referenţial, cel mai adesea, se foloseşte termenul de valenţă.

Prezentîndu-se drept „un cîmp gravitaţional" al semnificaţiei lexicale a cuvintelor [Никитин, 1974, p. 51], implicaţia este strîns legată, în primul rînd, de semnificatul categorial şi de intensiune. Sistemul de relaţii la nivelul întregii clase este determinat de semul categorial al părţii de vorbire. Astfel, substantivele, datorită semului categorial (obiect), se pot combina cu adjectivele (ca urmare a raportului dintre un obiect şi însuşirea lui), cu verbe (raportul stabilit între un obiect şi acţiunea înfăptuită sau suferită de el) sau cu alte substantive (raportul dintre două obiecte). Adjectivul, caracterizîndu-se prin semul categorial /însuşire/, în enunţ apare în calitate de determinant al substantivului, ce desemnează obiectul ca purtător al însuşirii respective. Specificul sintagmatic al verbului este determinat de semul /proces/. Printre entităţile implicate de verb se includ actanţii procesului (agentul, pacientul, destinatarul, instrumentul etc.), precum şi diverse circumstanţe. Implicaţia adverbului include informaţia privind procesele şi însuşirile caracterizate de această parte de vorbire.

Intensiunea, la rîndul ei, concretizează formula valențială a fiecărei unități lexicale în parte. Ea poate limita implicația unui lexem, reducînd, în unele cazuri, numărul unităților lexicale cu care acestea se poate combina pînă la unul singur. De exemplu, adjectivul *porumbacă* se poate întrebuința numai ca determinant al substantivului *găină*.

Așadar, semnificatul referențial al părților de vorbire autosemantice conține 1) trăsături intensionale (sau seme descriptive), 2) trăsături extensionale și 3) trăsături implicaționale (sau seme relaționale).

Într-o formă concisă, semnificatul referențial al părților de vorbire autosemantice ar putea fi redat prin următorul tabel:

Partea de vorbire	Intensiunea (aspectul calitativ)	Extensiunea (aspectul cantitativ)	Implicația (aspectul relațional)
Substantivul	trăsăturile distinctive ale obiectelor	componența și structura clasei	raportul dintre obiect și însușire, acțiune sau alte obiecte
Adjectivul	trăsăturile distinctive ale însușirii	variabilitatea însușirii în anumite limite	raportul dintre însușire și purtătorii ei
Verbul	trăsăturile distinctive ale procesului	durata procesului	raportul dintre proces și actanții sau circumstanțele lui
Adverbul	trăsăturile distinctive ale caracteristicii sau circumstanței	variabilitatea caracteristicii	raportul dintre caracteristică sau circumstanță și procesul caracterizat

1.2. Analiza semnificației gramaticale

Sub raport semantic și funcțional, unitățile care constituie subsistemul gramatical al limbii române sînt neomogene. Printre ele se disting unități al căror conținut este orientat spre realitatea extralingvistică și unități cu o funcție intralingvistică. Primele servesc la codificarea și transmiterea unei informații despre obiectul comunicării, celelalte asigură organizarea unităților nominative ale limbii în cadrul codului lingvistic, precum și funcționarea lor în procesul de comunicare. În corespundere cu această distincție, se delimitează două tipuri de categorii gramaticale:

(1) categorii gramaticale cu funcţie semantică şi (2) categorii gramaticale cu funcţie structurală sau relaţională [Draşoveanu, 1975, p. 67–77; Бондарко, 1976, p. 41–42; Бондарко, 1978, p. 81; Колесников, 1988, p. 32; Милославский, 1981, p. 69].

Categoriile cu funcţie semantică au un substrat logico-referenţial. Latura lor de conţinut include informaţia referitoare la cele mai generale aspecte ale fenomenelor din realitate, la organizarea procesului de comunicare sau la atitudinea vorbitorului faţă de cele comunicate. Printre categoriile cu funcţie semantică se includ numărul, cazul, categoria referirii la realitate – la substantiv, gradele de comparaţie – la adjectiv şi adverb, diateza, modul timpul – la verb.

După natura semnificaţiei exprimate, categoriile aici în discuţie pot avea 1) un caracter referenţial sau 2) un caracter pragmatic [Бондарко, 1976, p. 47].

Categoriile cu conţinut referenţial semnifică anumite aspecte, caracteristici, relaţii ale entităţilor desemnate de unităţile lexicale. Acestea sînt numărul şi cazul – la substantiv, gradele de comparaţie – la adjectiv şi adverb, timpul – la verb. Categoriile cu conţinut pragmatic reflectă aprecierea de către vorbitori a celor comunicate. În această subclasă se includ următoarele categorii: categoria referirii la realitate a substantivului, modul şi diateza verbului. În legătură cu această clasificare, se cere menţionat faptul că ea nu are un caracter absolut, întrucît şi în cazul categoriilor cu conţinut pragmatic se admite existenţa unui anumit element referenţial.

Categoriile cu funcţie structurală servesc la organizarea unităţilor lexicale pe axa sintagmatică, realizînd coeziunea între termenul subordonat şi termenul determinat. Categoriile date au un rol conectiv, care constă în repetarea caracteristicilor gramaticale ale primului termen la cel de-al doilea [Gruiţă, 1981, p. 15]. În limba română sînt următoarele categorii gramaticale cu funcţie structurală: genul, numărul, cazul – la adjectiv, persoană, numărul, genul – la verb.

În legeătură cu clasificarea categoriilor gramaticale în funcţie de tipul semnificaţiei transmise, trebuie menţionat că cele mai multe dintre categoriile gramaticale îmbină cele două tipuri de semnificaţie [Бондарко, 1976, p. 43] fiind întrebuinţate atît cu funcţie semantică, cît şi cu funcţie structurală. În acest caz, una dintre aceste două funcţii este principală, iar

cealaltă este secundară. Astfel, apar numai cu funcţie semantică următoarele categorii gramaticale: gradele de comparaţie la adjectiv şi adverb, diateza, timpul, modul – la verb. Pe de altă parte, numărul şi cazul substantivului, după funcţia lor primară, sînt categorii cu conţinut semantic, însă, datorită faptului că sînt antrenate în realizarea acordului între substantiv şi adjectiv, ele capătă şi o funcţie structurală. La categoriile de acord ale adjectivului şi ale verbului corelaţia dintre aceste două funcţii este „răsturnată“. Servind la exprimarea acordului, categoriile date reiau prin repetare informaţia gramaticală transmisă de categoriile cu funcţie semantică ale substantivului. În felul acesta, mărcile categoriilor de acord ale adjectivului şi verbului sînt purtători ai unor semnificaţii, care însă nu au nimic comun cu valoarea funcţional-semantică a acestor părţi de vorbire.

Cele două tipuri de categorii gramaticale diferă nu numai sub aspect semantic şi funcţional, ci şi sub aspectul originii lor. Astfel, în ceea ce priveşte geneza categoriilor noţional-semantice, se menţionează că ele s-au constituit ca rezultat al gramaticalizării unor opoziţii semantice marcate iniţial prin mijloace lexicale. Este de observat că unele categorii au în limbă echivalente lexico-semantice, adică unităţi lexicale, care exprimă acelaşi sens sau sensuri apropiate. De exemplu, numărul la substantive are ca unitate corelativă numeralul, care precizează cantitatea obiectelor denumite de substantiv. Timpul verbului are ca echivalente lexico-semantice adverbele de timp.

În acelaşi timp, categoriile sutructural-sintactice, numite uneori şi categorii de acord, au apărut ca rezultat al extinderii pe axa sintagmatică a categoriilor gramaticale de la cuvîntul supraordonat (substantiv, pronume) la cuvintele dominate (adjectiv, verb).

Specificul funcţional-semantic al celor două tipuri de categorii gramaticale se relevă şi în corelaţia semnificaţiei lor cu semnificaţia categorială a părţilor de vorbire pe care le caracterizează. Semnificaţia categoriilor noţional-semantice este implicată de semul categorial al părţii de vorbire respective. La baza acestor relaţii implicaţionale se află legătura existentă în realitate între entităţile reflectate de categoria dată şi lexemele corespunzătoare. Astfel, semul categorial / obiect / al substantivului presupune opoziţia singularitate / pluralitate, întrucît obiectele pot exista în realitate într-un singur exemplar sau în mai multe exemplare. Semul /

însuşire / al adjectivului presupune categoria gradelor de comparaţie, fapt determinat de capacitatea însuşirilor din realitate de a varia în anumite limite. Semul categorial /proces/ al verbului are ca „satelit“ semnificaţia timpului, întrucît procesualitatea se manifestă numai în timp.

Cît priveşte corelaţia sem categorial – semnificaţie gramaticală, trebuie observat că rolul dominant în acest caz le revine celor dintîi. La rîndul lor, semnificatele categoriilor gramaticale se prezintă ca nişte accesorii ale semelor categoriale putînd fi definite numai în legătură cu acestea de la urmă. Prin urmare, la identificarea părţilor de vorbire nu ar trebui absolutizată importanţa categoriilor gramaticale, fapt asupra căruia atrăgea atenţia încă L. V. Şcerba, subliniind că un cuvînt nu de aceea este substantiv fiindcă se declină, ci tocmai de aceea se declină fiindcă este substantiv.

În ceea ce priveşte categoriile structural-sintactice, ele sînt absolut indiferente faţă de semul categorial al părţii de vorbire pe care o caracterizează. Prezenţa categoriei numărului şi cazului la adjective nu este determinată de specificul semantic al acestei părţi de vorbire. Tot astfel numărul, persoana şi genul nu sînt motivate de semnificaţia verbului, ci caracterizează actantul care apare în poziţia de subiect al acţiunii verbale.

În sfîrşit, cele două tipuri de categorii gramaticale se deosebesc şi după sfera de cuprindere a materialului lexical, adică după cantitatea de lexeme din cadrul unei părţi de vorbire care pot exprima o anumită categorie gramaticală.

Este lucru ştiut că cele mai multe categorii gramaticale nu cuprind toate cuvintele care reprezintă o anumită parte de vorbire. În cadrul fiecărei părţi de vorbire există unităţi care rămîn în afara unei anumite categorii gramaticale. Este vorba în acest caz de restricţiile impuse de semnificaţia lexicală la exprimarea anumitor categorii morfologice. Vom observa astfel că sfera de extindere a categoriilor noţional-semantice este cu mult mai redusă în comparaţie cu cea a categoriilor structural-sintactice. Datorită acestui fapt, cele din urmă sînt numite uneori şi categorii universale [Степанова, Хелбиг, 1978, p. 94–95].

Vom mai adăuga de asemenea că şi restricţiile care se impun la exprimarea celor două tipuri de categorii sînt de natură diferită. Despre aceasta însă va fi vorba, mai pe larg, în paragraful ce urmează.

1.3. Descrierea mecanismului de combinare a semnificației lexicale cu semnificația gramaticală

Analiza semnificației lexicale a părților de vorbire autosemantice şi a semnificației gramaticale oferă posibilitatea de a descrie principiile generale de combinare a acestor două tipuri de semnificație în cadrul formelor flexionare ale cuvîntului.

După cum se ştie, în enunț, cuvintele flexibile nu sînt folosite la forma-tip, ci la o anumită formă gramaticală. În legătură cu această unitate de limbă, în studiile de lingvistică se afirmă că ea reprezintă în esență un anumit tip de sintagmă constituită ca rezultat al unui proces de sinteză şi deci în cazul ei se aplică aceleaşi reguli de generare care se aplică şi la producerea celorlalte tipuri de sintagme. După opinia prof. Em. Vasiliu, „o sintagmă de tipul celei constituite dint-un substantiv şi atributul său nu diferă în mod esențial de sintagma constituită dintr-o bază flexionară şi un flectiv; mai concret, nu există o diferență esențială între *creion albastru* şi *intr-u*. În ambele cazuri avem a face cu o funcție între o constantă (substantivul şi, respectiv, baza flexionară) şi o variabilă (atributul şi, respectiv, flectivul)" [Vasiliu, 1992, p. 53]. Aşadar, forma gramaticală a cuvîntului este o unitate de rang superior obținută prin integrarea a două unități de rang inferior: baza lexicală, care este purtătoare de semnificație lexicală, şi flectivul dotat cu semnificație gramaticală.

De notat că, deşi între structura unei forme gramaticale şi structura unei sintagme se constată un anumit paralelism, totuşi procesele combinatorii care se produc în cazul celor dintîi prezintă un anumit specific, ceea ce se explică prin caracterul neomogen al flectivelor. După cum s-a văzut, sub aspect semantic, se disting, pe de o parte, flective cu funcțiune nominativă, care servesc ca mijloace de exprimare a categoriilor de număr, caz şi referire la realitate (la substantive), grade de comparație (la adjective şi adverbe), diateză, timp, mod (la verbe), şi, pe de altă parte, flective cu funcțiune structurală, care apar ca exponenți ai categoriilor gramaticale de gen, număr, caz (la adjective) şi persoană, număr, gen (la verbe).

În ceea ce priveşte corelația dintre baza lexicală şi flectivele cu funcțiune structurală în cadrul formei gramaticale, trebuie observat că între ele există un raport de independență, mai mult chiar, am putea

spune că ele sînt indiferente una față de alta. Situația dată este ușor de explicat dacă se ia în considerare faptul că prin rolul lor cele două entități țin de planuri diferite: semnificația bazei lexicale este orientată spre realitatea extralingvistică, iar semnificația flectivului este de natură intralingvistică, structurală.

Dată fiind lipsa oricărui raport semantic între baza lexicală și flectivul cu funcțiune structurală la constituirea unor astfel de forme (de exemplu, formele de gen, număr și caz ale adjectivelor și formele de persoană și număr la verbe) semnificația gramaticală nu întîmpină nici un fel de „rezistență" din partea semnificației lexicale. Drept urmare, sfera de extindere a categoriilor gramaticale cu funcțiune structurală, prin care se înțelege cantitatea de cuvinte capabile să exprime opozițiile gramaticale respective, este foarte largă. Aceste categorii gramaticale cuprind aproape tot inventarul de unități lexicale ce țin de o anumită parte de vorbire. În consecință, acestea sînt numite, uneori, categorii gramaticale universale [Степанова, Хелбиг, 1978, p. 94].

Existența unor cuvinte care nu se includ în sistemul de opoziții caracteristice categoriilor structurale (de exemplu, adjective cu o singură formă de gen sau de număr, verbe unipersonale etc.) se explică nu prin incompatibilitatea semantică dintre baza lexicală și flectiv, ci prin potențialul combinatoric redus al acestor lexeme. Astfel, adjectivele defective de o formă de gen sau de număr sînt „folosite cu referire numai la anumite substantive, în grupuri nominale stabile" [Avram, 1986, p. 84]. Verbele unipersonale admit în poziția subiectului doar substantive cu trăsătura /–uman/, ceea ce le împiedică să se combine cu pronume de pers. I sau a II-a, în consecință, ele nu se folosesc decît la pers. a III-a. Pe de altă parte, este de ajuns ca un cuvînt dintre acestea să-și lărgească spectrul combinatoric ca urmare a unor modificări semantice și el își poate completa paradigma morfologică [Avram, 1986, p. 84, 189].

Am putea deci conchide că în cazul categoriilor cu funcțiune structurală între baza lexicală și flectiv nu există o legătură directă, ci indirectă, mediată de capacitatea combinatorie a lexemului. Astfel, semnificația lexicală determină potențialul combinatoric (implicația) al cuvîntului, care, la rîndul lui, influențează capacitatea acestuia de a realiza opoziția morfologică respectivă. În lucrarea de față raportul dintre baza lexicală și flectivele cu funcțiune structurală va rămîne în afara atenției noastre.

Cît priveşte flectivele cu funcţiune nominativă, s-a constatat că între baza lexicală şi unităţile aici în discuţie se stabileşte un r a p o r t de s u b o r d o n a r e. În legătură cu acest tip de raport, trebuie observat că în limbă nu există mijloace speciale pentru exprimarea lui, mai exact, raportul stabilit între cele două unităţi de rang inferior (bază lexicală şi flectiv) la constituirea unei unităţi de rang superior (forma gramaticală) este marcat prin simpla lor alăturare (aderare).

Caracterul subordonat al flectivului cu funcţiune nominativă faţă de baza lexicală poate fi demonstrat prin analiza comparativă a semnificaţiei lor. Precum se ştie, cele două tipuri de semnificaţie au atît trăsături specifice, cît şi trăsături comune, care le apropie. În studiile de lingvistică, opunerea lor se bazează, în primul rînd, pe deosebirea mijloacelor de exprimare. Semnificaţia lexicală este acel component al structurii unui cuvînt care este actualizat prin baza lexicală (rădăcină + afix derivativ), iar gramaticală se consideră semnificaţia redată cu ajutorul flectivului (sufix gramatical + desinenţă).

Pentru cazul nostru, prezintă interes asemănarea şi deosebirea dintre semnificaţia lexicală şi cea gramaticală sub aspectul conţinutului, făcîndu-se abstracţie de mijloacele de exprimare. Afinitatea dintre semnificaţia lexicală şi cea gramaticală (se are în vedere numai aspectul nominativ al ei) este văzută de lingvişti în faptul că ambele au o orientare extralingvistică [Милославский, 1980, p. 47].

Printre criteriile care sînt puse la baza diferenţierii celor două tipuri de semnificaţie în planul conţinutului sînt incluse următoarele.

În primul rînd, se consideră că semnificaţiile discutate aici se deosebesc prin faptul că se referă la diferite aspecte ale realităţii. Astfel, semnificaţia lexicală are la bază concepte care semnifică obiecte, însuşiri, acţiuni, caracteristici sau circumstanţe ale acţiunilor, iar semnificaţia gramaticală se prezintă ca un corelativ semantic al diferitor tipuri de relaţii: relaţii stabilite între elementele realităţii extralingvistice (numărul la substantive, gradele de comparaţie la adjective etc.) sau relaţii de natură pragmatică prin care se manifestă atitudinea vorbitorului faţă de conţinutul comunicării (modul la verb). În legătură cu acest criteriu, este de observat că, deşi reflectă o stare de lucruri reală, totuşi el nu poate fi absolutizat. Vorba e că în limbă unul şi acelaşi sens poate fi exprimat atît prin mijloacele lexicale cît şi prin mijloacele gramaticale [Draşoveanu,

1976, p. 157; Гак, 1979, p. 36; Милославский, 1980, p. 45]. Să se compare, bunăoară, exprimarea raportului de posesie prin intermediul unui substantiv la cazul genitiv (*caietul elevului*) şi cu ajutorul unor lexeme verbale (*Caietul este al elevului*; *Caietul aparţine elevului*). Tot aşa caracteristica /+ pluralitate/ se conţine atît în forma de plural a substantivelor apelative, cît şi în structura semică a substantivelor colective.

În al doilea rînd, printre trăsăturile care sînt puse la baza delimitării celor două tipuri de semnificaţie se include şi gradul diferit de abstractizare. Astfel, semnificaţia unităţilor lexicale are, de regulă, un caracter polisemic, iar semnificaţia flectivelor este monosemică. Legătura dintre caracteristicile cantitative ale semnificaţiilor şi gradul lor de abstractizare este relevat în mai multe studii de lingvistică [Милославский, 1980, p. 46; Стернин, 1985, p. 64]. Cu toate acestea, nici criteriul dat nu poate fi absolutizat, întrucît există lexeme a căror semnificaţie se caracterizează printr-un grad foarte înalt de abstractizare.

În legătură cu cele expuse mai sus, am putea conchide că deosebirea dintre semnificaţia unităţilor lexicale şi semnificaţia unităţilor gramaticale rezidă nu în conţinut, în tipul informaţiei incluse, ci în modul de prezentare a acestui conţinut în limbă şi în specificul funcţionării lor în vorbire [Колесников, 1988, p. 32]. În felul acesta, ceea ce diferenţiază cu adevărat semnificaţia lexicală de cea gramaticală este modalitatea de denominare a conceptului şi statutul semiotic al celor două tipuri de unităţi.

După cum se ştie, există două modalităţi de denominare a entităţilor extralingvistice: denominarea autonomă şi denominarea neautonomă, dependentă [Гак, 1977, p. 236–242; Гак, 1979, p. 35].

Primul tip de denominare este caracteristic unităţilor lexicale. Entităţile din realitate, desemnate de acest tip de unităţi, sînt prezentate în limbă ca entităţi de sine stătătoare, care constituie materialul de bază al gîndirii umane. La rîndul lor, mijloacele gramaticale actualizează diverse tipuri de seme care au un caracter dependent, prezentîndu-se ca nişte componente însoţitoare ale semnificaţiilor lexicale. Prin urmare, semnificatul lexical, îmbrăcînd formele categoriale de obiect, însuşire, proces şi caracteristică a procesului, capătă un grad de autonomie mai mare în raport cu semnificaţia flectivelor, care este totdeauna legată de

anumite semnificate categoriale ce îi servesc drept suport. De exemplu, semnificaţia de număr sau de grad de comparaţie nu poate fi concepută decît în legătură cu obiectele sau însuşirile pe care acestea le caracterizează.

În ceea ce priveşte specificul de funcţionare a celor două tipuri de semnificaţie în vorbire, este de observat că ele se caracterizează printr-un grad diferit de independenţă. Astfel, purtînd un caracter independent în funcţia nominativă, la realizarea funcţiei comunicative, semnificaţia lexicală este susţinută şi de compliniri gramaticale.

În acelaşi timp, semnificaţia gramaticală este dependentă în ambele funcţii. Caracterul dependent al semnificaţiei gramaticale este probat şi prin aceea că, de obicei, nu putem forma enunţuri, nu putem pune întrebări sau nu putem răspunde folosind numai mijloace purtătoare de semnificaţie gramaticală. Este imposibilă, de exemplu, o propoziţie care ar consta numai din afixe gramaticale.

Aceste caracteristici ale semnificaţiei lexicale şi ale celei gramaticale îşi lasă amprenta asupra corelaţiei dintre ele în cadrul formei gramaticale. După cum s-a văzut, această unitate de limbă se prezintă ca un anumit tip de sintagmă. Prin analogie cu structura oricărei sintagme, am putea delimita şi în componenţa formei gramaticale un determinat (baza lexicală) şi un determinant (flectivul). Raportul de subordonare a flectivului cu funcţie nominativă faţă de baza lexicală se dovedeşte prin faptul că baza impune atît condiţiile de selecţie, cît şi restricţiile de combinare cu flectivul [Хлебникова, 1979, p. 55]. Astfel, baza lexicală a substantivului, datorită semului categorial /obiect/ are capacitatea de a selecta flectivele care exprimă valori ale categoriilor de număr, caz şi ale referirii la realitate. Baza lexicală verbală selectează ca determinanţi flectivele care apar ca mărci ale categoriilor de diateză, timp, mod. Baza lexicală a adjectivelor şi cea adverbială se caracterizează printr-un spectru combinatoric mai redus. Ele nu selectează decît flectivele care exprimă gradele de comparaţie. Putem conchide astfel că, datorită semului său categorial, baza lexicală selectează anumite categorii gramaticale.

La rîndul său, semnificaţia referenţială poate admite sau, dimpotrivă, poate impune restricţii la exprimarea categoriilor gramaticale [Гулыга, Шендельс, 1976, p. 303]. În felul acesta, la nivelul

semnificației referențiale, între baza lexicală și flectiv se pot stabili două tipuri de relații:

a) c o m p a t i b i l i t a t e s e m a n t i c ă;

b) i n c o m p a t i b i l i t a t e s e m a n t i c ă.

Din studiile referitoare la semantica sintagmatică sau combinatorică se știe că acordul semantic dintre anumite unități are la bază „iterativitatea semelor". Astfel, pentru ca două unități de rang inferior să se poată combina într-o unitate superioară, ele trebuie să aibă pe lîngă seme specifice, distinctive și un sem comun [Апресян, 1972, p. 439–443; Арутюнова, 1976 b, p. 90; Булыгина, 1980, p. 343; Гак, 1972, p. 375; Коссек, 1966, p. 97–98; Кубрякова, Харитончик, 1976, p. 226; Новиков, 1982, p. 173, 254–255; Телия, 1976, p. 255–256].

Cercetarea materialului de limbă a relevat că în cadrul semnificației lexicale se delimitează anumite trăsături semantice care sînt relevante morfologic, adică trăsături responsabile de combinarea semnificației lexicale cu semnificația gramaticală. Fără a intra aici în amănunte, vom aduce doar cîteva exemple care ar ilustra această situație. Astfel, semnificația numărului gramatical este compatibilă cu semnificația substantivelor care denumesc obiecte numerabile (*oraș – orașe*). Semnificația gradelor de comparație se combină cu semnificația acelor adjective care desemnează însușiri variabile (*bun, mare, puternic*).

Să vedem care sînt efectele compatibilității / incompatibilității semnificației lexicale cu semnificația gramaticală.

A. În cazul în care între baza lexicală și flectiv se va stabili un raport de compatibilitate semantică, unitatea lexicală dată va putea exprima categoria gramaticală respectivă, adică va avea o paradigmă morfologică completă [Гулыга, Шендельс, 1976, p. 303].

B. Atunci cînd baza lexicală este incompatibilă semantic cu flectivul sînt posibile următoarele situații.

1. Baza lexicală nu se combină cu flectivele unei categorii gramaticale și deci cuvîntul dat, nefiind în stare să realizeze formele gramaticale respective, va avea o paradigmă defectivă [Хлебникова, 1979, p. 55–58; Шендельс, 1982, p. 78]. Ca exemple ne pot servi adjectivele fără grade de comparație (*viu, mort, orb, surd*), verbele care nu admit transformările diateziale etc. [Арутюнова, 1976 b, p. 85; Телия, 1976, p. 250]. Menționăm aici că restricțiile combinatorice impuse de

baza lexicală sînt de natură semantică fiind determinate de specificul denotatului.

2. Alteori, deşi incompatibile semantic, baza lexicală se combină totuşi cu un anumit flectiv. În aceste cazuri se poate produce a) fie desemantizarea flectivului, b) fie modificarea semnificaţiei acestuia [Хлебникова, 1979, p. 56].

Drept exemple de desemantizare a flectivului pot servi formele de număr la substantivele singularia tantum şi pluralia tantum. Substantivele date se folosesc cu forma unui singur număr, fără însă a exprima sensul de singularitate sau acela de pluralitate, deoarece ele denumesc entităţi nenumerabile. Sub influenţa bazei lexicale, aici, are loc neutralizarea semnificaţiei de număr a acestor flective. În acest caz, se vorbeşte despre neutralizarea paradigmatică. Este de observat că la unităţile date flectivul se combină cu baza lexicală nu din necesităţi semantice, nominative, ci pentru a-i conferi lexemului dat statut de unitate autonomă, care ar putea să funcţioneze în calitate de constituent al enunţului [Колесников, 1988, p. 59; Кубрякова, 1974, p. 118, 174].

În alte cazuri, combinarea flectivului cu o bază lexicală, cînd cele două entităţi sînt incompatibile semantic, poate avea drept urmare modificarea semnificaţiei flectivului. De exemplu, substantivele *zăpadă*, *nisip*, folosite la plural: *zăpezi*, *nisipuri*, nu vor exprima sensul „mai multe zăpezi, mai multe nisipuri", ci semnificaţia de întinderi, spaţii ocupate de aceste substanţe.

Aşadar, generalizînd cele expuse mai sus, am putea conchide că, în ceea ce priveşte corelaţia semnificaţiei lexicale cu semnificaţia gramaticală în limbă se disting două tipuri de categorii gramaticale:

(1) categorii gramaticale cu funcţiune structurală care sînt indiferente faţă de semnificaţia bazei lexicale (genul, numărul, cazul – la adjective, persoana, numărul, genul – la verbe);

(2) categorii gramaticale cu funcţiune nominativă. Semnificaţia acestor categorii gramaticale interacţionează cu semnificaţia bazei lexicale. Ca urmare a acestei interacţiuni, baza lexicală poate:

a) să admită realizarea unei categorii gramaticale;

b) să impună restricţii la realizarea ei;

c) să modifice semnificaţia flectivului, de fapt, semnificaţia formei gramaticale.

Admiterea sau neadmiterea de către baza lexicală a unei categorii gramaticale se constată în cadrul tuturor categoriilor cu funcţiune nominativă (număr, caz, referire la realitate – la substantive, grade de comparaţie – la adjective şi adverbe, diateză, timp, mod – la verbe). Modificarea semnificaţiei flectivului sub influenţa bazei lexicale se produce, în primul rînd, la categoriile gramaticale ale substantivului – număr, caz, referire la realitate.

Vom mai preciza că admiterea sau neadmiterea unei anumite categorii gramaticale de către un lexem dat depinde de specificul semnificaţiei referenţiale, în fond, numai de un anumit constituent ale semnificaţiei date. În cele mai multe cazuri pentru combinarea bazei lexicale cu flectivul sînt relevante trăsăturile extensionale (numărul, referirea la realitate, categoria gradelor de comparaţie) şi, în cazuri mai rare, trăsăturile implicaţionale (diateza, modul).

Mai jos se va urmări corelaţia dintre semnificaţia lexicală şi semnificaţia gramaticală în cadrul formelor gramaticale ale cuvintelor pe baza următoarelor categorii: număr şi categoria referirii la realitate – la substantiv şi diateză – la verb.

II. SUBSTANTIVUL DIN PERSPECTIVA CORELAȚIEI DINTRE SEMNIFICAȚIA LEXICALĂ ȘI SEMNIFICAȚIA GRAMATICALĂ

2.1. Clasificarea semantică a substantivelor

Pentru a descrie mecanismul de combinare a semanticii lexicale cu semnificația numărului gramatical și cu valorile categoriei referirii la realitate vom analiza, mai întîi, structura semică a substantivului. Prin această analiză se urmărește scopul de a se depista trăsăturile semantice relevante pentru realizarea opoziției de număr și cele care determină particularitățile referențiale ale substantivelor.

La nivel categorial, substantivul se definește prin semul categorial /obiect/ [Уфимцева, 1986, p. 104–105]. Acest sem determină cele mai generale trăsături ale substantivului ca parte de vorbire. Astfel, datorită semului /obiect/ substantivele desemnează fragmentele din realitate ca entități care au existență de sine stătătoare [Кубрякова, 1978, p. 45]. Semul categorial al substantivului implică prezența numărului gramatical și predispune unitățile acestei părți de vorbire pentru a fi utilizate în poziție actanțială.

Semnificația referențială a substantivelor, în care își găsesc reflectare caracteristicile calitative, cantitative și relaționale ale denotatului, se constituie, după cum s-a menționat, din intensiune, extensiune și implicație.

Intensiunea substantivului indică „sensul sau conceptul la care se referă expresia" [Manoliu Manea, 1993, p. 16]. Acest component al structurii semantice a substantivelor are la bază ansamblul trăsăturilor esențiale ale denotatului. La nivelul limbii, intensiunea se definește ca un fascicol de seme. Unele dintre semele intensionale, fiind comune unui anumit număr de lexeme, au o funcție integratoare, pe baza căreia substantivele pot fi grupate în anumite clase lexico-semantice. Altele, dimpotrivă, caracterizează doar substantive izolate funcționînd ca trăsături prin care se diferențiază cuvintele între ele.

Prin extensiune se înțelege ansamblul de obiecte de același fel desemnate printr-un singur substantiv [Manoliu Manea, 1993, p. 15]. Extensiunea substantivului conține informația privind componența clasei și structura ei.

În funcție de numărul de elemente pe care le includ, clasele sînt de două feluri: (1) clase care conțin o mulțime de elemente de același fel:

m, prieten, casă, stea etc.; (2) clase alcătuite dintr-un singur element: *ămînt, lună, univers* etc.

Din punctul de vedere al structurii, clasele se împart în 1) clase discontinue şi 2) clase continue sau clase segmentate şi nesegmentate [Coja, 1983, p. 56.]. Discontinuitatea clasei presupune diferenţierea elementelor constituente pe exemplare. Deci în cazul în care elementele clasei sînt delimitate distinct unul de altul, clasa se prezintă ca ceva segmentat, discontinuu. Drept exemplu ar putea servi clasele obiectelor existente în realitate sub forma unor exemplare de acelaşi fel: *carte, stilou, masă* etc. Şi, dimpotrivă, continuitatea clasei este determinată de caracterul amorf, neconturat în spaţiu sau timp al elementelor clasei, cum ar fi, de exemplu, substanţele: *aluminiu, carne, făină* etc.

Aşadar, în ceea ce priveşte componenţa clasei de obiecte, extensiunea substantivului poate fi marcată prin trăsăturile /+ pluralitate/ sau /+ unicitate/, iar cît priveşte structura clasei de obiecte, extensiunea substantivului se poate defini prin trăsăturile /+ discontinuitate/ sau /+ continuitate/.

Implicaţia reflectă totalitatea raporturilor existente între denotat şi celelalte entităţi ontice. În cazul substantivului, implicaţia are la bază raporturile dintre obiectul denotat şi propriile lui însuşiri sau acţiunile suferite ori înfăptuite de acesta, precum şi diferite raporturi dintre denotat şi alte obiecte din realitate. În lingvistică prin implicaţie se înţelege de obicei formula valenţială a unităţilor lexicale, care este, de fapt, „un cîmp gravitaţional" al intensiunii.

Acestea sînt cele trei elemente constituente ale semnificatului referenţial, elemente ale căror trăsături determină condiţiile de întrebuinţare şi comportamentul gramatical ale fiecărui lexem, servind totodată drept bază pentru clasificarea semantică a substantivelor.

În încercarea de a prezenta subcategorizarea semantică a substantivelor este necesar să urmărim de asemenea mecanismul logic de formare a semanticii lexicale a acestor unităţi de limbă. După cum se ştie, noţiunile care stau la baza semanticii lexicale a substantivelor se constituie ca rezultat a două operaţii cognitive: generalizarea şi abstractizarea [Wald, 1962, p. 61–65].

Generalizarea este operaţia care constă în dezvăluirea trăsăturilor comune unei mulţimi de lucruri aparţinînd aceleiaşi clase, făcîndu-se abstracţie de însuşirile individuale ale fiecărui lucru. Prin această operaţie se formează noţiunile generale ce reflectă clase de lucruri de

acelaşi fel. Noţiunile date se definesc atît prin conţinut, cît şi prin sferă. În limbă, ele sînt exprimate prin substantivele apelative: *floare*, *arbore*, *scaun*, *televizor* etc.

Abstractizarea constă în desprinderea însuşirilor, semnelor de la obiectele cărora le aparţin şi în prezentarea lor ca entităţi autonome ale gîndirii. Prin această operaţie se formează noţiunile privind obiectele abstracte cu care gîndirea operează ca şi cum ele ar exista independent de suportul lor material. Aceste obiecte sînt de două feluri:

a) obiecte abstracte formate prin desprinderea şi prezentarea de sine stătătoare a însuşirilor, acţiunilor, stărilor, relaţiilor ce caracterizează anumite obiecte. În limbă entităţile în cauză sînt desemnate prin substantivele abstracte: *cer albastru* → *albastrul* (*cerului*), *mare adîncă* → *adîncul* (*mării*), *pasărea zboară* → *zborul* (*păsării*).

b) obiecte abstracte formate prin prezentarea de sine stătătoare, sub forma unui tot unitar, a unor ansambluri, a unor totalităţi de lucruri sau fiinţe. Astfel, de exemplu, mulţimea sau totalitatea ţăranilor poate fi prezentată, în gîndire, ca un obiect autonom, căruia, la rîndul său, i se pot atribui anumite semne, anumite caracteristici: *ţărănimea*. În cazul acestei operaţii cognitive sînt concepute ca entităţi autonome mulţimile, clasele de lucruri de un anumit fel, cu alte cuvinte, caracteristicile ce ţin de sfera noţională. În limbă aceste obiecte sînt desemnate prin substantivele colective: *ostăşime*, *studenţime*, *tineret*, *turcime*, *umanitate* etc.

Prezentarea succintă a structurii semice şi a mecanismului de formare a semanticii lexicale a substantivelor face posibilă analiza subclaselor semantice ale acestei clase de cuvinte.

Ca şi orice altă parte de vorbire, substantivul este o clasă eterogenă care se structurează într-un centru şi într-o periferie.

Centrul substantivului ca parte de vorbire este reprezentat de substantivele apelative, care denumesc lucruri existente în realitate sub forma unor clase de elemente de acelaşi fel. Sub aspect funcţional-semantic, substantivele apelative se definesc prin faptul că, denumind lucrul, ele exprimă totodată semnele distinctive esenţiale ale acestuia ca reprezentant al unei clase întregi. În felul acesta, substantivele apelative au o structură semantică complexă, care include atît intensiunea, cît şi extensiunea [Toşa, 1983, p. 34; Арутюнова, 1976 b, p. 327–329, 332–335; Уфимцева, 1986, p. 108].

Intensiunea substantivelor apelative are la bază conceptul format prin generalizarea însuşirilor comune unei clase de lucruri de acelaşi fel.

Extensiunea substantivelor apelative se defineşte prin trăsăturile /+ pluralitate/ şi /+ discontinuitate/, ceea ce înseamnă că clasele de obiecte denumite de aceste substantive sînt compuse dintr-un ansamblu de elemente de acelaşi fel, iar în ceea ce priveşte structura, ele sînt discontinue. În vorbire, extensiunea substantivelor apelative variază: ele pot desemna atît clasa în ansamblul ei, cît şi un singur lucru sau nişte lucruri într-un anumit moment şi într-un anumit loc.

Fiind reprezentanţii tipici ai clasei substantivului, apelativele se disting prin toate trăsăturile semantice, morfologice şi sintactice specifice substantivului ca parte de vorbire. Caracteristica celorlalte subclase de substantive se face în corelaţie cu substantivele apelative.

Subclasele periferice ale substantivului ca parte de vorbire sînt reprezentate de substantivele abstracte, de substantivele colective, de substantivele nume de materie, de substantivele unice şi de numele proprii. De altfel, delimitarea acestor subclase se face în funcţie de trăsăturile semantice caracteristice substantivului, trăsături care definesc intensiunea şi extensiunea. Astfel că în asemenea situaţie se poate vorbi de o subcategorizare noncontextuală a substantivului.

Dacă am încerca să punem în corelaţie trăsăturile semantice distinctive ale fiecăreia dintre aceste subclase cu trăsăturile substantivelor apelative am obţine următoarele opoziţii:

– obiectul în totalitatea semnelor sale esenţiale / semnul prezentat ca entitate autonomă. În acest caz, substantivele apelative, care au la bază concepte formate prin generalizarea semnelor comune unei clase de obiecte de acelaşi fel, se opun substantivelor abstracte, care au la bază concepte formate prin abstragerea şi prezentarea de sine stătătoare a semnelor, însuşirilor ce aparţin anumitor obiecte (*simplitate*, *justeţe*, *seriozitate* etc.).

– element făcînd parte din aceeaşi categorie / entitate alcătuită dintr-un ansamblu de elemente considerat ca un tot indivizibil. Pe baza acestei opoziţii se disting substantivele apelative, ce denumesc obiectele existente sub forma unor exemplare aparţinînd aceleiaşi categorii, de substantivele colective, ce semnifică o pluralitate de obiecte considerată în totalitatea ei (*broscărime*, *păsăret*, *sărăcime* etc.).

– d i s c o n t i n u i t a t e / c o n t i n u i t a t e. Prin opoziția acestor două trăsături se delimitează substantivele apelative, care desemnează obiecte cu limite distincte în spațiu (timp), deci diferențiate pe exemplare, de substantivele nume de materie ai căror denotați se prezintă sub forma unei mase continue, amorfe (*parfum*, *vopsea*, *unsoare* etc.).

– p l u r a l i t a t e / u n i c i t a t e. Această opoziție stă la baza delimitării substantivelor apelative, ce denumesc obiecte aparținînd unor clase de elemente de același fel, de substantivele unice sau de numele proprii, care au ca denotați obiecte existente în realitate sau prezentate sub forma unui exemplar unic (*soare*, *univers*, *atmosferă*, *Prut*, *Olt* etc.) [Toșa, 1983, p. 35–36].

După cum putem observa, prima opoziție are la bază trăsături ce caracterizează intensiunea substantivelor. Opoziția a doua cuprinde trăsături mixte: ceea ce la substantivele apelative se prezintă ca extensiune, în cazul substantivelor colective devine intensiune. Ultimele două opoziții conțin trăsături inerente extensiunii substantivelor.

În legătură cu aceste opoziții, trebuie adăugat că ele includ doar trăsăturile de bază prin care unitățile subclaselor periferice se opun substantivelor apelative în calitatea lor de unități ce reprezintă centrul acestei părți de vorbire. În același timp, unitățile periferice se deosebesc de unitățile centrale și printr-o serie de alte trăsături, care vor fi relevate de analiza ce urmează.

Substantivele abstracte denumesc însușiri, semne independent de obiectele cărora le aparțin: *bunătate*, *cinste*, *limpezime*, *claritate*, *cumpărare*, *vînzare* etc. La baza delimitării substantivelor abstracte de cele concrete a fost pusă următoarea interpretare a conceptelor de concret și abstract. Concrete sînt considerate conceptele al căror conținut este alcătuit din mai multe note, iar abstracte sînt conceptele al căror conținut este format dintr-o singură notă [Wald, 1962, p. 83].

În acest caz, abstractul se prezintă ca ceva unilateral, desprins din ansamblul concret și opus acestuia. Astfel, în urma operației cognitive de abstragere, însușirile, semnele, ce caracterizează anumite obiecte, devin ele însele obiecte ale gîndirii fiind desemnate prin substantivele abstracte: *apă adîncă* → *adîncime*, *om înțelept* → *înțelepciune*, *a merge repede* → *mers* (*grăbit*) etc. Așa se prezintă mecanismul logic de constituire a semanticii lexicale a substantivelor abstracte.

Din punct de vedere lingvistic, apariţia şi existenţa substantivelor abstracte este determinată de necesităţi funcţional-sintactice, şi anume de necesitatea utilizării cuvintelor cu sensul de însuşire, acţiune, stare în funcţiunile sintactice specifice substantivului, adică în poziţie actanţială [Богданов, 1977, p. 172].

În ceea ce priveşte intensiunea lor, substantivele abstracte sînt neomogene. În funcţie de natura denotatului, ele se împart în următoarele categorii: (1) nume de însuşiri: *frumuseţe*, *măreţie*, *splendoare*, *sinceritate* etc.; (2) nume de acţiuni: *sosire*, *plecare*, *consolidare*, *citit*(*ul*), *socotit*(*ul*) etc.; (3) nume de stări: *linişte*, *maturitate*, *convalescenţă*, *deznădejde* etc. După cum se vede, substantivele abstracte desemnează denotaţi netipici pentru această parte de vorbire. Prin semnificaţia referenţială, substantivele abstracte se aseamănă cu adjectivele şi verbele, de la care, de cele mai multe ori, sînt derivate. Se deosebesc însă de acestea de la urmă prin faptul că prezintă însuşirile, acţiunile, stările nu ca pe nişte atribute ale obiectelor, ci ca entităţi de sine stătătoare, ca obiecte ale gîndirii.

Cît despre extensiunea substantivelor abstracte, ea este greu de definit, fapt determinat de specificul denotativ al acestora. Dat fiind că semantica substantivelor în cauză se prezintă ca rezultat al abstragerii unor semne, caracteristici aparţinînd anumitor obiecte, este dificil a se face distincţie între clasă şi elementele ei.

Referitor la extensiunea substantivelor abstracte, în lucrările de specialitate se întîlnesc două păreri diferite.

În conformitate cu prima opinie se consideră că substantivele abstracte denumesc entităţi continue, nediferenţiate pe unităţi (de exemplu: verdele ca însuşire a tuturor obiectelor de culoare verde), asemănîndu-se în această privinţă cu substantivele nume de materie. Lexemele în discuţie aici sînt numite uneori şi substantive abstracte unice.

Astfel, în corespundere cu interpretarea dată se admite că substantivele abstracte ar avea o extensiune care se defineşte prin trăsăturile /+ unicitate/ şi /+ continuitate/.

Potrivit celei de-a doua opinii, substantivele abstracte „reflectă numai conţinutul noţiunii, sfera nefiind posibilă, neexistînd clasa de reflectat“ [Toşa, 1983, p. 283]. În felul acesta, se consideră că substantivele abstracte sînt lipsite de extensiune sau că acest constituent ar avea un caracter vag, nedefinit.

Într-o situaţie ca aceasta, o anumită lumină asupra specificului extensiunii substantivelor date ar putea aduce analiza a înseşi entităţilor desemnate, adică a însuşirilor, acţiunilor, stărilor, precum şi a comportamentului gramatical al acestor unităţi lexicale.

După cum se ştie, în realitate, însuşirile se prezintă ca nişte semne staticc alc obiectelor. Cum aceeaşi caracteristică poate fi atribuită mai multor lucruri, sub aspectul localizării în spaţiu ea apare ca fiind segmentată. Trebuie observat însă că indiferent de purtătorul ei însuşirea are un caracter omogen. Astfel, de exemplu, culoarea albă caracterizează mai multe obiecte (hîrtia, zăpada, varul, zahărul, creta etc.), cu toate acestea, sub aspect calitativ, ea rămîne aceeaşi culoare, căci nu vom putea pune o culoare albă alături de o altă culoare albă pentru a putea spune că avem două culori albe. Este evident că, pentru a putea vorbi despre o clasă de elemente, trebuie să putem delimita distinct elementele acestei clase. Or, „însuşirile sînt date ontologice nediferenţiate pe unităţi, singularuri“ [Toşa, 1983, p. 168] şi deci, în cazul lor, este greu să ne imaginăm o mulţime alcătuită dintr-un ansamblu de însuşiri de acelaşi fel. În consecinţă, dat fiind caracterul abstract al semanticii numelor de însuşiri şi natura entităţilor desemnate care se prezintă ca ceva neconturat, nediferenţiat pe exemplare, trebuie să admitem că aceste unităţi lexicale nu au extensiune. Inexistenţa constituentului extensional la numele de însuşiri de tipul *albeaţă*, *frumuseţe*, *blîndeţe*, *iscusinţă*, *cuminţenie* etc. este demonstrată şi de faptul că aceste substantive nu se combină cu determinanţi cantitativi a căror menire este de a limita, de a concretiza sfera noţională.

Acţiunile, spre deosebire de însuşirile statice ale obiectelor, se prezintă ca nişte caracteristici dinamice ale obiectelor şi ca atare pot fi apreciate cantitativ. Caracteristica sub aspect cantitativ a acţiunilor se face în funcţie de localizarea lor pe axa temporală: orice acţiune se defineşte prin durată, avînd un început şi un sfîrşit, şi prin iterativitate, ceea ce înseamnă că se poate repeta la anumite intervale sau în acelaşi timp, dar în alt loc. De aici am putea deduce că numele de acţiuni, cel puţin o parte a acestora, mai ales cele care admit şi forma de plural, de exemplu: *mişcare*, *-ări*, *plecare*, *-ări*, *săritură*, *-uri* etc. se caracterizează şi prin extensiune. Totodată trebuie subliniat că extensiunea numelor de acţiuni diferă de extensiunea substantivelor apelative. Astfel, extensiunea numelor de acţiuni nu reflectă o mulţime de lucruri individuale aparţinînd aceleiaşi categorii, ci prezintă aceeaşi acţiune repetată

de mai multe ori. Cu alte cuvinte, extensiunea numelor de acțiuni are ca suport ontic iterativitatea acțiunilor.

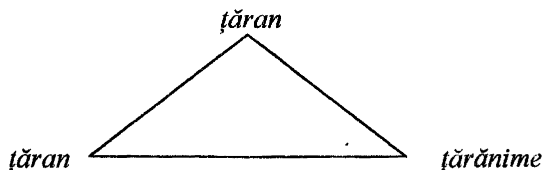
În ceea ce privește stările, este de menționat că ele se prezintă ca niște caracteristici nondinamice ale obiectelor: *hibernare*, *anonimat*, *panică*, *robie* etc. Deși unele dintre stări sînt localizate pe axa temporală, ele totuși nu pot fi caracterizate din punct de vedere cantitativ din cauza caracterului neconturat al duratei lor. Deci va trebui să admitem ca și la numele de stări constituentul extensional este neutralizat.

Substantivele colective denumesc ansambluri de lucruri, colectivități de persoane prezentate ca un tot indivizibil: *țărănime*, *băiețime*, *motănime*, *creștinătate*, *păgînătate*, *puiet*, *bănet*, etc.

Denotații lor se prezintă ca obiecte doar la nivel conceptual, în realitate ele sînt niște pluralități de elemente de același fel [Asan, 1958, p. 44]. Conceptele care stau la baza semanticii lexicale a substantivelor colective reflectă un ansamblu de obiecte văzut ca o entitate de sine stătătoare [Дегтярев, 1982 a, p. 92] caracterizată, la rîndul său, prin anumite însușiri care nu reprezintă neapărat suma însușirilor fiecărui element.

Sub aspectul structurii semice, intensiunea substantivelor colective se definește prin trăsăturile /+ pluralitate/, /+ totalitate/, ceea ce poate fi observat analizînd definițiile lexicografice ale acestor substantive, de exemplu: *tineret* – „mulțime de tineri, totalitatea tinerilor". În felul acesta, putem afirma că intensiunea substantivelor colective se constituie prin „lexicalizarea extensiunii substantivelor apelative", cu alte cuvinte, ceea ce la substantivele apelative reprezintă extensiune (totalitatea elementelor ce alcătuiesc clasa) la substantivele colective devine intensiune [Кацнельсон, 1972, p. 138].

Corelația dintre semantica substantivelor colective și a celor apelative este demonstrată de obicei pe baza unui triunghi de tipul:

Cel mai înalt grad de afinitate se constată între semantica substantivului colectiv şi semnificaţia formei de plural a substantivului apelativ. Ambele unităţi de limbă desemnează o pluralitate de obiecte de acelaşi fel. Modalitatea de prezentare este însă diferită. În cazul formei de plural a substantivului apelativ avem a face cu o simplă pluralitate de obiecte de acelaşi fel. Or, substantivul colectiv exprimă sensul de entitate alcătuită dintr-un ansamblu de elemente omogene. Deci este vorba de un singur obiect, dar care se caracterizează prin pluralizare internă [Булатова, 1983, p. 128].

În felul acesta, în procesul de formare a semanticii lexicale a substantivelor colective se produce mai întîi o pluralizare, apoi individualizarea ansamblului ca entitate unică [Coşeriu, 1994, p. 90].

În ceea ce priveşte extensiunea substantivelor colective, trebuie menţionat că părerile cercetătorilor diferă. În unele lucrări ansamblurile colective sînt asemuite cu denotaţii numelor de materie. La fel ca şi substanţele, mulţimea colectivă se prezintă ca o masă amorfă, continuă, fără limite distincte în spaţiu. În acest caz se consideră că substantivele colective desemnează mulţimea, ansamblul sub forma unui obiect unic [Категория количества, 1990, p. 102–103]. În felul acesta, extensiunea substantivelor colective se dovedeşte a fi definită prin trăsăturile /+ continuitate/ şi /+ unicitate/.

Mai acceptabilă pare a fi opinia conform căreia substantivele colective sînt prezentate ca fiind lipsite de extensiune. Argumentele care sînt aduse în sprijinul acestei opinii ţin cont, în primul rînd, de specificul semanticii lexicale a acestor substantive: ele au la bază concepte care sînt formate nu prin generalizarea unor clase de elemente de acelaşi fel, ci prin abstragerea notelor din sfera noţională. Astfel, că în cazul entităţilor colective cu greu se poate face distincţie între clasă şi elementele ei, întrucît clasa aici ar fi însemnat o mulţime de mulţimi. În al doilea rînd, nu poate fi neglijat nici faptul că substantivele colective nu admit pluralizarea şi nu se combină cu determinanţi cantitativi.

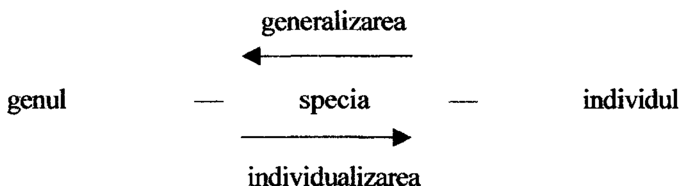
Substantivele nume de materie au ca denotaţi diferite substanţe existente în realitate sub forma unor fragmente, dar care, din punct de vedere calitativ, se prezintă ca o masă amorfă, continuă şi omogenă. Astfel, de exemplu, apa pe pămînt se acumulează în oceane, mări, rîuri, lacuri etc., însă, sub aspect calitativ, ea reprezintă o singură masă lichidă compactă. Conceptele care stau la baza intensiunii acestor substantive s-au constituit prin generalizarea semnelor esenţiale ale denotaţilor văzuţi calitativ ca una şi aceeaşi substanţă, făcîndu-se abstracţie de

segmentarea cantitativă, în spaţiu a acestor entităţi [Дегтярев, 1982 b, p. 150]. Am putea spune că denotaţii numelor de materie se caracterizează prin continuitate calitativă şi discontinuitate cantitativă. În felul acesta, definirea extensiunii numelor de materie trebuie făcută sub două aspecte. Din punct de vedere calitativ, extensiunea substantivelor nume de materie se defineşte prin trăsătura /+ continuitate/, iar din punct de vedere cantitativ – prin trăsătura /+ discontinuitate/.

Substantivele unice denumesc obiecte existente sub aspectul unui exemplar unic: *pămîntul*, *soarele*, *luna*, *natura*, *orizontul*, *cerul*, *raiul*, *iadul* etc. Prin intensiunea lor, substantivele unice se aseamănă cu substantivele apelative. La fel ca şi acestea, ele denumesc obiectul exprimînd semnele lui distinctive. În ceea ce priveşte extensiunea, substantivele unice se apropie de numele proprii: ele desemnează clase alcătuite dintr-un singur element. Deci extensiunea acestor substantive este marcată prin trăsătura /+ unicitate/.

Numele proprii se referă la obiecte, fiinţe aparte pe care le prezintă ca unice în felul lor. În limbă, ele îndeplinesc o funcţie nominativ-distinctivă servind la diferenţierea unui individ sau obiect de ceilalţi indivizi sau obiecte din aceeaşi specie.

Existenţa numelor proprii în sistemul limbii este determinată de necesitatea individualizării prin mijloace de limbă a elementelor din realitate [Toşa, 1983, p. 36–38]. Procedeul individualizării este diametral opus operaţiei de generalizare, prin care se formează conceptele ce stau la baza semanticii lexicale a substantivelor apelative. După cum se ştie, lucrurile din realitate se clasifică pe baza lanţului hipo-hiperonimic „gen – specie – individ". Direcţia de desfăşurare a acestor două procese ar putea fi prezentată schematic în felul următor:

Corelaţia dintre substantivele apelative (reprezintă un rezultat al operaţiei de generalizare a obiectelor în clase pe baza trăsăturilor comune) şi numele proprii (constituite ca rezultat al individualizării obiectului) ar putea fi relevată cu ajutorul schemei următoare: *Om* →

bărbat → *țăran* → *Ion*. După cum se poate vedea, numele propriu ocupă ultimul loc în acest lanț [Привалова, 1979, p. 61]. Funcția lui este de a diferenția un individ aparte din specia dată. În sistemul limbii, numele proprii se caracterizează printr-o structură semantică săracă, defectivă. Ele comunică doar cele mai generale date despre clasa din care face parte referentul individualizat. După nume ne putem da seama uneori dacă este vorba de o persoană, de o vietate, de o localitate etc. Antroponimele ne pot comunica unele informații referitoare la apartenență națională, sex, vîrstă etc. Aceste componente semantice sînt însă de natură structurală fiind determinate de subsistemul din care face parte numele propriu: antroponimic, toponimic, zoonimic etc. În felul acesta, specificul semantic al numelor proprii este determinat de rolul lor în limbă. Dat fiind faptul că numele propriu trimite întotdeauna la același referent pe care îl identifică fără a-l caracteriza în vreun fel oarecare, se consideră că ele și-au pierdut intensiunea, dar și-au menținut extensiunea [Арутюнова, 1977, p. 190–192; Лебедева, 1981, p. 58], care în corespundere cu statutul funcțional al acestor unități de limbă se definește drept /+ unicitate/.

Caracteristica semantică a substantivelor românești ar putea fi redată sumar cu ajutorul tabelului următor:

Clasa de substantive	Denotatul	Intensiunea	Extensiunea
Substantive apelative (*drum*, *ușă*)	clase de obiecte de același fel	+	/+ pluralitate/ /+ disconntinuitate/
Substantive abstracte (*claritate*, *vechime*)	însușiri, acțiuni, stări considerate ca entități de sine stătătoare	+	–
Substantive colective (*tineret*, *golănime*)	ansambluri de obiecte prezentate ca un tot unitar	+	–
Substantive nume de materie (*asfalt*, *nisip*)	substanțe ca mase amorfe și omogene	+	sub aspect calitativ: /+ continuitate/ sub aspect cantitativ: /+ discontinuitate/
Substantive unice (*lună*, *soare*)	obiecte unice în felul lor	+	/+ unicitate/
Numele proprii (*Constanța*, *Dunărea*)	obiecte individualizate	–	/+ unicitate/

După cum putem observa din tabelul de mai sus, substantivele româneşti se împart în următoarele trei clase:

(1) Substantive care au atît intensiune, cît şi extensiune. Din această clasă fac parte substantivele apelative, substantivele nume de materie şi substantivele unice;

(2) Substantive care au numai intensiune. Acestea sînt substantivele abstracte (cu excepţia unor nume de acţiuni, care trebuie să admitem că au totuşi o extensiune specifică) şi substantivele colective;

(3) Substantive care au numai extensiune. Aici intră numele proprii.

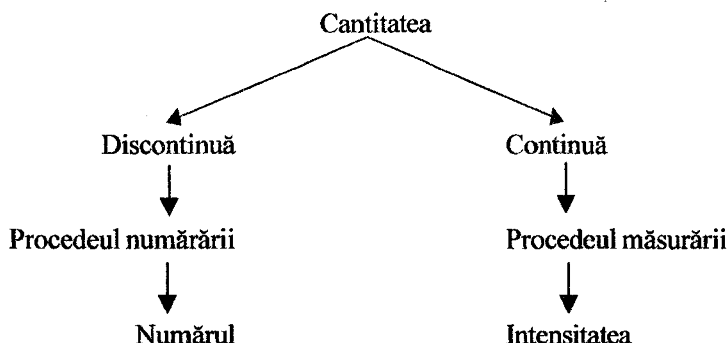
2.2. Categoria gramaticală a numărului

În paragraful de faţă se va întreprinde o analiză a numărului gramatical la substantive din punctul de vedere al conţinutului noţional, avînd drept obiectiv relevarea trăsăturilor responsabile de combinarea mărcilor categoriei în cauză cu baza lexicală a substantivului. Va fi prezentată de asemenea clasificarea substantivelor în funcţie de structura paradigmei de număr. Vor fi descrise şi funcţiunile mărcilor de număr, precizîndu-se subclasele de substantive la care indicii de număr îndeplinesc ambele funcţiuni – nominativă şi structurală – şi subclasele la care aceştia apar numai cu funcţiune structurală.

După cum se ştie, numărul este o categorie gramaticală a substantivului constituită prin opoziţia formelor de singular şi de plural, care exprimă distincţia din realitate dintre un exemplar şi o mulţime de exemplare ale aceluiaşi obiect [Toşa, 1983, p. 160–162]. La baza numărului gramatical stă conceptul de cantitate definit drept determinare spaţială sau temporală a obiectului. Cantitatea este reflectată în gîndire sub două forme: 1) cantitatea discontinuă şi 2) cantitatea continuă. Cantitatea discontinuă sau numărul se prezintă drept o caracteristică a mulţimilor de lucruri. Cantitatea continuă sau mărimea (intensitatea) este o caracteristică a unor însuşiri ale obiectelor (dimensiune, volum, greutate etc.).

Celor două forme ale cantităţii le corespund două procedee de apreciere. Aprecierea cantităţii discontinue se face prin procedeul numărării care constă în determinarea puterii mulţimilor de obiecte. Cantitatea continuă este stabilită prin procedeul măsurării care se reduce în fond la aprecierea intensităţii unor caracteristici continue ale obiectelor: dimensiune liniară, greutate, volum etc. În felul acesta, obiectele care se

prezintă ca entităţi separate sînt numărate. În acelaşi timp, însuşirile, care pot varia în anumite limite fără a-şi schimba calitatea sînt măsurate. Cele expuse mai sus ar putea fi prezentate schematic în felul următor:

În ceea ce priveşte entităţile desemnate cu ajutorul mijloacelor de limbă, trebuie precizat că ele pot fi numerabile şi nenumerabile [Туницкая, 1974, p. 6]. Numerabilitatea entităţilor din realitate este condiţionată de următorii factori:

– caracterul separat al lucrurilor ceea ce implică discontinuitatea claselor. Deci lucrurile pot fi numărate numai dacă sînt diferenţiate pe exemplare, adică numai dacă există sub forma unor exemplare aparte. Această înseamnă că fiecare element al clasei trebuie să aibă limite distincte în spaţiu (timp). Vom putea număra, de exemplu, creioanele, în schimb nu vom putea face acelaşi lucru cu plastilina, cleiul etc.

– omogenitatea obiectelor care trebuie să fie numărate. De exemplu, nu vom putea include în acelaşi număr un corp fizic şi o noţiune abstractă [Кацнельсон, 1972, p. 28].

Aşadar, trăsătura de bază a numărului conceptual este discontinuitatea. Numărarea ca procedeu de apreciere a numărului implică existenţa unor mulţimi alcătuite din elemente de acelaşi fel, care sînt net delimitate unul de altul. Entităţile care se prezintă ca ceva continuu, nesegmentat pot fi doar măsurate.

În limbă, conceptul de număr este exprimat prin intermediul numeralelor şi al categoriei numărului la substantive. Paradigma numărului la substantive se constituie prin opoziţia formelor de singular şi de plural.

Forma de singular semnifică un singur exemplar, de exemplu: *o carte*, *o casă*, *un elev* etc.

Forma de plural a substantivelor desemnează o pluralitate de exemplare aparţinînd aceleiaşi categorii. Orice pluralitate poate fi privită din două puncte de vedere. Pluralitatea poate fi concepută ca un rezultat al totalizării unor elemente de acelaşi fel sau ca un rezultat al divizării unor mulţimi alcătuite din elemente omogene. Şi într-un caz şi în altul pluralitatea se defineşte prin trăsătura /+ discontinuitate/. Denotatul unui substantiv la forma de plural ar putea fi exprimat şi prin alăturarea mai multor forme de singular ale aceluiaşi substantiv ceea ce ar ilustra caracterul segmentat al mulţimilor de lucruri, de exemplu: *nişte cărţi* = *o* $carte_1$ + *o* $carte_2$ + *o* $carte_3$ + ...

În ceea ce priveşte structura paradigmei de număr, substantivele se împart în următoarele clase:

1) substantive cu paradigma de număr completă, deci care au ambele forme de număr: *un frate – nişte fraţi*, *o casă – nişte case*, *un tablou – nişte tablouri*;

2) substantive cu paradigmă de număr defectivă, care pot avea a) fie numai forma de singular (singularia tantum): *pace*, *linişte*, *mazăre*, *lună* etc. b) fie numai forma de plural (pluralia tantium): *aplauze*, *finanţe*, *ochelari*, *rechizite* etc.

Caracterul incomplet al paradigmei acestor substantive se explică prin incompatibilitatea semantică a flectivului cu baza lexicală. Nu au forme de număr corelative, în majoritatea absolută a cazurilor, substantivele cu denotaţi nenumerabili.

În ceea ce priveşte rolul mărcilor de număr în limbă, trebuie menţionat că ele îndeplinesc în general două funcţii: o funcţie nominativă (cînd semnifică distincţia reală dintre un exemplar şi o mulţime de exemplare ale aceluiaşi obiect) şi o funcţie structurală (realizînd acordul substantivului cu determinanţii săi).

Mărcile de număr sînt folosite cu funcţie nominativă numai la o parte dintre substantive, şi anume la substantivele care au denotaţi numerabili. Acestea sînt substantivele apelative, care de regulă exprimă opoziţia singular – plural, deci au o paradigmă de număr completă [Кацнельсон, 1972, p. 28].

La substantivele cu denotaţi nenumerabili (substantivele abstracte, colective, nume de materie) mărcile de număr îndeplinesc o funcţie structurală, asemantică [Кацнельсон, 1972, p. 32]. În cazul acestor

substantive, care au o paradigmă de număr defectivă, fiind de cele mai multe ori singularia tantum (*aer*, *mărinimie*, *tătărime*), forma de număr nu mai exprimă sensul de singularitate, ci semnifică substanța, însușirea, ansamblul de obiecte ca atare, fără a le caracteriza din punctul de vedere al numărului. În acest caz are loc neutralizarea valorii de număr a flectivului.

După cum vedem, sfera de întrebuințare a mărcilor de număr ca exponenți ai actualizării cantitative este limitată numai la clasa substantivelor cu denotați numerabili. La substantivele cu denotați nenumerabili mărcile de număr au o valoare neutră îndeplinind doar un rol structural [Гак, 1979, p. 88; Кубрякова, 1974, p. 165–176; Маркарян, 1970, p. 76]. Cauza neutralizării semnificației de număr a flectivului, în cazul acestor substantive, se explică prin incompatibilitatea semantică a noțiunii de număr cu semnificația bazei lexicale.

Analizînd substantivele în funcție de caracterul numerabil / nenumerabil al denotaților, caracterul complet sau defectiv al paradigmei de număr și rolul îndeplinit de mărcile de număr în limbă, putem observa că între aceste caracteristici există un anumit paralelism. Astfel, substantivele cu denotați numerabili au o paradigmă de număr completă. Mărcile de număr la aceste substantive exprimă opoziția singularitate / pluralitate, realizînd totodată acordul substantivului cu determinanții lui, îndeplinind în felul acesta ambele funcțiuni.

Substantivele cu denotați nenumerabili au o paradigmă defectivă fiind întrebuințate fie numai cu forma de singular, fie numai cu forma de plural. Mărcile de număr din structura lor, sub aspect semantic, sînt lipsite de conținut, întrucît nu exprimă o singularitate sau o pluralitate reală, ci fac doar acordul determinaților cu substantivul.

Comparînd forma de singular și cea de plural a substantivelor apelative respectiv cu forma substantivelor singularia tantum și pluralia tantum, observăm că, în ceea ce privește acordul, ele nu se deosebesc [Соболева, 1979b, p. 49]. Atît substantivele la forma de singular, cît și substantivele singularia tantum se acordă cu adjective și cu verbe la singular, iar forma de plural și substantivele pluralia tantum se acordă cu adjectivele și cu verbe la plural:

mare liniștită – sănătate șubredă; *Marea se liniștește – Sănătatea i s-a șubrezit*;

zile însorite – tratative îndelungate; *Zilele se măresc – Tratativele s-au încheiat.*

Cele două serii de forme diferă însă sub aspect semantic [Соболева, 1979b, p. 49]. În timp ce forma de singular a substantivelor apelative se defineşte prin sensul de singularitate, forma substantivelor singularia tantum este neutră din punctul de vedere al numărului, ceea ce se explică prin faptul că aceste substantive desemnează entităţi nenumerabile: *benzină*, *miere*, *tinereţe*, *albăstrime* etc.

Există deosebire şi între semantica formei de plural a substantivelor apelative şi semnificaţia substantivelor pluralia tantum. Astfel, prin forma de plural a substantivelor apelative se desemnează o pluralitate de elemente de acelaşi fel, iar la substantivele pluralia tantum forma de plural marchează, de cele mai multe ori, caracterul complex al denotatului, care este alcătuit din mai multe elemente care se prezintă ca un grup de elemente constituite într-o categorie: *odăjdii*, *anale*, *memorii*, *autorităţi*, *alegeri*, *preparative*, *tratative*, *taurine*, *vertebrate* etc. Am putea spune deci că în primul caz avem a face cu o pluralitate externă, iar în cel de-al doilea – cu o pluralitate internă.

În încheiere, vom menţiona că existenţa unor substantive cu paradigma de număr defectivă, la care mărcile de număr au fie o valoare neutră, fie o valoare diferită de cea a formelor de număr corelative, se explică prin restricţiile selecţionale impuse de baza lexicală în ceea ce priveşte realizarea opoziţiei de număr. Raportul dintre semnificaţia bazei lexicale a substantivelor şi semnificaţia numărului gramatical va fi examinat în cele ce urmează.

2.3. Corelaţia dintre semantica substantivului şi categoria numărului gramatical

Se ştie că orice semn lingvistic cunoaşte două ipostaze: ca semn virtual în limbă şi ca semn actualizat, fiind folosit într-un act lingvistic concret. În calitatea lor de semne virtuale, unităţile limbii îndeplinesc o funcţiune de reprezentare [Coşeriu, 1994, p. 146]. În acest caz, ele vizează o anumită realitate extralingvistică în general. Auzind sau citind cuvîntul *casă* în afara oricărui context, ascultătorul îşi va imagina o casă, însă el nu va putea afla despre care anume casă este vorba.

Întrebuinţate în cadrul unui context, semnele capătă un sens actual. Modul de actualizare şi funcţiunea îndeplinită decurg din specificul semantico-funcţional al semnului lingvistic. În limbă se disting două tipuri de semne: 1) semne denotative şi 2) semne descriptive (предметные и признаковые слова).

Semnele denotative, adică substantivele îndeplinesc o funcţiune de referinţă sau de denotare [Coşeriu, 1994, p. 147], fiind specializate pentru indicarea obiectului desemnat. Semnele descriptive – adjectivele şi verbele – servesc pentru a descrie obiectele.

Actualizarea semnelor denotative se face prin determinare, adică prin însoţirea lor cu anumiţi determinanţi care au menirea de a concretiza sfera de referire a unităţilor date la realitate. Din punctul de vedere al conţinutului, determinarea constă în relevarea anumitor caracteristici calitative, cantitative sau relaţionale ale denotatului: *o casă*, *trei case*, *casa a treia*, *o casă nouă*, *casa din deal* etc. Categoria numărului împreună cu numeralul se includ printre mijloacele actualizării cantitative a substantivului. Actualizarea substantivului cu ajutorul categoriei numărului şi al numeralului presupune limitarea sferei noţionale pe baza parametrilor cantitativi [Кацнельсон, 1972, p. 28]. Este evident că numărul gramatical ca mijloc al actualizării cantitative trebuie pus în corelaţie cu extensiunea în calitatea ei de constituent al semnificaţiei lexicale a substantivului, constituent care reflectă caracteristicile cantitative ale denotatului. Deci posibilitatea substantivului de a realiza opoziţia de număr depinde de trăsăturile prin care se defineşte extensiunea lui.

S-a mai spus că pentru ca o bază lexicală şi un flectiv să se poată combina într-o unitate superioară, între ele trebuie să existe o compatibilitate semantică, ceea ce înseamnă că semnificaţia lor trebuie să conţină o trăsătură comună. După cum a rezultat din analiza anterioară, trăsătura proprie numărului gramatical care poate defini extensiunea unor substantive este /+ discontinuitate/. Prin urmare, vor necesita o actualizare cantitativă şi deci vor admite opoziţia de număr substantivele a căror extensiune este marcată prin trăsătura /+ discontinuitate/ şi implicit /+ pluralitate/.

În ceea ce priveşte compatibilitatea lor cu semnificaţia numărului gramatical, substantivele se împart în următoarele categorii:

1) substantive a căror semantică lexicală este compatibilă cu semnificaţia numărului gramatical. Acestea sînt substantivele apelative;

2) Substantive a căror semantică este incompatibilă cu semnificaţia numărului gramatical. Din această categorie fac parte substantivele nume de materie, substantivele abstracte şi substantivele colective;

3) Substantive compatibile semantic doar cu trăsătura /+ singularitate/, deoarece denumesc entităţi unice sau prezentate ca fiind unice datorită funcţiei de individualizare. Această categorie cuprinde substantivele unice şi numele proprii.

În cele ce urmează vom trece la analiza fiecărei dintre aceste clase sub aspectul corelației semanticii lor cu categoria numărului gramatical.

Substantivele apelative au ca denotați entități extralingvistice care satisfac condițiile impuse de operația numărării. Entitățile desemnate de aceste substantive se caracterizează prin limite distincte în spațiu fiind diferențiate pe exemplare ce alcătuiesc împreună clase de elemente de același fel. Rezultă deci că denotații substantivelor apelative sînt numerabili.

Avînd la bază concepte formate prin generalizarea trăsăturilor comune unor clase de lucruri, semantica acestor substantive se definește atît prin intensiune, cît și prin extensiune. Marcată prin trăsătura /+ discontinuitate/, extensiunea substantivelor în cauză este compatibilă semantic cu numărul gramatical. În consecință, substantivele apelative se caracterizează prin variabilitate în număr. Ele au o paradigmă de număr completă, ai cărei termeni exprimă opoziția singularitate – pluralitate: *o pasăre – niște păsări, un iepure – niște iepuri.*

Vom mai preciza că raportul stabilit între semnificația acestor substantive și categoria numărului gramatical nu este numai de compatibilitate, ci și de interdependență. Dat fiind faptul că, în sistemul limbii, ca semne virtuale, substantivele apelative reprezintă ansambluri nelimitate de lucruri considerate drept clase, în procesul de comunicare, în anumite contexte, vorbitorii simt necesitatea de a preciza dacă se referă la un element al clasei sau la o pluralitate de elemente de acest fel. Prin urmare, extensiunea acestor substantive nu numai că este compatibilă cu semnificația numărului gramatical, ci chiar necesită o actualizare cantitativă.

Substantivele abstracte semnifică denotați care în realitate nu se prezintă ca obiecte propriu-zise, ci sînt, de fapt niște semne, niște caracteristici statice sau dinamice ale obiectelor, adică însușiri (*seninătate, claritate, înțelepciune*), acțiuni (*maltratare, magnetizare, apropiere*), stări (*captivitate, teamă, vervă*). Comportamentul gramatical al acestor substantive este diferit fiind determinat de specificul lor semantic, în care își găsește reflectare natura entităților desemnate.

În ceea ce privește numele de însușiri, ele prezintă ca entități de sine stătătoare la nivel categorial, diferite semne, caracteristici statice ale obiectelor: *agresivitate, expresivitate, duritate.* Aparținînd mai multor obiecte, deci fiind segmentate sub aspectul localizării lor în spațiu,

însuşirile, sub aspect calitativ, se prezintă ca ceva continuu. Dat fiind faptul că denotaţii acestor substantive „nu există în realitate sub forma de «singularuri», individualuri distincte, ci sub forma de însuşiri continue, nediferenţiate pe unităţi“ [Toşa, 1983, p. 173], ei sînt nenumerabili. După cum se ştie, însuşirile din realitate nu pot fi numărate, ele pot fi doar măsurate, li se poate aprecia doar intensitatea.

Din punct de vedere semantic, numele de însuşiri se caracterizează prin faptul că sînt lipsite de extensiune. În aceste condiţii semnificaţia lor este incompatibilă semantic cu distincţia singularitate – pluralitate, deci ea nu necesită o actualizare cantitativă. Drept urmare, numele de însuşiri nu realizează opoziţia de număr avînd o paradigmă defectivă.

Numele de acţiuni sînt legate prin semantica lor de verb, ele denumind sub o altă formă categorială diferite procese care se desfăşoară în timp. După cum se ştie, conceptul de acţiune, spre deosebire de cel de însuşire, este compatibil, în general, atît cu cantitatea continuă (acţiunile au o anumită durată în timp), cît şi cu cantitatea discontinuă (avînd limite distincte în timp acţiunile se pot repeta şi deci pot fi oarecum numărate). Ca urmare a acestui fapt verbele se pot combina şi cu determinanţi avînd valoare cantitativă: *L-am văzut de două ori*; *L-am întrebat numai o dată*.

Această caracteristică a verbelor se transmite şi numelor de acţiuni care, de cele mai multe ori, admit opoziţia de număr. Prin forma de singular aceste unităţi exprimă acţiunea în general sau o acţiune concretă (*întîlnire*, *cădere*, *plimbare*), iar prin forma de plural semnifică acţiunea repetată de un anumit număr de ori (*întîlniri*, *căderi*, *plimbări*).

În legătură cu frecvenţa formei de plural la aceste substantive, este de menţionat că ea depinde de caracteristica aspectuală a acţiunilor desemnate. Substantivele care denumesc acţiuni de o durată mai scurtă se pot folosi mai des cu ambele forme de număr decît cele care exprimă acţiuni de durată mai lungă. Trebuie observat totuşi că, în foarte multe cazuri, este greu de precizat dacă substantivele din această subclasă admit forma de plural. Aceasta din cauza caracterului nedefinit al acţiunii lor. De altfel, în limbă există nume de acţiuni care nu se folosesc niciodată cu forma de plural. Printre acestea se includ supinele substantivizate (*cusutul*, *cositul*, *scrisul*, *cititul*, *tăiatul*, *strînsul*, *culesul*, *semănatul* etc.) şi derivatele în *-aj* (*cromaj*, *demarcaj* etc.).

Numele de stări au ca denotaţi anumite situaţii în care se poate afla un obiect, o fiinţă: *ardoare*, *indiferenţă*, *apatie*, *somnolenţă* etc. Stările

de obicei îmbină trăsăturile însuşirilor cu cele ale acţiunilor: ele caracterizează obiectul avînd uneori o anumită desfăşurare în timp. Dat fiind însă faptul că pe tot parcursul existenţei unei stări nimic nu se schimbă, nimic nu apare, nimic nu dispare, starea se prezintă ca ceva uniform care nu poate fi segmentat în fragmente diferenţiate calitativ unul de altul, chiar dacă ea caracterizează diferite obiecte.

Nediferenţierea pe exemplare a stărilor are drept consecinţă faptul că ele nu pot fi numărate. Semantica substantivelor care denumesc asemenea denotaţi este deci incompatibilă cu actualizarea cantitativă. În felul acesta, numele de stări au o paradigmă de număr defectivă fiind în marea lor majoritate singularia tantum.

Substantivele colective desemnează colectivităţi de fiinţe sau lucruri considerate ca un tot unitar: *tineret*, *şcolăreţ*, *calicime*, *cătănime*, *căzăcime*, *sărăcime*, *prostime*, *viitorime*, *păgînătate*, *mătăsărie* etc.

S-a notat de acum că substantivele colective şi forma de plural a substantivelor apelative se caracterizează prin identitate referenţială, adică au de fapt, în realitate acelaşi referent [Категория количества, 1990, p. 76]. Cf.: *ţăranii – ţărănimea.* Aceste unităţi se deosebesc însă prin modalitatea de prezentare. Forma de plural a substantivelor apelative exprimă o pluralitate discontinuă (discretă) care este expresia unei mulţimi alcătuite din obiecte concepute ca exemplare aparte. Substantivele colective semnifică o pluralitate colectivă ce reflectă un ansamblu de lucruri, de fiinţe conceput ca un tot indivizibil [Уфимцева, 1986, p. 125].

După cum vedem, mulţimea de lucruri este prezentată de substantivele colective ca un singur obiect şi deci ar fi fost de aşteptat ca unităţile de limbă ce denumesc aceste entităţi să admită pluralizarea, cel puţin la nivelul sistemului, dacă nu şi în vorbire. Or, acest lucru nu se întîmplă. Substantivele colective nu admit forma de plural.

Dintre cauzele care împiedică realizarea opoziţiei de număr în cazul substantivelor colective ar putea fi menţionate următoarele:

În primul rînd, substantivele aici în discuţie desemnează obiecte ce se caracterizează prin pluralizare internă. Deci ele exprimă prin însăşi semantica lor lexicală pluralităţi de obiecte. Prin urmare, o pluralizare a unor pluralităţi prin forma de plural pare a fi redundantă.

În al doilea rînd, caracterul nenumerabil al mulţimilor colective se explică prin faptul că acestea nu au un contur precis, prezentîndu-se ca

o masă amorfă continuă [Маркарян, 1970, p.76]. Lipsa unor limite care ar permite ca o mulţime să fie opusă unor altor mulţimi face imposibilă numărarea acestor entităţi în realitate.

În ceea ce priveşte semnificaţia lexicală a substantivelor colective, s-a constatat că ea se defineşte numai prin intensiune, fiind lipsită de extensiune. După cum s-a văzut, prin extensiune se caracterizează doar acele unităţi lexicale care desemnează clase ca o totalitate de elemente de acelaşi fel. Or, în cazul substantivelor colective ar trebui să ne imaginăm clasa ca o totalitate a altor totalităţi, a altor mulţimi. În consecinţă, trebuie menţionat că semnificaţia acestor substantive nu necesită o actualizare cantitativă, deci este incompatibilă cu opoziţia singularitate – pluralitate.

Substantivele nume de materie denumesc substanţe, care constituie suportul obiectelor din realitate: *nisip, beton, sticlă, var, smoală, unt, lapte, ceai, zahăr* etc. Denotaţii acestor substantive există în realitate numai sub forma unor fragmente amorfe, care însă nu pot fi diferenţiate calitativ unul de altul, deoarece, de fapt, reprezintă aceeaşi substanţă. Continuitatea sub aspect calitativ a substanţelor, adică nediferenţierea pe unităţi a acestor entităţi face imposibilă numărarea lor.

Semantic, substantivele nume de materie se caracterizează atît prin intensiune, cît şi prin extensiune. Componentul extensional al acestor substantive se defineşte sub două aspecte. Din punct de vedere calitativ, extensiunea lor este marcată drept /+ continuitate/, iar din punct de vedere cantitativ drept /+ discontinuitate/. Această caracteristică dublă a extensiunii substantivelor date îşi găseşte expresie în potenţialul lor combinatoric.

Trebuie observat că noţiunea de substanţă este compatibilă în general cu noţiunea de cantitate continuă, iar în anumite condiţii şi cu noţiunea de cantitate discontinuă. Astfel, ca urmare a faptului că fragmentele substanţelor din realitate pot fi măsurate, cîntărite etc., noţiunea de substanţă se combină cu noţiunile de masă, volum ca unităţi ale cantităţii continue [Булыгина, Шмелев, 1988, p. 5]. În limbă aceasta se manifestă prin posibilitatea însoţirii acestor substantive cu determinanţi de tipul: *mult, multă, puţin, puţină* (*vin, apă, ulei, miere, carne* etc).

În ceea ce priveşte cantitatea discontinuă, trebuie menţionat că noţiunea de substanţă este în general incompatibilă cu acest tip de

cantitate. Continuitatea clasei constituie o piedică în manifestarea opoziției de număr la substantivele nume de materie și exclude combinarea lor directă cu numeralele [Маркарян, 1970, p. 75]. În consecință, substantivele nume de materie se caracterizează prin invariabilitate în număr.

În același timp despre substanțe se spune că ele admit numerabilitatea indirectă. Aceasta înseamnă că substanța poate fi numărată numai cu condiția segmentării ei prealabile [Категория количества, 1990, p. 60]. Rezultă deci că substantivele nume de materie se combină cu numeralul numai prin intermediul unui cuvînt care denumește fragmentul substanței: *două bucăți de carne*, *doi metri de pînză*, *două picături de valeriană*, deci numai în cadrul îmbinărilor avînd structura: numeral + substantiv + prepoziție + substantiv nume de materie. Printre substantivele care servesc la „fragmentarea" substanței se includ: numele unităților de măsură (*kilogram*, *tonă*, *metru* etc.), substantive care denumesc diferite fragmente de substanță (*bucată*, *firimitură*, *picătură* etc.), diferite recipiente (*butoi*, *sticlă*, *pahar* etc.) [Озерова, 1990, p. 61].

Substantivele unice, după cum s-a menționat, au ca denotați entități cunoscute în realitate sub forma unui singur exemplar: *lună*, *soare*, *luceafăr*, *cosmos* etc. Din cauza trăsăturii /+ unicitate/ aceste substantive nu se folosesc decît cu forma de singular. Deși posibilă în principiu, o formă de plural de la aceste substantive nu se folosește în limbă, deoarece nu există pluralitatea reală care ar urma să fie desemnată. În aceste condiții trebuie admis că forma de singular de la aceste substantive nu are o valoare neutră, fiindcă ea reflectă totuși o singularitate reală. Dat fiind faptul că trăsătura /+ unicitate/ se conține în extensiunea acestor substantive, rezultă ca marca de număr în acest caz ar putea îndeplini funcția de intensificare a valorii de unicitate. După cum vedem, extensiunea acestor substantive este compatibilă numai cu valoarea de singularitate. Valoarea de pluralitate este exclusă în cazul acestor substantive din cauza unicității referentului.

Numele proprii indică entități aparte diferențiindu-le de celelalte elemente ale clasei. Deci numele propriu este aproape întotdeauna numele unui obiect unic, individualizat. Sub aspect semantic, numele proprii se definesc numai prin extensiune care în corespundere cu funcția de individualizare a acestor nume este marcată drept /+ unicitate/. Este de observat că funcția nominativ-distinctivă, care în cazul numelui propriu are un caracter hipertrofiat legîndu-l de un singur

referent, exclude actualizarea cantitativă a acestuia [Болотов, 1978, p. 97; Маркарян, 1970, p. 76].

Din punctul de vedere al formei, numele proprii pot fi singularia tantum (*Ion*, *Radu*, *Roma*, *Atena*, *Franța*, etc.) sau pluralia tantum (*București*, *Iași*, *Carpați*, *Bălți* etc.). Se pare însă că mărcile de număr la numele proprii au o valoare neutră, îndeplinind mai degrabă o funcțiune structural-sintactică. Drept dovadă poate servi faptul că chiar și cu forma de plural numele proprii nu indică o pluralitate, ci tot un singur obiect (*raionul Călărași*, *raionul Ungheni* etc.).

Folosite uneori cu forma de plural, numele proprii (singularuia tantum) capătă nuanțe semantice suplimentare, ele denumind fie mai multe persoane care poartă același nume (*Ionii*, *Mariile*), fie membrii unei familii (*Cojocarii*), fie indivizi care au trăsături comune cu cele ale eroului sau persoanei denumite de numele propriu (*feți-frumoși*).

Din cercetarea subclaselor semantice ale substantivului sub aspectul corelației lor cu categoria numărului gramatical rezultă că trăsăturile relevante morfologic în realizarea opoziției de număr sînt cele care caracterizează extensiunea, și anume: /± extensiune/, /+ pluralitate/, /+ unicitate/, /+ discontinuitate/, /+ continuitate/. Între aceste trăsături și semnificația numărului gramatical se pot stabili următoarele trei tipuri de raporturi:

1) raport de compatibilitate. Este cazul substantivelor apelative a căror extensiune se definește prin /+ discontinuitate/ și /+ pluralitate/ și deci ele necesită o actualizare cantitativă în context. Substantivele în cauză au o paradigmă completă. Mărcile lor de număr sînt motivate referențial. Aceasta înseamnă că un substantiv apelativ va fi pus la forma de singular sau de plural în funcție de numărul obiectelor din realitate la care se referă.

2) raport de incompatibilitate. Cauza incompatibilității semnificației lexicale a substantivului cu categoria numărului se explică fie prin lipsa extensiunii (substantivele abstracte, substantivele colective), fie prin prezența trăsăturii /+ continuitate/ prin care se definește extensiunea substantivelor nume de materie. Aceste substantive au o paradigmă defectivă și sînt fie singularia tantum, fie pluralia tantum. Mărcile de număr la aceste substantive nu au o motivare referențială: ele nu servesc la exprimarea pluralității reale, ci realizează doar acordul substantivului cu determinanții săi [Категория количества, 1990, p. 68–69].

3) raport de implicaţie. Este vorba aici despre lexemele a căror formă de număr le este impusă de sensul lor lexical. Dintre acestea fac parte, în primul rînd, substantivele unice a căror extensiune, marcată drept /+ unicitate/, este compatibilă doar cu trăsătura /+ singularitate/ şi deci pot avea doar forma de singular. Am putea spune astfel că marca de număr la aceste substantive serveşte la amplificarea ideii de unicitate.

O altă categorie de substantive cu forma de număr condiţionată de semnificaţia lor lexicală este reprezentată de cele mai multe substantive pluralia tantum. Din punct de vedere semantic, acestea se împart în următoarele subclase:

a) substantive concrete, care denumesc obiecte perechi, obiecte alcătuite din mai multe elemente sau colectivităţi de fiinţe, lucruri, plante (*ochelari*, *odăjdii*, *albituri*, *catalige*, *efemeride*, *guvernanţi*, *copitate*, *canide*, *carnivore*, *bostănoase* etc.);

b) substantive abstracte, a căror semnificaţie pune în evidenţă iterativitatea acţiunilor sau caracterul complex al noţiunii exprimate (*alegeri*, *preparative*, *aplauze*, *osanale*, *represalii*, *moravuri*, *nazuri* etc.)

c) substantive nume de materie, care denumesc substanţe simţite ca un ansamblu de elemente (*bucate*, *crupe*, *făinoase*, *cîlţi*, *tăiţei* etc.).

După cum vedem, denotaţii acestor substantive au un caracter complex. În aceste condiţii, forma de plural a substantivelor în cauză reprezintă o expresie a pluralităţii interne a acestor obiecte [Соболева, 1984, p. 74–75].

Tot în această categorie vom include şi numele proprii. Trebuie precizat însă că ele prezintă totuşi o situaţie aparte. Astfel, în ceea ce priveşte extensiunea, numele proprii se aseamănă cu substantivele unice. Ca şi acestea de la urmă, ele sînt legate de un referent unic, individualizat şi deci se definesc prin trăsătura /+ unicitate/.

Pe de altă parte, în ceea ce priveşte flectivul, ele se apropie de substantivele a căror semnificaţie este incompatibilă cu numărul gramatical. Astfel, sub influenţa funcţiunii de individualizare, care este foarte pronunţată la această categorie de unităţi lexicale, se estompează funcţiunea de actualizare cantitativă a mărcilor de număr. În cazul lor, se constată o indiferenţă a bazei faţă de flectiv. Baza lexicală a acestora se poate combina atît cu mărci de singular, cît şi cu mărci de plural. În aceste condiţii, formele de număr ale numelor proprii, mai ales cea de plural, nu sînt motivate semantic în nici un fel. Prin urmare, ar putea fi

delimitat încă un tip de raport dintre baza lexicală şi flectivul de număr, care ar putea fi numit raport de independenţă.

Analiza efectuată pînă acum a vizat corelaţia dintre semnificaţia numărului gramatical şi semnificaţia lexicală a substantivelor ce ţin de diferite categorii lexico-semantice. Se ştie însă că structura semantică a lexemelor poate include diferite tipuri de sememe. Uneori, unele dintre sememele substantivului polisemantic pot avea un comportament diferit de cel al celorlalte sememe, admiţînd fie numai forma de singular, fie numai forma de plural.

În funcţie de comportamentul gramatical al sememelor pe care le includ în structura lor, substantivele polisemantice sînt grupate în următoarele categorii [Соболева, 1979 a, p. 39; Соболева, 1979 b, p. 51].

I. Substantive omogene. Sînt substantivele care includ sememe avînd un comportament gramatical identic. În cadrul acestora se delimitează următoarele tipuri:

1) substantive ale căror sememe au o paradigmă de număr completă, deci admit atît forma de singular, cît şi forma de plural. De exemplu: *drum, coş, jurămînt* etc.

2) lexeme ale căror sememe admit numai forma de singular (singularia tantum); *justiţie* (1. sgt. dreptate; 2. sgt. activitate a statului; 3. sgt. totalitatea instanţelor judecătoreşti); *morărit* (1. sgt. operaţiile de măcinare; 2. sgt. ocupaţia).

3) lexeme ale căror sememe admit numai forma de plural (pluralia tantum): *finanţe* (1. plt. totalitatea mijloacelor băneşti; 2. plt. ştiinţă); *iminei* (1. plt. pantofi fini de marochin; 2. plt. un fel de pantofi din piele de bovine); *represalii* (1. plt. măsuri de pedepsire luate de organele de stat împotriva unor grupări sociale; 2. plt. măsuri de constrîngere luate de un stat împotriva unui alt stat).

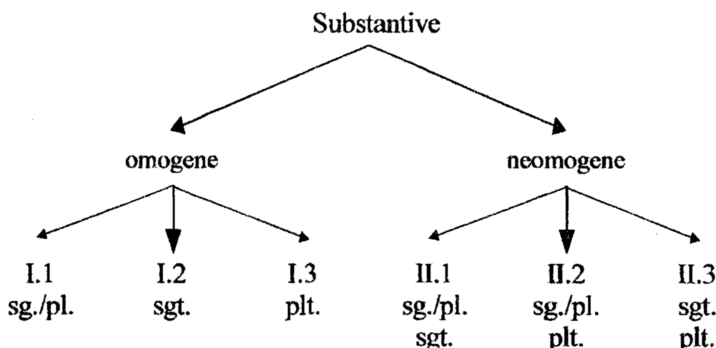
II. Substantive neomogene. Acestea sînt substantivele ale căror sememe au un comportament gramatical diferit: unele au o paradigmă de număr completă, iar altele admit fie numai forma de singular, fie numai forma de plural. Aceste substantive se împart în mai multe tipuri:

1) substantive care includ sememe avînd o paradigmă de număr completă şi sememe singularia tantum: *pictură* (1. sgt. artă; 2. sg./pl. lucrare artistică); *piatră* (1. sgt. rocă; 2. sg./pl. bucată dintr-o astfel de rocă); *absurditate* (1. sgt. caracterul a ceea ce este absurd; 2. sg./pl. idee, faptă, lucru).

2) substantive care includ sememe cu o paradigmă de număr completă şi sememe pluralia tantum: *luptă* (1. sg./pl. încăierare, bătaie; 2. plt. întrecere sportivă); *întărire* (1. sg./pl. acţiunea de a întări; 2. plt. unităţi militare); *memorii* (1. sg./pl. expunere scrisă asupra unei probleme; 2. plt. scriere beletristică).

3) substantive care au sememe singularia tantum şi sememe pluralia tantum: *libertate* (1. sgt. posibilitate de acţiune conştientă a oamenilor; 2. sgt. starea unei persoane; 3. plt. drepturi cetăţeneşti); *antichitate* (1. sgt. epocă din istoria omenirii; 2. plt. obiect antic); *mărunţiş* (1. plt. lucruri fără valoare; 2. plt. obiecte de mercerie; 3. sgt. bani mărunţi).

Clasificarea de mai sus ar putea fi redată grafic astfel:

Un interes deosebit pentru elucidarea fenomenului corelaţiei dintre semnificaţia lexicală şi numărul gramatical îl prezintă substantivele neomogene, deoarece ele includ în structura lor semantică sememe avînd diferite caracteristici gramaticale. Cele mai numeroase sînt substantivele neomogene de tipul II.1, care includ sememe ce admit ambele forme de număr şi sememe singularia tantum. În cadrul structurii semantice a acestor substantive se produce o trecere de la un semem ce se referă la un denotat nenumerabil la un semem cu denotat numerabil. La nivelul limbii acest transfer semantic are drept efect recategorizarea lor dintr-o clasă semantică în alta. Prin sensul lor de bază substantivele în cauză se încadrează în una din subclasele periferice ale substantivului, adică ele pot fi substantive abstracte, substantive nume de materie sau substantive unice, iar prin sensul lor derivat ele se includ în clasa

substantivelor apelative. În acest caz se vorbeşte despre apelativizarea substantivelor (abstracte, nume de materie, unice).

Vom caracteriza pe scurt fiecare dintre aceste tipuri de recategorizare semantică a substantivelor folosind exemple extrase din dicţionarele limbii române.

Esenţa recategorizării substantivelor abstracte constă în concretizarea semanticii lor [Маркарян, 1970, p. 78]. Astfel, sememele de bază ale acestor substantive redau însuşirea, acţiunea, starea în general, iar prin sememele lor derivate substantivele date se referă la diferite aspecte, manifestări concrete ale însuşirilor, acţiunilor, stărilor [Озерова, 1990, p. 45–65].

De multe ori, ca rezultat al concretizării sau, după cum se mai spune uneori, al „sfericizării" semanticii lor, aceste substantive pot avea ca denotaţi obiecte sau fiinţe [Popescu-Marin, 1972, p. 66].

Recategorizarea semantică a substantivelor abstracte, care are drept efect trecerea de la un semem singularia tantum la un semem cu o paradigmă de număr completă, se produce în conformitate cu următoarele modele:

Modelul „însuşire – persoana, obiectul, fenomenul care se caracterizează prin această însuşire": *absurditate* (1. sgt. caracterul a ceea ce este absurd; 2. sg./pl. idee, faptă, lucru absurd); *naivitate* (1. sgt. însuşirea de a fi naiv; 2. sg./pl. vorbă sau faptă); *raritate* (1. sgt. faptul de a fi rar; 2. sg./pl. obiect, fenomen etc. care se întîlneşte rar).

Modelul „acţiune – obiect": *port* (1. sgt. faptul de a purta; 2. sg./pl. îmbrăcăminte); *protecţie* (1. sgt. faptul de a proteja; 2. sg./pl. sprijin, ajutor).

Modelul „stare – obiect, persoană, faptă care se caracterizează prin această stare": *dezordine* (1. sgt. lipsă de ordine; 2. sg./pl. revoltă, răscoală); *sărăcie* (1. sgt. starea celui sărac; 2. sg./pl. lucru sau fiinţă neînsemnată).

Modelele în conformitate cu care se produce recategorizarea semantică a substantivelor nume de materie sînt următoarele:

Modelul „substanţă – varietate, sort al acestei substanţe": *postav* (1. sgt. ţesătură; 2. sg./pl. fel de postav); *ulei* (1. sgt. lichid gras de provenienţă vegetală; 2. sg./pl. varietate de acest fel de lichid).

În legătură cu acest model, trebuie observat că diversificarea calitativă a substanţelor se exprimă mai clar prin forma de plural, deşi sensul de varietate, sort este propriu şi formei de singular [Соболева, 1984,

p. 69], de exemplu: *Uleiul produs din semințele acestei plante este foarte gustos.* (*uleiul* = *sortul acesta de ulei*).

Modelul „substanță – fragmentul ei": *piatră* (1. sgt. rocă dură; 2. sg./pl. fragment dintr-o astfel de rocă).

Modelul „substanță – obiect fabricat din această substanță": *cauciuc* (1. sgt. produs industrial elastic; 2. sg./pl. anvelopă); *sticlă* (1. sgt. corp solid transparent; 2. sg./pl. obiect din sticlă).

Uneori se poate produce o trecere de la o paradigmă de număr defectivă la una completă și în cazul recategorizării semantice a unor substantive ce denumesc obiecte unice în felul lor, de exemplu: *lună* (1. sgt. satelit natural al Pămîntului; 2. sg./pl. satelit al unei planete); *liră* (1. sg./pl. instrument muzical; 2. sgt. constelație).

Unele observații mai sînt de făcut și în legătură cu substantivele neomogene care includ în structura lor sememe pluralia tantum. La unele dintre aceste substantive sememele care sînt exprimate prin forma de plural nu se îndepărtează prea mult de sensul exprimat de forma de singular a acestor substantive. Această formă se caracterizează doar prin anumite nuanțe semantice suplimentare. Astfel, unele substantive nume de materie, fiind folosite la plural, pot exprima ideea de cantitate mare sau de spațiu, întindere ocupate de substanța respectivă [Категория количества, 1990, p. 66; Озерова, 1990, p. 63]: *ape*, *nisipuri*, *ghețuri*, *zăpezi*. Comportamentul gramatical al sememelor acestor substantive se prezintă astfel:

gheață	1) apă înghețată	*ghețuri*	1) –
	2) –		2) întinderi mari de gheață

Unele substantive care semnifică diferite fenomene din natură, la plural, pot exprima ideea de durată, iterativitate a fenomenului: *frigurile* (*de primăvară*), *ploile* (*din toamnă*), *ninsorile* (*din luna decembrie*).

Substantivele care desemnează diferite stări ale mediului sau ale omului, prin forma de plural, exprimă ideea de intensitate: *dureri* (*acute de dinți*), *geruri* (*cumplite*) sau diferite situații în care are loc manifestarea acestor stări: *bucuriile și tristețile mele*, *supărări nenumărate* etc.

O altă categorie o constituie substantivele ale căror sememe care admit doar forma de plural s-au îndepărtat într-un grad mai mare de bază. Printre acestea se includ următoarele substantive: *alegeri*

(desemnare prin vot a celor ce urmează să conducă un stat, partid etc.), *băi* (stație balneară), *bucate* (feluri de mîncare), *dame* (joc), *efecte* (bunuri mobile), *friguri* (stare), *lupte* (întrecere sportivă), *miri* (cele două persoane care se căsătoresc), *nervi* (enervare), *note* (notițe), *picături* (medicament), *pierderi* (pagubă de vieți omenești), *trupe* (armată).

În literatura de specialitate toate aceste exemple de diferențiere semantică dintre forma de singular și cea de plural sînt calificate drept cazuri de lexicalizare a formei de plural [Маркарян, 1970, p. 85]. Am fi înclinați să credem că în aceste situații este vorba despre sememe diferite ale aceluiași lexem, sememe care se caracterizează însă printr-un comportament gramatical diferit.

2.4. Categoria referirii la realitate a substantivului

În limbă substantivele au un sens general, abstract. Prin intensiunea lor, ele exprimă doar cele mai generale trăsături distinctive ale denotatului, avînd, de obicei, ca extensiune o clasă întreagă de obiecte. În procesul de comunicare, însă, oamenii simt nevoia de a vorbi nu numai despre clase întregi de obiecte, ci și despre elemente aparte. Astfel, pentru funcționarea substantivului în vorbire este necesară existența unui mecanism care ar asigura legătura între nume și imaginea obiectului desemnat [Демина, 1988, p. 19]. Concretizarea sferei de referire a substantivului, adică stabilirea „legăturii între concept (intensie) și domeniul de aplicare (extensie)“ [Manoliu Manea, 1993, p. 63] se realizează prin intermediul categoriei rerefirii la realitate. Tradițional, în gramatica românească această categorie este numită determinare [Diaconescu, 1961, p. 163–168; Guțu Romalo, 1967, p. 225, 236; Iordan Guțu Romano, 1967, p. 166–179] și se consideră că ea servește la individualizarea obiectului desemnat.

În legătură cu funcția de restrîngere a sferei de referire a substantivului și cu cea de individualizare a obiectului se poate afirma că în aceste cazuri este vorba de unul și același fenomen descris din diferite puncte de vedere.

Așadar, prin referirea la realitate se înțelege raportarea substantivului la obiectul (sau obiectele) desemnat(e) [Арутюнова, 1982, p. 11; Келейникова, 1981, p. 12; Падучева, 1985, p. 7]. Sistemul paradigmatic al acestei categorii cuprinde un anumit număr de valori care sînt definite prin termenii: t i p d e r e f e r i r e la realitate

sau s t a t u t r e f e r e n ţ i a l al substantivului [Падучева, 1985, p. 83]. Tipul de referire la realitate a substantivului este determinat de factori de natură sintactică, logico-semantică şi comunicativ pragmatică [Падучева, 1985, p. 89; Габучан, 1972, p. 94]. În corespundere cu aceşti factori valorile categoriei în cauză sînt structurate în trei opoziţii binare, care se leagă între ele după principiul ierarhic [Coja, 1983, p. 33–34, 39–40]. Organizarea paradigmatică a acestei categorii ar putea fi prezentată grafic prin următorul tabel:

Aspectele referirii la realitate			
	sintactic	logico-semantic	comunicativ-pragmatic
	I. utilizare nereferenţială		
Tipul de referire			
	II. utilizare referenţială	1) referire generică	
		2) referire individuală	a) referire nedefinită
			b) referire definită

De menţionat că aceste valori (tipuri de referire la realitate) constituie centrul referenţialităţii. Ele au ca indice gramatical articolul substantival, inclusiv articolul Ø, adică absenţa oricărui articol. În cadrul acestei categorii se delimitează şi alte valori, ce ţin de periferia ei şi care au ca mijloc de exprimare anumite unităţi lexicale (adjective, pronume, numerale etc.). Pentru o prezentare detaliată a acestora vezi [Падучева, 1985, p. 83–102; Адамец, 1985, p. 487–497]. Dat fiind că despre o interdependenţă între semantica lexicală a substantivului, mai ales între componentul său extensional şi referenţialitate se poate vorbi numai în legătură cu valorile centrale, de bază ale acestei categorii, în cele ce urmează ne vom limita doar la acestea.

Din perspectivă sintactică se delimitează u t i l i z a r e a n e r e f e r e n ţ i a l ă şi u t i l i z a r e a r e f e r e n ţ i a l ă. Distincţia dintre aceste două tipuri de utilizare se sprijină pe deosebirea dintre cele două funcţii semiotice de bază ale cuvintelor în enunţ: funcţia de identificare şi funcţia descriptivă [Арутюнова, 1976 a, p. 24, 35]. Cuvintele cu funcţie de identificare trimit la un anumit

referent [Келейникова, 1981, p. 14]. Această funcţie este proprie cuvintelor care apar în poziţie actanţială, adică în funcţie de subiect, complement direct, indirect, de agent, sociativ, instrumental etc. Despre cuvintele cu funcţie de identificare se spune că ele se prezintă drept nişte substitute semiotice ale referentului. De exemplu, în enunţul *Elevul scrie o compunere*. cuvîntul *elevul*, utilizat referenţial, indică un anumit individ care face parte din clasa „elev". Deci cuvintele cu valoare referenţială prin conţinutul lor sînt orientate spre un referent, care, după cum vom vedea în continuare, poate avea diferite caracteristici determinate de specificul situaţiei denotate sau de situaţia concretă de comunicare.

Cuvintele folosite nereferenţial nu reprezintă obiecte din realitate, ele servesc la descrierea obiectelor atribuindu-le acestora anumite semne, anumite caracteristici [Гак, 1979, p. 111].

Utilizarea nereferenţială este legată de funcţionarea substantivului în anumite poziţii sintactice calificate drept nespecifice, secundare pentru substantiv. Sînt utilizate nereferenţial substantivele care apar în poziţie atributiv-predicativă [Арутюнова, 1980, p. 171]. Despre aceste substantive se spune că ele au intensiune însă sînt lipsite de extensiune [Toşa, 1983, p. 283]. Drept exemplu ar putea servi substantivul *elev* din enunţul *El este elev*. Aici substantivul dat nu reprezintă un anumit referent, ci exprimă o caracteristică atribuită persoanei subiect. Substantivele cu funcţie de nume predicativ sînt calificate uneori şi ca „substantive cu valoare adjectivală" [Vasiliu, Golopenţia Eretescu, 1969, p. 130].

În legătură cu acest tip de utilizare a substantivelor, este de precizat că pentru funcţia descriptivă sînt specializate în primul rînd, adjectivele şi verbele. Datorită semului categorial /obiect/, /entitate de sine stătătoare/, substantivele sînt orientate spre funcţia de identificare.

Întrebuinţarea unui substantiv cu funcţie descriptivă este posibilă numai dacă acesta este însoţit de anumite elemente care marchează această utilizare. De obicei aceste elemente sînt numite t r a n s l a t i v e (de exemplu, prepoziţiile, verbele copulative etc.).

În legătură cu utilizarea nereferenţială a substantivelor, am putea spune că în acest caz nu este vorba despre un anumit tip de referire la realitate, ci mai degrabă despre o neutralizare a oricărei referiri la realitate. Substantivul cu statut nereferenţial se apropie de cuvintele cu sensul general „semn" (adjectivele, verbele) [Coja, 1969, p. 172 175;

Coja, 1983, p. 23–28]. El se caracterizează numai prin intensiune, componentul său extensional fiind practic neutralizat.

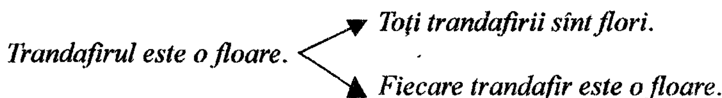
Aşadar, distincţia „utilizare referenţială / utilizare nereferenţială" se sprijină pe opoziţia funcţională „identificare / descriere" şi are drept corelat delimitarea sintactică „poziţie actanţială / poziţie atributiv-predicativă". Am putea afirma deci că substantivul cu statut referenţial presupune existenţa obiectului (referentului), pe cînd substantivul cu statut nereferenţial exprimă conţinutul noţiunii [Алисова, Репина, 1987, p. 225].

Sub aspect logico-semantic, în cadrul utilizării referenţiale se disting, pe de o parte, r e f e r i r e a   g e n e r i c ă şi, pe de alta, r e f e r i r e a   i n d i v i d u a l ă, ceea ce înseamnă că substantivul cu statut referenţial poate indica fie specia în ansamblu, fie un obiect / un grup de obiecte din specia respectivă.

Substantivul cu valoare generică are ca referent genul sau specia constituite dintr-o mulţime abstractă de obiecte de acelaşi fel. De exemplu, substantivul *vişinul* din enunţul *Vişinul înfloreşte în aprilie* are în vedere totalitatea vişinilor care au existat, există sau vor exista, adică ceea ce se numeşte extensiunea, volumul acestei noţiuni.

De menţionat că valoarea de referire generică nu este omogenă. În cadrul ei este posibilă delimitarea a două aspecte determinate de felul în care este reflectată clasa în conştiinţă, şi anume clasa ca totalitate constituită dintr-un ansamblu de elemente de acelaşi fel şi clasa ca unitate existentă într-un singur exemplar. Aceste aspecte ale referirii la realitate mai sînt numite individualizare detaliată de clasă şi individualizare unitară de clasă [Vrăjitoru, 1995, p. 13].

În primul caz substantivul cu valoare generică, indicînd specia, clasa în ansamblu, se referă totodată şi la fiecare element al ei, ceea ce are drept urmare faptul că în enunţ caracteristica exprimată de predicat poate fi atribuită atît clasei în ansamblu, cît şi fiecărui element în parte. Deci informaţia cuprinsă în extensiunea substantivului cu un asemenea statut referenţial ar putea fi actualizată cu ajutorul lexemelor *toţi* şi *fiecare*, de exemplu:

În cazul celui de-al doilea aspect al referirii generice, substantivul nu mai desemnează specia ca un ansamblu de elemente de acelaşi fel, ci un reprezentant-tip al ei, care însumează trăsăturile distinctive comune pentru toţi membrii acestei specii [Габучан, 1972, p. 48; Падучева, 1985, p. 97]. În consecinţă, caracteristica exprimată de predicat nu se aplică oricărui element al clasei, de exemplu, *Barometrul a fost inventat de Torricelli.* Substantivul *barometru* din acest enunţ desemnează nu orice element al clasei, ci un reprezentant-tip al ei (nu orice barometru este inventat de Toricelli). Cel mai frecvent exemplu prezentat în legătură cu acest aspect al referirii generice este: *Omul a cucerit cosmosul.* (nu orice om a cucerit cosmosul, ci un om anumit ca reprezentant al acestei clase).

În opoziţie cu referirea generică, substantivul cu referire individuală indică un element (un grup de elemente) individualizat(e). Acest aspect al categoriei în cauză îngustează sfera de referire a substantivului de la clasă, specie la individ. De exemplu, în enunţul *Vînătorul a împuşcat un iepure* substantivele *vînătorul* şi *un iepure* au ca referenţi indivizi separaţi ai claselor „vînător“ şi „iepure“. În felul acesta, substantivul cu referire individuală are rolul de a individualiza un obiect, de a-l extrage din clasa din care el face parte.

La rîndul său, sub aspect comunicativ, în cadrul referirii individuale se delimitează alte două valori: r e f e r i r e a n e d e f i n i t ă ş i r e f e r i r e a d e f i n i t ă. Astfel, în funcţie de gradul de informare a vorbitorilor asupra obiectului desemnat substantivul poate indica fie un obiect necunoscut, fie un obiect cunoscut: *Era odată un împărat. Şi împăratul acela avea trei feciori.* (Folclor)

În primul enunţ substantivul *un împărat* desemnează un împărat oarecare, despre care în situaţia dată de comunicare, nu se ştie nimic. În cel de-al doilea enunţ, acelaşi substantiv, articulat hotărît, numeşte un împărat cunoscut, împărat despre care s-a vorbit de acum. Funcţia semantică a substantivului cu referire individuală atît definită, cît şi nedefinită constă în indicarea unui obiect sau a unor obiecte făcînd parte dintr-o clasă de obiecte de acelaşi fel. Diferenţa dintre ele rezidă în gradul de individualizare.

Fiind de natură subiectivă, opoziţia obiect necunoscut – obiect cunoscut sau obiect oarecare – obiect anumit [Vrăjitoru, 1995, p. 6] are la bază informaţia vorbitorilor asupra obiectului comunicării. În lucrările de specialitate acest ansamblu de cunoştinţe, implicit de cele mai multe

ori, dar care se subînțelege atît de locutor, cît și de conlocutor, este definit prin termenul presupoziție [Ducrot, 1969, p. 36, 40; Арутюнова, 1973, p. 86; Гак, 1979, p. 101; Падучева, 1985, p. 60].

După cum se menționează, presupoziția substantivelor cu statut referențial definit sau nedefinit conține informația privind existența obiectului, apartenența lui la o anumită clasă și unicitatea sau nonunicitatea obiectului în situația dată de comunicare [Арутюнова, 1982, p. 23]. Astfel, substantivul cu statut referențial nedefinit este folosit atunci cînd vorbitorul vrea să se refere la un obiect despre care nu se știe nimic, în afară de apartenența lui la o anumită clasă [Vrăjitoru, 1990, p. 3]. Folosirea unui asemenea substantiv are drept scop prezentarea obiectului, adică introducerea lui în fondul de informație comună a vorbitorilor [Арутюнова, 1982, p. 23; Келейникова, 1981, p. 16]. Cu ajutorul substantivului cu referire nedefinită vorbitorul comunică doar cele mai generale date despre obiect. De exemplu, în enunțul *Lîngă rîu paște un cal.*, substantivul *un cal* comunică faptul că există un obiect, că el face parte din clasa „cal" și că el este unul din elementele acestei clase ales la întîmplare (în locul lui putea fi oricare altul).

Substantivul cu referire definită este folosit în cazul cînd locutorul se referă la un obiect cunoscut, care face parte din fondul de informație comună a vorbitorilor. Pe lîngă faptul că implică informația despre existența obiectului și apartenența lui la o anumită clasă, presupoziția substantivului cu statut referențial definit conține informația referitoare la unicitatea obiectului în situația dată de comunicare [Келейникова, 1981, p. 19; Теория функциональной грамматики, 1992, p. 232–233; Шмелева, Шмелев, 1984, p. 122]. De exemplu, substantivul *calul* din enunțul *Calul este foarte frumos.* indică nu un cal oarecare, ci un cal anumit despre care se știe că paște lîngă rîu. Prin intermediul unui asemenea substantiv obiectul desemnat nu numai că este desprins din specia din care face parte, dar este totodată delimitat distinct de ceilalți indivizi ai ei. Presupoziția acestui substantiv cu referire definită spune că există un obiect și numai un singur obiect ce face parte din clasa „cal", la care vorbitorul se referă în situația dată.

Așadar, cele două tipuri de referire la realitate diferă între ele prin informația despre unicitatea sau nonunicitatea obiectului [Рассел, 1982, p. 50]. Aceste trăsături ale substantivelor cu referire individuală

definită şi nedefinită sînt relevate de M. Manoliu Manea pe baza următoarelor exemple:

(1) *Ion ia un măr din coş.*

(2) *Ion ia mărul (merele) din coş.*

După cum afirmă cercetătoarea, enunţul (1) „are la bază presupoziţia că în coş există mai multe obiecte aparţinînd clasei „măr", fapt care îi permite lui Ion să aleagă", iar enunţul (2) „implică faptul că în coş nu mai rămîne nici un măr după ce Ion a îndeplinit acţiunea de a lua" [Manoliu Manea, 1993, p. 57]. Pornind de la aceste constatări, autoarea conchide că definitul poate fi interpretat drept /+ unicitate/, iar indefinitul, drept /– unicitate/ [Manoliu Manea, 1993, p. 57].

Să vedem mai îndeaproape ce legătură există între sensul obiect cunoscut / obiect necunoscut şi unicitatea / nonunicitatea lui în situaţia dată. În orice împrejurări, substantivul cu referire nedefinită trimite la un obiect necunoscut, obiect ce nu face parte din fondul de informaţie comună a vorbitorilor. El serveşte la introducerea obiectului în comunicare prin detaşarea lui din clasa din care face parte. În acest caz substantivul indică obiectul fără însă a-l individualiza în raport cu ceilalţi indivizi ai clasei. Condiţia obligatorie a utilizării substantivului cu referire nedefinită este existenţa şi a altor obiecte pe lîngă cel desemnat, cu care acesta de la urmă poate fi eventual confundat. În felul acesta, referirea nedefinită se bazează pe a l e g e r e a întîmplătoare a unui oarecare obiect dintr-un ansamblu de obiecte de acelaşi fel. Această situaţie poate fi ilustrată prin exemplul: *Ia o carte şi citeşte*! Enunţul dat se foloseşte în cazul cînd există mai multe cărţi şi ascultătorul este îndemnat să aleagă la întîmplare una dintre ele. Receptînd un asemenea enunţ, adresatul va şti precis că trebuie să ia o carte, şi nu un caiet, un creion etc. (obiectul este individualizat în raport cu clasa din care face parte), însă el nu va primi nici un fel de indicaţii referitoare la cartea care trebuie luată (obiectul nu este individualizat în raport cu celelalte elemente ale clasei).

Substantivul cu referire definită vizează un obiect cunoscut, individualizat într-o anumită privinţă, care face parte din fondul de informaţie comună a vorbitorilor. Ca urmare a individualizării obiectului desemnat în raport cu un anumit context comunicativ, situaţional sau denotativ se exclude în continuare posibilitatea alegerii, substituirii sau confundării acestuia cu alte obiecte. Aceasta înseamnă că substantivul cu referire definită trimite la un obiect anumit conceput în totalitatea trăsă-

turilor sale individuale şi deci care se prezintă ca o entitate unică pentru locutor şi conlocutor. Astfel, într-un enunţ ca, de exemplu: *Închide cartea şi povesteşte*! substantivul *cartea* indică un obiect individualizat, ales de acum de vorbitor, care este unicul posibil în situaţia dată de comunicare. În felul acesta, din perspectiva categoriei referirii la realitate, a cunoaşte un obiect înseamnă a-l putea distinge de celelalte elemente ale clasei [Никитин, 1974, p. 32].

S-a observat, în lucrările de specialitate, că celor două tipuri de referire individuală – nedefinită şi definită – le corespund, în cadrul discursului, două funcţii diferite. Substantivul cu referire nedefinită îndeplineşte o funcţie introductivă, iar cel cu referire definită serveşte la individualizarea obiectului. Cea de a doua funcţie este definită uneori şi drept funcţie de reluare [Iordan, Robu, 1978, p. 362].

Primul tip de referire se utilizează atunci cînd despre obiectul denotat nu se ştie nimic, afară de faptul că el face parte dintr-o clasă de obiecte de acelaşi fel. Referirea definită se întîlneşte atunci cînd obiectul desemnat, pe lîngă trăsăturile clasei, se caracterizează şi prin anumite trăsături particulare. În legătură cu aceste tipuri de referire s-a spus că prin referirea nedefinită are loc i n t r o d u c e r e a obiectului într-o anumită clasă, în calitate de reprezentant al căreia el se opune elementelor altor clase. În acelaşi timp prin referirea definită se produce extragerea obiectului din clasa din care face parte, el fiind opus celorlalte elemente ale clasei (Арутюнова, 1979, p. 324).

Aşadar, diferenţa dintre cele două tipuri de referire la realitate este determinată de cantitatea de informaţie pe care o posedă în comun vorbitorii despre obiectul denotat. În primul caz, acesta se caracterizează numai prin trăsăturile clasei de obiecte din care face parte. În cazul referirii definite, obiectul indicat, pe lîngă trăsăturile specifice clasei, posedă şi anumite trăsături particulare care îl deosebesc de celelalte elemente ale clasei [Теория функциональной грамматики, 1992, p. 271].

În cadrul discursului între cele două tipuri de referire la realitate se constată o anumită consecutivitate. Legătura dintre ele este prezentată de N. D. Arutiunova sub forma unui lanţ care include următoarele etape:

1) etapa extensională (există un obiect x);

2) etapa taxonomică (acesta face parte dintr-o anumită clasă de obiecte);

3) etapa denotativă (obiectul la care mă refer este unul dintre elementele clasei);

4) etapa de individualizare (obiectul denumit posedă anumite trăsături care îl diferenţiază de celelalte elemente ale clasei) [Арутюнова, 1979, p. 323–325].

După cum s-a văzut, referirea nedefinită este posibilă numai cînd obiectul indicat este prezentat ca făcînd parte dintr-o clasă de obiecte de acelaşi fel. La rîndul său, referirea definită, care trimite la un referent unic, „necesită un context justificativ al sensului „anumit" [Vrăjitoru, 1995, p. 6]. În general, obiectul este cunoscut şi, respectiv, desemnat cu un substantiv cu statut referenţial definit în următoarele condiţii:

1) cînd numele obiectului a fost menţionat anterior în text, adică la a doua pomenire a obiectului. În felul acesta, prin numirea obiectului se efectuează determinarea lui discursivă, introducerea lui în fondul de informaţie comună: *Ieri am cumpărat o carte. Cartea este foarte interesantă.* Dat fiind faptul că informaţia referitoare la obiectul indicat se conţine în contextul anterior, substantivul cu referire definită are menirea de a trimite la un antecedent prin care se vizează acelaşi obiect. Deci prin intermediul substantivului cu o asemenea valoare se stabileşte identitatea referenţială a substantivului comun care este utilizat de mai multe ori în cadrul aceluiaşi text. În aceste condiţii articolul hotărît ca indice al acestui tip de referire are o funcţie de reluare, devenind un element de natură anaforică [Iordan, Robu, 1978, p. 362; Алехина, 1974, p. 82].

2) cînd numele obiectului este însoţit de anumite determinative care îi comunică statut de obiect anumit, unic (*Băiatul care vine este prietenul meu*; *Am găsit cartea pe care o căutam de mult*).

În acest caz, informaţia care motivează caracterul cunoscut al obiectului este posterioară substantivului. Se consideră că în acest context articolul are „un rol anticipativ, fapt posibil prin puterea anticipativă a gîndirii, prin capacitatea omului de a gîndi concentrat, pe reprezentări complexe" [Vrăjitoru, 1995, p. 6].

3) cînd obiectul indicat este cunoscut vorbitorilor din experienţa lor anterioară comună. Despre asemenea obiecte se spune că ele fac parte din presupoziţie. Specific pentru aceste obiecte este faptul că chiar la prima lor pomenire ele sînt desemnate printr-un substantiv cu statut referenţial definit. Deci ele nu mai necesită o prezentare prealabilă, o introducere în actul comunicativ, întrucît se ştie precis despre care anume obiecte este vorba. De exemplu, enunţul *Ţi-am adus cartea*

ar putea avea ca presupoziţie următoarea informaţie: *Tu mi-ai cerut o carte*; *tu mi-ai dat o carte şi eu acum* (*ţi-am adus cartea*).

4) cînd obiectul se află în cîmpul de vedere al vorbitorilor, adică este de faţă în momentul comunicării, de exemplu: *Dă-mi caietul*! În legătură cu utilizarea articolului substantival hotărît în cazul în care obiectul este prezent în situaţia dată de comunicare, trebuie subliniat caracterul lui deictic: substantivul articulat hotărît trimite la un obiect asupra căruia se poate indica.

5) cînd obiectul desemnat face parte dintr-un sistem închis, în cadrul căruia el este unic sau se caracterizează printr-un grad mare de notorietate. Printre substantivele care denumesc asemenea obiecte se includ în primul rînd termenii de rudenie: *mama*, *tata*, *bunicul*, *bunica*, *fratele*, *sora* etc., apoi, numele unor funcţii, ranguri în ierarhia socială: *craiul*, *domnul*, *domnitorul*, *împăratul*, *regele*, *ţarul*, *vizirul*, *popa*, *dascălul* etc. Cu sens relaţional, termenii de rudenie au un statut referenţial definit: *A venit mama*. (e vorba de mama locutorului); *Te-a căutat fratele* (se are în vedere fratele interlocutorului). Numele de funcţii au o referire definită cînd sînt folosite la descrierea unei stări de lucruri din cadrul sistemului din care obiectul indicat face parte: *A venit directorul*.

6) cînd obiectele există în realitate într-un singur exemplar, de exemplu: *lună*, *soare*, *cer*, *univers*, *natură* etc. Datorită unicităţii lor aceste obiecte apar în orice situaţie ca fiind cunoscute şi deci substantivele care le desemnează, în orice contexte, vor avea statut referenţial definit [Алехина, 1974, p. 81]. Astfel, utilizarea substantivului *soare* cu referire definită în enunţul *A răsărit soarele* este determinată de faptul că pentru locuitorii Pămîntului există numai un soare. Deci presupoziţia unicităţii obiectului, evidentă pentru toată lumea, face inutilă prezentarea prealabilă a obiectului, introducerea lui în comunicare printr-un substantiv articulat nehotărît.

În linii mari, acestea sînt situaţiile în care obiectul indicat se caracterizează prin trăsătura /+ unicitate/. După specificul său unicitatea poate fi de două feluri: unicitate r e l a t i v ă şi unicitate a b s o l u t ă. Despre unicitate relativă se vorbeşte în cazul obiectelor existente în realitate sub forma unor clase de obiecte de acelaşi fel care pot fi prezentate ca entităţi unice numai în cadrul unei anumite situaţii de comunicare (punctele 1–5). Prin unicitate absolută se caracterizează obiectele unice în felul lor (punctul 6).

Sub aspect structural categoria referirii la realitate include următoarele trei forme: forma nearticulată, forma articulată nehotărît şi forma articulată hotărît. Ele servesc la redarea celor patru tipuri de referire la realitate.

1. Nereferenţialitatea se exprimă, în general, prin forma nearticulată a substantivului (*Pe zăpadă se văd urme de lup*).

2. Referirea generică nu are un mijloc specializat. Acest tip de referire este redat de obicei cu ajutorul articolului hotărît, numit în acest caz articol hotărît cu valoare generică (*Lupul este un mamifer carnivor*). Uneori cu valoare generică se foloseşte şi forma de singular articulată nehotărît (*Un ostaş trebuie să fie curajos*) sau forma de plural articulată hotărît (*Ostaşii trebuie să fie curajoşi*). De remarcat însă că în aceste cazuri substantivul capătă nuanţe semantice suplimentare.

3. Referirea individuală nedefinită este redată cu ajutorul formei articulate nehotărît (*De stînă s-a apropiat un lup*).

4. Referirea individuală definită se exprimă prin forma articulată hotărît (*Lupul a fost gonit de ciobani*).

S-a constatat astfel că substantivele ca unităţi ale limbii sînt lipsite de statut referenţial. Concretizarea sferei de referire a acestora se realizează numai în cadrul unui anumit context. Tipurile de referire la realitate determinate de factori de natură sintactică, logico-semantică şi comunicativ-pragmatică se includ într-un sistem paradigmatic alcătuit din trei opoziţii binare, care sînt organizate ierarhic.

Distincţia „utilizare referenţială / utilizare nereferenţială" se sprijină pe opoziţia funcţională i d e n t i f i c a r e / c a l i f i c a r e. Substantivele cu funcţie de identificare, deci folosite referenţial, servesc la indicarea fie a unei clase, fie a unui element / grup de elemente din clasa respectivă. Substantivele cu funcţie de caracterizare, descriptivă redau doar notele esenţiale ale denotatului, fără a trimite la un anumit referent.

Distincţia „referire generică / referire individuală" are la bază relaţia c l a s ă – c o n s t i t u e n t, care este o formă de manifestare a raportului general – particular. Substantivul cu referire generică vizează clasa, specia în ansamblu, iar cel cu referire individuală are rolul de a extrage un element / un grup de elemente dintr-o clasă de obiecte de acelaşi fel.

Din perspectiva cunoaşterii în cadrul referirii individuale se disting referirea definită şi referirea nedefinită. Drept bază pentru delimitarea

acestor două tipuri de referire serveşte presupoziţia, adică fondul de informaţie comună a vorbitorilor.

Substantivul cu referire nedefinită trimite la un obiect necunoscut, la un obiect care nu face parte din presupoziţie. Individualizarea nedefinită presupune prezentarea obiectului indicat ca reprezentant al unei clase de elemente de acelaşi fel. În acest caz obiectul este prezentat ca unul din mai multe, fiind proiectat pe fundalul unei anumite mulţimi. Aceasta înseamnă că obiectul este individualizat numai în raport cu clasa, nu însă şi în raport cu celelalte elemente ale ei. Prin folosirea unui substantiv cu referire nedefinită se urmăreşte scopul de a transmite informaţia „există mai multe obiecte de acest fel şi eu vreau să mă refer la unul dintre ele". Deci substantivul cu referire nedefinită îndeplineşte o funcţie introductivă [Iordan, Robu, 1978, p.362]. El are rostul de a introduce obiectul necunoscut fie ambilor participanţi la dialog, fie numai ascultătorului în comunicare, în fondul de informaţie comună.

Substantivul cu referire definită indică un obiect cunoscut, care este delimitat distinct de celelalte elemente de acelaşi fel şi deci care este unicul posibil în situaţia dată de comunicare. Funcţiile substantivului cu statut referenţial definit depind de specificul contextului care serveşte drept bază pentru individualizarea obiectului. El poate avea fie o funcţie anaforică reluînd sau chiar anticipînd informaţia care prezintă referentul drept entitate unică, fie o funcţie deictică, în cazul în care vizează un obiect asupra căruia se poate indica. Astfel, substantivul cu referire definită implică informaţia: „există numai un singur obiect la care eu mă refer, acesta este obiectul despre care noi – cei care vorbim aici şi acum – ştim".

Aşadar, din perspectivă comunicativă necunoscut este obiectul care face parte dintr-o clasă de obiecte de acelaşi fel, deci care se prezintă ca „unul din mai multe", iar prin obiect cunoscut se are în vedere obiectul care pe lîngă trăsăturile clasei posedă şi anumite trăsături particulare care îl pun în postură de „unicul posibil în situaţia dată".

2.5. Corelaţia dintre semnificaţia lexicală a substantivului şi categoria referirii la realitate

S-a făcut pe bună dreptate observaţia că „potenţialul referenţial al diverselor unităţi lexicale poate fi diferit depinzînd într-o măsură foarte mare de clasa semantică din care face parte unitatea lexicală dată" [Шмелев, 1988, p. 96]. În legătură cu aceasta s-a pus problema indicării

în definițiile lexicografice a trăsăturilor semantice responsabile de particularitățile referențiale ale unităților lexicale [Шмелев, 1988, p. 96]. Aspectul privind dependența potențialului referențial al substantivelor de specificul structurii semantice este relevat de majoritatea cercetătorilor preocupați de această problemă [Васильева Шведе, Степанов, 1980, p. 63; Падучева, 1985, p. 83, 103; Шмелев, 1988, p. 96–100].

După cum se știe, concretizarea sferei de referire la realitate a semanticii lexicale a substantivului se face prin următoarele tipuri de determinare:

1) determinarea intensivă, realizată prin indicarea semnelor din conținutul noțional (*carte veche*);

2) determinarea extensivă, care se face prin limitarea sferei noționale pe baza parametrilor cantitativi cu ajutorul numeralelor, al categoriei de număr și al pronumelor, care, respectiv, poate fi de două tipuri: cantitativă sau deictică (*o carte – niște cărți*, *cinci cărți*, *cartea aceasta*);

3) determinarea implicativă sau relațională, realizată prin exprimarea relațiilor dintre obiectul individualizat și alte realități extralingvistice (*cartea elevului*).

Cît privește categoria referirii la realitate a substantivului, care are ca mijloc de exprimare articolul substantival, trebuie spus că ea face parte dintre mijloacele de determinare extensivă a acestei părți de vorbire. Prin valoarea sa, articolul nehotărît ține de determinarea cantitativă, iar articolul hotărît se apropie de determinarea deictică. Astfel că funcționarea categoriei date va fi determinată de specificul extensiunii substantivului. Este evident că această categorie va fi admisă doar de substantivele ce au extensiune și mai ales de cele a căror extensiune se definește prin trăsătura /+ pluralitate/. Substantivele a căror extensiune este marcată drept /+ unicitate/ și substantivele fără extensiune vor impune restricții la funcționarea acestei categorii sau în genere vor rămîne în afara ei [Coja, 1983, p. 246–247].

În funcție de comportamentul gramatical în raport cu categoria referirii la realitate, substantivele se împart în următoarele clase:

1) Substantive cu potențial referențial complet. Acestea sînt substantivele apelative și numele de materie, care admit toate tipurile de referire la realitate;

2) Substantive a căror valoare funcțional-semantică este specializată pentru un anumit tip de referire la realitate, deci au un potențial

referențial redus. Din această clasă fac parte substantivele care prin însăși semnificația lor presupun unicitatea referentului, și anume substantivele unice și numele proprii. În consecință, aceste substantive se caracterizează mai ales prin referire definită, fiind calificate drept unități cu referire fixă [Булыгина, Крылов, 1990, p. 129] sau cu referire unică [Арутюнова, 1990, p. 411];

3) Substantive incompatibile conceptual cu categoria referirii la realitate. Aici se includ substantivele abstracte și substantivele colective, care sînt, de fapt, în afara acestei categorii și necesită un alt tip de determinare, de actualizare a semanticii lor.

Să examinăm în continuare potențialul referențial al substantivelor ce fac parte din subclasele mai sus menționate.

Prin specificul lor semantic, substantivele apelative satisfac condițiile pe care le reclamă categoria referirii la realitate [Coja, 1983, p. 59]. Tot ceea ce s-a spus mai sus cu privire la categoria referirii la realitate s-a pus în legătură cu substantivele apelative, fapt ce ne face să ne limităm la o prezentare sumară a potențialului referențial al substantivelor date.

După cum s-a văzut, unitățile acestei subclase au o structură semantică complexă, ele caracterizîndu-se atît prin intensiune, cît și prin extensiune. Faptul acesta face posibilă întrebuințarea lor, în enunț, cu ambele funcțiuni semiotice, și anume cu funcțiunea de identificare (cînd reprezintă obiectul desemnat) și cu funcțiunea de caracterizare (cînd descriu un obiect indicînd anumite semne ale lui) [Арутюнова, 1982, p. 7; Никитин, 1974, p. 76]. Aceasta înseamnă că ele vor admite atît utilizarea referențială (pot apărea în poziție actanțială), cît și utilizarea nereferențială (se pot folosi în poziție predicativă sau atributivă).

Pe de altă parte, avînd la bază concepte constituite ca rezultat al generalizării unor clase de obiecte de același fel, substantivele apelative, în vorbire, pot indica fie clasa în ansamblul ei, fie un element sau niște elemente ale clasei. Deci aceste substantive pot fi întrebuințate atît cu referire generică, cît și cu referire individuală.

Folosite cu referire individuală, substantivele apelative vor admite ambele modalități de identificare a referentului. Cu referire nedefinită, substantivul apelativ identifică obiectul prin includerea lui într-o anumită clasă, prezentîndu-l ca pe unul din multiplele elemente de același fel. Cu referire definită, substantivul apelativ identifică obiectul prin clasare și totodată prin diferențierea lui de celelalte elemente din aceeași clasă pe baza unor trăsături particulare determinate contextual sau situațional.

Aşadar, avînd o structură semantică complexă, constituită prin generalizarea trăsăturilor comune ale unei clase de obiecte de acelaşi fel, substantivele apelative sînt capabile să exprime distincţia concept – clasă – constituent. Deci, în vorbire, se pot utiliza cu diferite valori: fie pentru a descrie denotatul, fie pentru a identifica clasa în ansamblul ei sau un element cunoscut / necunoscut al clasei date. În felul acesta, datorită specificului funcţional-semantic, substantivele apelative se prezintă ca unităţi cu referire „variabilă", de aceea ele necesită existenţa unui mecanism de actualizare a semanticii lor, adică existenţa unei categorii care ar concretiza sfera lor de referire la realitate.

În legătură cu această subclasă de substantive, mai trebuie observat că în cadrul ei se disting unităţi lexicale cu un potenţial referenţial diferit de cel al clasei din care ele fac parte. S-a constatat că unele nume apelative se caracterizează printr-un grad mai înalt de determinare, ceea ce le-a permis cercetătorilor să stabilească o anumită ierarhie a numelor în funcţie de gradul lor de determinare: nume propriu > nume comun de rudenie > nume de persoană specifică > pronume personal şi demonstrativ > cantitative referitoare la persoane > cantitative universale > nume de persoană non-specifică > nume de non-persoane [Manoliu Manea, 1993, p. 203].

Dintre acestea, ne vom opri în primul rînd asupra termenilor de rudenie. După cum se ştie, lexemele în cauză au, de regulă, două sensuri: unul relativ şi altul absolut [Шмелев, 1988, p. 99–100]. De exemplu: *mamă* (1. femeie considerată în raport cu copii săi; 2. femeie care are copii). Fiind folosite cu sens relaţional substantivele în cauză admit toate valorile categoriei despre care tratăm, afară de referirea individuală nedefinită, de exemplu: utilizarea nereferenţială: *inimă de mamă*; referire generică: *Mama iartă totul.* (= *orice mamă*, *toate mamele*); referire individuală definită: *O aşteptăm pe mama.*

Trebuie observat că articolul nehotărît poate să însoţească un termen de rudenie cu sens relaţional, însă în acest caz el nu apare ca exponent al referirii individuale nedefinite, ci are o valoare calitativă, de exemplu: *Eu am o mamă bună.* În acest enunţ substantivul nu se referă la o mamă oarecare, ci la un anumit aspect al fiinţei unice pentru fiecare persoană. Substantivele aici în discuţie însoţite de articolul nehotărît cu valoare calitativă cer în mod obligatoriu întrebuinţarea unui determinativ [Coja, 1983, p. 158].

Pe de altă parte, fiind folosite cu sens absolut, termenii de rudenie admit toate valorile categoriei date, inclusiv referirea individuală nedefinită: *Acolo era o mamă cu doi copii*. (= *o mamă oarecare*).

Acelaşi specific în ceea ce priveşte categoria referirii la realitate îl prezintă şi substantivele cu statut intermediar care se află la limita dintre substantivele comune şi cele proprii [Avram, 1986, p. 31]. Printre acestea se includ: numele de rase, specii sau varietăţi de plante şi de animale (*ionatan*, *merinos*), numele de dansuri populare (*alunelul*, *ciuleandra*), numele curentelor literare şi ştiinţifice (*romantism*, *avangardism*), numele de ştiinţe şi sporturi (*geografia*, *fotbalul*), denumirile limbilor (*germana*, *engleza*) etc. Prin statutul lor semantico-funcţional, ele se aseamănă cu numele proprii, desemnînd entităţi care nu sînt privite ca făcînd parte dintr-o clasă de elemente de acelaşi fel. În consecinţă, aceste substantive exclud aproape cu desăvîrşire referirea individuală nedefinită.

Fiind însoţite de articolul nehotărît, aceste substantive nu se referă la un obiect oarecare dintr-o clasă de elemente de acelaşi fel, ci la unul dintre aspectele subiective ale entităţii nediferenţiate pe exemplare, de exemplu: *El vorbeşte o franceză infectă*. Ca şi în cazul termenilor de rudenie cu sens relaţional, substantivele date însoţite de articol nehotărît cu valoare calitativă necesită utilizarea obligatorie a unui determinant, căci nu putem spune **El vorbeşte o franceză.*, ci numai *El vorbeşte franceza*.

După cum s-a văzut, substantivele apelative în majoritatea lor sînt bifuncţionale, fiind folosite atît cu funcţiune de identificare, cît şi cu funcţiune de caracterizare. Se întîlnesc însă şi substantive apelative monofuncţionale, adică substantive specializate pentru îndeplinirea unei anumite funcţiuni sau cu preferinţă pentru o singură funcţiune. Pentru a putea fi folosite şi cu cealaltă funcţiune, ele necesită un suport contextual, apărînd necesitatea însoţirii lor de anumiţi determinanţi. Astfel, substantivele care comportă ideea de calitate de tipul: *mincinos*, *prost*, *nătărău*, *derbedeu*, *neghiob*, *măgar*, *urs* (cu referire la persoane) sînt specializate mai ales pentru utilizarea nereferenţială, deci cu funcţiune de caracterizare [Вежбицкая, 1982, p. 241; Никитин, 1974, p. 82], de exemplu: *El este un măgar*. Pentru a putea fi întrebuinţate cu funcţiune de identificare, funcţiune care este nespecifică pentru ele, aceste substantive necesită anumiţi determinanţi de tip pronominal [Арутюнова, 1976 b, p. 349–350; Арутюнова, 1977, p. 201; Падучева, 1985, p. 103], de exemplu: *Nătărăul acesta îmi dă multă bătaie de cap.*

Măgarul acela m-a insultat. Ursul acela m-a călcat pe picior. În cazul utilizării fără determinative a acestor substantive, enunţurile capătă un alt sens: *Nătărăul îmi dă multă bătaie de cap. Măgarul m-a insultat. Ursul m-a călcat pe picior.*

Pe de altă parte, în limbă există substantive care se folosesc mai ales cu funcţiune de identificare [Вежбицкая, 1982, p. 243; Шмелев, 1983, p. 43–45; Шмелев, 1988, p. 99]. Acestea sînt substantivele care denumesc persoana după acţiunea înfăptuită sau după trăsătura ce o caracterizează: *călătorul, drumeţul, vorbitorul, ascultătorul, vizitatorul, necunoscutul* etc. După cum se menţionează în lucrările de specialitate, substantivele date caracterizează obiectul pe baza unei însuşiri, trăsături care se manifestă într-un anumit moment [Падучева, 1985, p. 103]. Despre aceste nume se spune că ele se definesc printr-un grad sporit de determinare situaţională. Astfel, de pildă, cineva poate fi necunoscut numai într-o anumită situaţie, numai într-o anumită perioadă de timp. Faptul acesta nu le permite să fie utilizate cu valoare predicativă [Шмелев, 1983, p. 44], căci după cum se ştie, substantivele în această poziţie exprimă o caracteristică permanentă. Deci se poate spune *El este inginer.*, nu însă şi **El este vorbitor.* **El este necunoscut.* În poziţie predicativă, aceste substantive pot apărea numai dacă sînt însoţite de anumite determinative, care neutralizează sensul lor actual, de exemplu: *El este vorbitorul care... El este necunoscutul care...*

Este de observat că din cauza sensului lor actual, care le face să fie legate întotdeauna de o anumită situaţie, substantivele în cauză, de regulă, nu se folosesc cu valoare generică.

O altă subclasă de substantive ale cărei unităţi au un potenţial referenţial complet este reprezentată de substantivele nume de materie. Ca şi substantivele apelative, unităţile în cauză se caracterizează atît prin intensiune, cît şi prin extensiune. Datorită faptului că au intensiune ele pot fi utilizate nereferenţial, iar componentul extensional face posibilă utilizarea lor referenţială cu cele două aspecte ale ei: referire generică şi referire individuală, cf.:

utilizare nereferenţială:	*Ceasul este de aur.*
referire generică:	*Aurul este un metal preţios.*
referire individuală:	*În aceşti munţi se extrage aur.*

Trebuie observat însă că valorile referenţialităţii în cazul numelor de materie prezintă anumite particularităţi determinate de specificul denotativ al acestor substantive.

Comparînd cele două clase de substantive – apelative şi nume de materie – sub aspectul extensiunii lor, putem constata că în timp ce referenţii substantivelor apelative sînt delimitaţi atît cantitativ (fiecare individ are limite distincte în spaţiu), cît şi calitativ (fiecare individ se caracterizează prin trăsăturile comune de specie şi prin anumite trăsături particulare), referenţii numelor de materie sînt segmentaţi numai din punct de vedere cantitativ (fiecare substanţă există sub forma unor fragmente amorfe), dar nesegmentaţi sub aspect calitativ (substanţa în general este văzută ca o masă continuă, omogenă). În felul acesta, segmentarea cantitativă a substantivelor face posibilă includerea numelor de materie în paradigma categoriei referirii la realitate, dar din cauza continuităţii calitative a substanţelor desemnate numele de materie se caracterizează printr-un anumit specific, mai ales, în ceea ce priveşte referirea generică şi cea individuală.

Folosite cu valoare generică, substantivele nume de materie nu mai identifică clasa în ansamblul ei, ci substanţa în general, ca o masă amorfă şi continuă: *Apa este un lichid transparent şi incolor*.

Cu referire individuală, numele de materie indică fragmentul, adică o parte a substanţei [Iacob, 1957, p. 17]. Acest tip de referire în cazul numelor de materie ar putea fi numit referire partitivă. Şi la substantivele nume de materie în cadrul acestui tip de referire este posibilă opoziţia cunoscut – necunoscut. Aici însă această opoziţie este mai puţin clară decît la substantivele apelative: *La izvor am băut apă. Apa era foarte rece*. Deci am putea spune că în cazul numelor de materie categoria referirii la realitate nu are la bază distincţia „concept – clasă – element“, ci distincţia „concept – întreg (substanţa ca atare) – o parte a lui (fragmentul substanţei)“.

Şi totuşi, cu toate deosebirile existente între referirea generică şi referirea individuală a celor două subclase de substantive, între ele se poate constata o anumită afinitate. Vorba e că la un anumit nivel de abstractizare şi individul poate fi privit ca o parte a speciei, fiind într-un fel comparabil cu fragmentul care se prezintă ca o parte a substanţei.

O anumită diferenţă există nu numai între valorile referenţialităţii la cele două subclase de substantive, ci şi între mijloacele de exprimare a categoriei date. Această diferenţă vizează referirea individuală nedefinită: Substantivele apelative exprimă valoarea în cauză cu ajutorul articolului substantival *un*, *nişte*: *un cal*, *nişte cai*, pe cînd în cazul numelor de materie pentru redarea referirii individuale (partitive) nedefinite se

foloseşte fie forma cu articolul Ø, fie forma cu articolul nehotărît *nişte*. Alăturat formei de singular a substantivelor nume de materie, acest articol capătă o valoare partitivă exprimînd sensul „fragment, cantitate nedefinită dintr-o substanţă“: *Am cumpărat nişte brînză*. De altfel, în limba franceză pentru această valoare există un articol special numit articol partitiv [Басманова, 1977, p. 134–135]. Limba română însă, după cum vedem, a mers pe altă cale, adaptînd pentru exprimarea acestei valori fie forma nearticulată, fie forma însoţită de articolul nehotărît de plural *nişte*: *Am dat calului ovăz* sau *nişte ovăz*.

Cît despre cea de a doua subclasă din care fac parte substantivele proprii şi substantivele unice se afirmă, de obicei, că ele sînt definite prin însăşi semantica lor [Габучан, 1972, p. 42]; valoarea lor funcţional-semantică admite doar unele aspecte ale referenţialităţii, altfel spus, ele au un potenţial referenţial redus.

Substantivele unice semnifică obiecte existente în realitate într-un singur exemplar: *soare*, *lună*, *univers* etc. În ceea ce priveşte structura lor semantică, aceste substantive se aseamănă, pe de o parte, cu substantivele apelative (ca şi acestea ele au atît intensiune, cît şi extensiune), iar, pe de altă parte, – cu numele proprii (clasa lor este alcătuită dintr-un singur element şi deci extensiunea lor se defineşte prin trăsătura /+ unicitate/). Acest specific semantic determină, în fond, şi comportamentul lor gramatical în raport cu categoria referirii la realitate. Astfel, dintre cele patru aspecte ale referirii la realitate substantivele unice admit numai două. Acestea sînt utilizarea nereferenţială: *rază de soare* şi referirea individuală definită: *Pe cer străluceşte soarele*.

Utilizarea nereferenţială a acestor substantive este posibilă datorită faptului că ele au intensiune, în care îşi găsesc reflectare semnele distinctive ale denotatului. În acelaşi timp, referirea individuală definită este implicată de trăsătura extensională /+ unicitate/. Astfel, dat fiind faptul că obiectele desemnate de aceste substantive se caracterizează prin unicitate absolută, ele vor apărea în orice situaţie ca fiind cunoscute. Soarele, de pildă, nu poate fi prezentat ca fiind unul din mai multe elemente de acelaşi fel, deoarece el este unic. Despre substantivele unice se spune că ele au o rerefire „fixă“ [Булыгина, Крылов, 1990, p. 129], întrucît ele trimit întotdeauna la acelaşi referent.

Referitor la substantivele aici în discuţie, se afirmă uneori că, în cazul lor, cele două tipuri de referire – generică şi individuală definită – se suprapun. Şi aceasta datorită faptului că clasa lor conţine doar un

singur element şi atunci cînd denumim elementul desemnăm şi clasa în ansamblul ei [Piotrovski, 1960, p. 627].

În ceea ce priveşte forma, substantivele unice pot apărea, în vorbire, fie nearticulate, fie articulate hotărît sau nehotărît. Se consideră că articolul hotărît folosit pe lîngă un substantiv unic ar avea un caracter redundant, fiind mai degrabă un indice al actualizării sintactice, deoarece numele este definit prin semantica sa. Cînd articolul nehotărît însoţeşte un substantiv unic, el nu mai este o marcă a referirii individuale nedefinite, ci are o valoare calitativă. Substantivul unic fiind articulat nehotărît nu indică un obiect oarecare, ci unul din aspectele obiectului unic.

După cum se ştie, substantivele apelative cu referire nedefinită individualizează un obiect oarecare dintr-o clasă de elemente de acelaşi fel: *un om*, *un sat*, *o casă* etc. Deci în realitate există mulţimi de asemenea obiecte şi obiectul desemnat este văzut ca unul din mai multe. Or, în cazul substantivelor unice aşa ceva este imposibil: referentul este unic şi el nu poate fi descris ca un oarecare, ca unul din mai multe. În acest caz mulţimea nu se constituie dintr-un ansamblu de elemente, ci din diferite aspecte sub care poate apărea în realitate sau este reflectat în conştiinţă obiectul unic [Гак, 1979, p. 110–111]. Deci „noţiunea obiectului unic în felul său – *soarele*, *cerul* – se descompune în aspecte (varietăţi) diferite (cf.: *un soare cald de primăvară, un cer de plumb*) puse de fiecare dată în opoziţie cu alte aspecte posibile ale unei anumite noţiuni (*un soare nou, un cer senin*) etc." [Piotrovski, 1960, p. 628]. Specific pentru substantivul unic însoţit de articolul nehotărît cu valoare calitativă este faptul că, în enunţ, el necesită utilizarea obligatorie a unui determinant: *Pe cer străluceşte un soare orbitor*.

Numele proprii îndeplinesc în limbă o funcţiune nominativ-distinctivă servind la individualizarea unui obiect dintr-o clasă de elemente de acelaşi fel. Spre deosebire însă de substantivele apelative, care pot denumi atît clasa în ansamblul ei, cît şi fiecare element al ei, numele propriu indică întotdeauna un singur obiect. Deci numele propriu accentuează unicitatea individului în raport cu celelalte elemente ale speciei. Din cauza funcţiei de individualizare, de diferenţiere a unui singur obiect, numele proprii se prezintă ca nişte unităţi avînd o structură semantică defectivă: ele nu au intensiune, ci numai extensiune [Шмелева, Шмелев, 1984, p. 117].

În ceea ce priveşte comportamentul numelor proprii în raport cu categoria referirii la realitate, este de menţionat că, în studiile de specialitate, ele sînt puse alături de mijloacele deictice ale limbii [Руденко, 1987, p. 25] şi de substantivele apelative cu referire individuală definită. Numele propriu se apropie de elementele deictice ale limbii prin faptul că, la fel ca şi acestea, ele nu necesită un sistem special de actualizare, fiind definite prin însăşi valoarea lor [Казакова, 1990, p. 46; Теория функциональной грамматики, 1992, p. 233]. După cum se relevă în lucrările consacrate studierii acestor unităţi ale limbii, numele propriu identifică obiectul prin denumirea lui [Демина, 1988, p. 19]. Pe de altă parte, prin valoarea lor, numele proprii se aseamănă cu un substantiv apelativ avînd referire individuală definită: ca şi acesta numele propriu indentifică un referent definit [Coja, 1983, p. 122]. De altfel, în foarte multe cazuri, substantivul cu statut referenţial definit este calificat drept un fel de „nume proprii" al obiectului desemnat [Балли, 1955, p. 91; Гак, 1979, p. 16]. Am putea afirma că, prin specificul funcţional semantic, numele propriu reprezintă, de fapt, un echivalent semantic al uneia dintre valorile referirii la realitate care este referirea individuală definită [Шмелева, Шмелев, 1984, p. 113–114].

Deci, în majoritatea cazurilor de întrebuinţare, numele proprii se folosesc cu funcţiune de identificare, de referinţă, care este funcţiunea lor de bază [Арутюнова, 1977, p. 93; Падучева, Успенский, 1979, p. 352; Руденко, 1987, p. 25–26], totuşi nu sînt excluse cu desăvîrşire nici celelalte tipuri de întrebuinţări. Aceste cazuri însă se explică prin specificul construcţiei sintactice în care apare numele propriu. Astfel, în cadrul propoziţiilor care exprimă un raport de identitate numele propriu poate fi întrebuinţat în poziţie predicativă, de exemplu: *Vinovatul este Ion*. S-a observat însă că şi în această poziţie numele proprii îşi păstrează funcţiunea de identificare [Падучева, Успенский, 1979, p. 358]. Prin aceasta numele proprii se aseamănă cu elementele deictice ale limbii [Руденко, 1987, p. 25], care de asemenea au valoare referenţială în această poziţie sintactică: *Vinovatul este el / acesta*.

Un anumit specific, în ceea ce priveşte utilizarea acestor nume în poziţie predicativă, prezintă doar numele proprii ale unor personaje istorice sau literare [Василевская, 1979, p. 142–146]. Caracterizîndu-se prin anumite conotaţii individuale, deci, avînd o structură semantică mai bogată, numele aici în discuţie uneori se folosesc în poziţie predicativă (nereferenţial) nu pentru a identifica un anumit referent, ci pentru

a caracteriza obiectul indicat de subiect, de exemplu: *El este un adevărat Heracle*. Sensul unui asemenea enunţ, se defineşte astfel: „a fi ca x", „a avea aceleaşi trăsături ca şi x". Se menţionează însă că în aceste contexte numele propriu ar avea sens figurat [Падучева, Успенский, 1979, p. 352; Шмелева, Шмелев, 1984, p. 113].

Dat fiind faptul că numele proprii sînt lipsite de intensiune, de regulă, ele nu se folosesc în poziţie atributivă. Cazurile de întrebuinţare a numelor proprii în această poziţie sînt rare şi, după cît se pare, se explică prin fenomenul elipsei.

Deşi, în mod normal, numele proprii nu admit utilizarea referenţială nedefinită, această valoare este posibilă pentru aceste unităţi doar cînd sînt folosite în locul termenului regent, deci în cadrul unor structuri eliptice: *Te-a căutat un oarecare Mihai* < *Te-a căutat un oarecare băiat cu numele Mihai*.

Pentru numele proprii este însă exclusă cu desăvîrşire referirea generică, ceea ce se explică prin faptul că ele „au ca extensiune numai un obiect (şi numai unul) constant" [Vasiliu, 1992, p. 73].

În ceea ce priveşte întrebuinţarea articolului substantival pe lîngă numele proprii, e de observat că unele dintre ele apar numai nearticulate (*Ion*, *Gheorghe*, *Vasile*), altele se folosesc atît nearticulate, cît şi articulate hotărît (*Olt* – *Oltul*, *Prut* – *Prutul*). În sfîrşit, există nume proprii care sînt numai articulate hotărît (*Italia*, *Franţa*, *Spania*). După cum se menţionează în lucrările de specialitate, prezenţa articolului hotărît pe lîngă aceste substantive, de cele mai multe ori, este considerată un fapt de redundanţă [Coja, 1983, p. 176], întrucît diferenţa dintre cele două forme este „pur formală: fie articulate, fie nearticulate numele proprii au întotdeauna acelaşi înţeles" [Berceanu, 1971, p. 96]. În felul acesta, fiind definite prin însăşi valoarea lor funcţional-semantică, numele proprii nu mai au nevoie de mijloace de determinare suplimentară, care ar concretiza sfera lor de referire. În aceste condiţii, utilizarea articolului substantival pe lîngă aceste nume este guvernată de alte legi, decît cele care reglementează exprimarea categoriei referirii la realitate.

O a treia clasă de substantive care prezintă un anumit specific în ceea ce priveşte comportamentul gramatical în raport cu categoria referirii la realitate o constituie substantivele abstracte şi substantivele colective. În legătură cu aceste unităţi de limbă este de observat că valoarea lor funcţional-semantică nu admite sistemul paradigmatic de opoziţii al referenţialităţii, ele necesitînd o altă modalitate de actualizare a semanticii lor.

Substantivele abstracte au o situaţie aparte în cadrul acestei clase de cuvinte. După cum se ştie, substantivele abstracte prin semnificaţia lor lexicală se apropie de cuvintele cu funcţiune de caracterizare (adjectivul, verbul), iar prin semnificaţia categorială, care le reglementează comportamentul sintactic, ele fac parte din clasa cuvintelor cu funcţiune de identificare (substantivul). Acest statut semantico-sintactic dublu al substantivelor abstracte îngreuiază precizarea specificului lor referenţial. După cum se pare, semantica substantivelor abstracte este incompatibilă conceptual cu diferitele valori ale categoriei referirii la realitate. S-a menţionat de acum că substantivele abstracte au o structură semantică redusă: ele sînt lipsite de extensiune şi deci nu se caracterizează prin domeniu de referinţă [Габучан, 1972, p. 42].

În aceste condiţii, este dificil să se vorbească despre exprimarea distincţiei concept – clasă – obiect, care stă la baza categoriei referirii la realitate. Aşadar, lipsa unui constituent extensional care ar reflecta componenţa clasei de obiecte face imposibilă aplicarea aceluiaşi mecanism de concretizare a sferei de referire la realitate a substantivelor apelative şi pentru substantivele abstracte [Coja, 1983, p. 61].

S-a observat că în vorbire substantivele abstracte pot avea două valori diferite, ele desemnînd într-un caz însuşirea, semnul în general, semnul abstract, iar în celălalt, semnul atribuit unui obiect, ca în exemplul: *Înălţimea este dimensiunea verticală a unui lucru sau a unei fiinţe.* şi *Înălţimea acestor munţi ajunge pînă la două mii de metri.*

După cum putem observa din exemplele de mai sus, transformarea substantivului abstract dintr-un nume care exprimă însuşirea în sensul cel mai general într-un nume care semnifică o manifestare concretă a acestei însuşiri, adică o însuşire care caracterizează un anumit obiect, nu se face cu ajutorul articolului (în ambele cazuri substantivul este articulat hotărît), ci prin însoţirea substantivului cu un atribut respectiv. Am putea spune deci că, atunci cînd apare necesitatea concretizării însuşirii, se indică purtătorul ei [Богданов, 1977, p. 37], de exemplu: *verdele ierbii, verdele pădurii, hărnicia ţăranului, hărnicia fetei, calmul ostaşilor, calmul mării* etc.

Drept confirmare a faptului că actualizarea semanticii lexicale a substantivelor abstracte se înfăptuieşte prin alte mijloace decît cele folosite în cazul substantivelor apelative poate servi şi analiza paralelă a proceselor prin care se constituie şi prin care se actualizează semnificaţia lexicală a celor două clase de cuvinte. Astfel, dacă

semnificaţia lexicală a substantivelor apelative se formează ca rezultat al generalizării obiectelor în clase şi se actualizează în vorbire prin individualizarea unui anumit obiect aparţinînd clasei, atunci semnificaţia lexicală a substantivelor abstracte este un rezultat al desprinderii însuşirii, semnului de la purtătorul ei material şi, prin urmare, este firesc ca actualizarea unei atare semnificaţii să se facă prin raportarea semnului la un anumit obiect.

Vom sublinia deci că actualizarea semanticii lexicale a substantivelor abstracte nu se face prin intermediul categoriei referirii la realitate, care ţine de determinarea extensivă, ci prin intermediul determinării implicative, adică prin exprimarea relaţiilor dintre semnul, însuşirea, acţiunea desemnate şi obiectul caracterizat.

În ceea ce priveşte articularea substantivelor abstracte, trebuie menţionat că ele apar atît nearticulate, cît şi articulate nehotărît sau hotărît: *frumuseţe – o frumuseţe – frumuseţea*; *măreţie – o măreţie – măreţia*. Analiza semanticii acestor forme ne face să credem că articolul substantival folosit pe lîngă un substantiv abstract nu se prezintă drept marcă a referirii la realitate, ci îndeplineşte mai degrabă rolul de actualizator al semnificaţiei categoriale a substantivului, întrebuinţarea lui fiind determinată şi de anumite condiţii sintactice: specificul construcţiei, prezenţa unor determinanţi etc.

Substantivele colective desemnează mulţimea, ansamblul de obiecte ca un tot unitar: *studenţime*, *băieţime*, *ţigănime* etc. Structura lor semantică se defineşte numai prin intensiune. Componentul lor extensional este inexistent sau, în orice caz, el are un caracter vag, nedefinit, ceea ce se explică prin faptul că semnificaţia lor nu se constituie ca rezultat al generalizării obiectelor în clase de elemente de acelaşi fel, ci prin prezentarea mulţimilor, ansamblurilor de obiecte ca entităţi de sine stătătoare. Se ştie însă că în realitate mulţimile se prezintă ca ceva amorf, fără limite distincte în spaţiu. În felul acesta, din cauza specificului lor referenţial în cazul substantivelor colective este inoperantă distincţia „concept – clasă – constituent". Ar trebui să admitem deci că substantivele colective, la fel ca şi cele abstracte, sînt incompatibile conceptual cu categoria referirii la realitate. Actualizarea semanticii lor se face prin alte mijloace, şi anume prin însoţirea lor cu un determinant: *tineretul de la sat*, *tineretul de la oraş* etc.

Cele expuse mai sus dovedesc că admiterea sau neadmiterea de către substantiv a categoriei referirii la realitate, precum şi mecanismul

raportării semnului lingvistic la referent depinde de clasa semantică din care face parte unitatea lexicală dată. Astfel, distincția „concept – clasă – element“, care reprezintă baza semantică a categoriei referirii la realitate, este admisă doar de substantivele apelative, care desemnează clase de obiecte de același fel.

De asemenea sînt compatibile conceptual cu diferite valori ale referirii la realitate și substantivele nume de materie. Sistemul de opoziții caracteristic categoriei referirii la realitate în cazul acestor unități lexicale se prezintă astfel: „conceptul – întregul (substanța în general) – partea (fragmentul substanței)“.

Substantivele unice și numele proprii se caracterizează prin referire „fixă“: în toate cazurile de întrebuințare ele trimit la același referent. Deci prin valoarea lor aceste unități lexicale corespund referirii individuale definite.

În ceea ce privește substantivele abstracte și substantivele colective s-a constatat că semnificația lor, incompatibilă conceptual cu categoria referirii la realitate, necesită un alt mecanism de actualizare. În același timp, trebuie observat că articolul substantival este un instrument gramatical polifuncțional. Apărut inițial ca marcă a referirii la realitate a substantivelor apelative, articolul și-a extins sfera de funcționare cuprinzînd și alte clase de substantive incompatibile conceptual cu această categorie, precum și pozițiile sintactice în care substantivele au o valoare nereferențială. În aceste cazuri articolul capătă funcții și valori a căror analiză depășește cadrul lucrării de față.

III. VERBUL DIN PERSPECTIVA CORELAŢIEI DINTRE SEMNIFICAŢIA LEXICALĂ ŞI SEMNIFICAŢIA GRAMATICALĂ

3.1. Clasificarea sintagmică a verbelor

Examinarea corelaţiei dintre semnificaţia verbului şi categoria diatezei presupune mai întîi stabilirea trăsăturilor relevante pentru realizarea opoziţiilor de diateză. În acest scop este necesar să fie descrisă structura semică a verbelor.

La nivel categorial, verbul se defineşte prin trăsătura /proces/, care, avînd un substrat logic, constituie caracteristica semantică fundamentală a verbului [Evseev, 1974, p. 34]. Datorită acestei trăsături categoriale, verbele semnifică entităţile din realitate dintr-o perspectivă procesuală, dinamică [Кубрякова, 1978, p. 46]. Perspectiva dată implică prezenţa categoriei gramaticale a timpului la verb, timpul fiind măsura oricărui proces.

Dacă vom analiza semnificaţia verbului din perspectiva celor trei elemente constituente ale semnificatului referenţial – intensiunea, extensiunea, implicaţia – vom constata următoarele:

Prin intensiune vom înţelege structura semică a verbelor, care este alcătuită dintr-un ansamblu de seme organizate ierarhic. Trăsăturile denotative cu cel mai mare grad de generalitate cuprinse în structura semnificatului referenţial al verbelor sînt: /acţiune/, /devenire/, /stare/ şi /relaţie/. Verbele pot desemna: procese dinamice, acţiuni propriu-zise (*a merge*, *a urca*), treceri dintr-o stare în alta (*a rugini*, *a se îngălbeni*), stări, caracteristici statice, inclusiv existenţa (*a se afla*, *a trăi*), raporturi dintre obiecte (*a depinde*, *a coincide*) [Evseev, 1974, p. 40–45].

În corespundere cu aceste forme de bază ale proceselor din realitate şi în limbă se disting patru clase semantice de verbe: verbe de acţiune (*a face*), verbe de devenire (*a se schimba*), verbe de stare (*a fi*) şi verbe de relaţie (*a avea*). Procesele desemnate de verbele de acţiune au un caracter dinamic, iar cele desemnate de verbele de stare şi de relaţie sînt nondinamice. Procesele desemnate de verbele de devenire din acest punct de vedere ocupă o poziţie intermediară. În cazul devenirilor se produc anumite transformări, care le apropie de procesele dinamice, deosebindu-se de acestea de la urmă prin faptul că implică un participant pasiv, care nu iniţiază procesul, ci suportă efectele lui.

La nivelele ierarhic inferioare ale structurii semice a verbului se găsesc trăsăturile cu un grad de generalizare mai mic, inclusiv trăsăturile individuale, trăsături care descriu denotatul.

Extensiunea verbului conţine informaţia referitoare la durata procesului. Din acest punct de vedere, se disting verbe cu trăsătura /+ durativ/ şi verbe cu trăsătura /+ nondurativ/. Primele semnifică procese care nu presupun existenţa unei limite interne în ceea ce priveşte desfăşurarea în timp (*a aştepta, a căuta, a stima*), iar celelalte denumesc procese cu limită internă (*a adormi, a cădea, a intra*).

Implicaţia reflectă totalitatea de relaţii care se stabilesc între procesul desemnat de verb şi participanţii implicaţi de acesta. De cele mai multe ori, pentru denumirea acestui constituent se foloseşte termenul de valenţă. Capacitatea verbului de a pronostica participanţii se explică prin specificul denotativ al acestei părţi de vorbire. Verbele denumesc diverse tipuri de procese care reprezintă elementul de bază al stărilor de lucruri din realitate [Гак, 1973, p. 361]. În felul acesta legătura strînsă dintre proces şi situaţie face ca verbul să indice şi participanţii la situaţie [Теория функциональной грамматики, 1992, p. 13]. Din aceste considerente verbul este prezentat uneori ca un element cu trăsături duble: de unitate nominativă şi de sintagmă virtuală.

Implicaţia verbului ca parte de vorbire (adică sistemul de actanţi şi circumstanţe la nivelul întregii clase) este determinată de trăsătura /proces/. Anume procesul în calitatea sa de semn dinamic cu desfăşurare în timp implică un punct de plecare, o sursă (agentul), un punct final, un obiect afectat de proces (pacientul), un participant în favoarea / defavoarea căruia se realizează procesul (destinatarul), diferite circumstanţe locale, temporale, modale, cauzale, condiţionale etc. Acesta este sistemul general de actanţi şi de circumstanţe implicaţi de verb, însă fiecare unitate lexicală din această clasă se caracterizează printr-o structură actanţială proprie, ce include informaţia referitoare la totalitatea participanţilor la situaţie şi la relaţiile lor cu procesul.

Conform opiniei unanime a celor preocupaţi de problema relaţiilor dintre proces şi actanţii lui, doi dintre aceştia – subiectul şi obiectul – sînt de o importanţă majoră pentru descrierea oricărui proces [Гак, 1979, p. 185; Категория субъекта и объекта, 1982, p. 3; Теория функциональной грамматики, 1992, p. 5]. Primul reprezintă participantul activ, care iniţiază şi realizează procesul, fiind sursa, punctul de plecare al procesului. Cel de-al doilea este participantul pasiv, care, într-un fel sau altul, suferă efectele procesului.

Şi în gramaticile tradiţionale, raportul procesului cu protagoniştii lui serveşte drept bază pentru clasificarea sintagmatică a verbelor. Aici însă se examinează separat capacitatea verbului de a avea subiect şi capacitatea lui de a regenta un complement direct. În primul caz, verbele se împart în personale şi impersonale, iar în celălalt – în tranzitive şi intranzitive.

În cercetările mai recente, raporturile dintre proces şi protagoniştii lui sînt analizate dintr-o perspectivă mai largă: în centrul atenţiei se pune raportul subiect – proces – obiect în integritatea sa [Уфимцева, 1986, p. 139, 142, 146, 156]. Proiectînd diverse situaţii din realitate, relaţia subiect – proces – obiect capătă diferite configuraţii, ceea ce îşi găseşte reflectare în structura sintagmatică a verbului. Astfel, tipul acestui raport după numărul de participanţi la situaţie şi după forma lui de orientare stă la baza subcategorizării verbelor în clase sintagmatice ale căror unităţi, pe lîngă aceleaşi trăsături sintagmatice, au şi anumite trăsături semantice comune.

În funcţie de numărul de actanţi implicaţi, procesele din realitate se împart în trei tipuri:

(1) procese care implică doi protagonişti – un subiect şi un obiect;

(2) procese care implică numai un protagonist – subiectul;

(3) procese care nu pot avea nici un protagonist.

Primul tip cuprinde procesele care presupun un punct iniţial de la care pornesc şi un punct final asupra căruia se îndreaptă. Aceste procese se împart, la rîndul lor, în trei subgrupe:

a) procese tranzitive-directe (care sînt înfăptuite de un participant activ şi care se extind asupra unui obiect diferit de subiect): *a săpa* (o fîntînă), *a construi* (o casă), *a alcătui* (o propoziţie) etc;

b) procese tranzitive-reflexive (care sînt înfăptuite de un actant asupra sa): *a se îmbrăca*, *a se spăla*, *a se lăuda*;

c) procese tranzitive-reciproce (care sînt înfăptuite concomitent ori succesiv de doi sau de mai mulţi actanţi unul asupra celuilalt): *a se ajuta*, *a se respecta*, *a se ghionti* [Asan, 1960, p. 344–345].

Aceste subtipuri de procese diferă nu numai prin orientarea lor între cele două puncte extreme, ci şi prin specificul funcţional al protagoniştilor. Astfel, în cazul proceselor tranzitive-directe participanţi care apar în rolul de subiect şi de obiect sînt entităţi distincte (*Cineva îl lăuda pe altcineva*). Procesele tranzitive-reflexive implică un singur participant, care însă cumulează două ipostaze – de subiect şi de obiect al propriei activităţi (*El se laudă pe sine*) [Milaş, 1993, p. 175; Корди, 1981,

p. 225]. Situaţiile al căror centru îl constituie procesele tranzitive-reciproce cuprind doi sau mai mulţi participanţi, care, la fel ca şi în cazul proceselor tranzitive-reflexive, apar în postură dublă – de subiect şi de obiect, deosebindu-se însă de aceştia din urmă prin faptul că fiecare dintre ei îndeplineşte o acţiune care se extinde asupra celuilalt şi concomitent sau alternativ suferă efectele acţiunii altuia, deci îmbină ipostazele de subiect şi de obiect ale unor acţiuni diferite ca orientare (*Ei se laudă unul pe altul*) [Milaş, 1993, p. 175; Cîmpeanu, 1960, p. 88]. Notăm că aici vom face deosebire între verbele tranzitive-reciproce şi celelalte tipuri de verbe folosite în construcţii reciproce [Pană Dindelegan, 1972, p. 349–365].

Cel de-al doilea tip de procese avînd un singur protagonist – subiectul – sînt numite procese neorientate. Specific pentru procesele în discuţie este faptul că „ele rămîn închise în sfera autorului lor“ [Irimia, 1976, p. 17], deci ele nu se extind nici asupra unui obiect din afară, nici asupra subiectului însuşi, deoarece în cazul lor subiectul este implicat în întregime în proces: *a merge*, *a dormi*, *a se nelinişti*, *a se supăra* etc.

Cel de-al treilea tip de procese, care ar putea fi caracterizate drept procese-fenomene, nu implică nici ideea de sursă, nici ideea de obiect afectat. Aici se includ procesele a căror sursă nu există în realitate sau este considerată de vorbitori ca fiind neimportantă: *a amurgi*, *a ploua*, *a viscoli*, *a ninge*, *a se întuneca*, *a se primăvăra* etc.

Luînd ca punct de reper tipologia proceselor descrise mai sus, vom delimita şi în limbă aceleaşi clase sintagmatice de verbe. Structura actanţială a acestor tipuri de verbe şi relaţiile dintre protagoniştii lor se prezintă grafic în felul următor:

Tipul de verbe	Schema structurii actanţiale	Protagoniştii şi relaţiile dintre ei
I. Verbe tranzitive		
a) directe	Sb → V → Ob	Sb ≠ Ob
b) reflexive	Sb → V Ob ← –	Sb = Ob
c) reciproce	$Sb_1 \to Ob_2$ $Ob_1 \leftarrow Sb_2$	$\{Sb_1 = Ob_1\} \neq \{Sb_2 = Ob_2\}$
II. Verbe intranzitive	Sb – V	Ob → Ø
III. Verbe impersonale	V	Sb → Ø; Ob → Ø

În legătură cu clasele sintagmatice delimitate în această lucrare, sînt de făcut anumite observaţii. Spre deosebire de alte studii, aici tranzitivitatea se defineşte nu în plan sintactic (drept capacitatea verbului de a selecta un complement direct), ci în plan semantic (drept capacitatea verbului de a desemna o acţiune orientată de la un subiect asupra unui obiect) [Konopielko, 1989, p. 58; Trandafir, 1973, p. 18–19; Теория функциональной грамматики, 1992, p. 120].

Subliniem de asemenea faptul că această clasificare se întemeiază numai pe capacitatea verbului de a implica un subiect şi un obiect direct. Posibilitatea admiterii de către verb şi a altor participanţi nu este luată în considerare.

Mai adăugăm că în corespundere cu opinia expusă aici verbele tranzitive-reflexive şi tranzitive-reciproce (numite, de obicei, verbe reflexive obiective şi reflexive-reciproce) nu sînt prezentate ca rezultat al transformării unor construcţii, ci reprezintă cazuri de recategorizare sintagmatică a verbelor, deoarece la trecerea de la tranzitive-directe la tranzitive-reflexive şi tranzitive-reciproce este afectată însăşi structura actanţială a verbului [Падучева, 1974, p. 221]: se schimbă atît orientarea acţiunii, cît şi tipul şi numărul de actanţi implicaţi [Главса, 1978, p. 153; Корди, 1978, p. 178–179].

Cît priveşte verbele reflexive dinamice şi reflexive eventive, ele prezintă în comun cu verbele intranzitive aceleaşi particularităţi ale structurii actanţiale (acţiune neorientată care se consumă în sfera subiectului), de aceea sînt incluse în clasa sintagmatică a acestora de la urmă [Teodorescu, 1965, p. 549; Гак, 1979, p. 250].

3.2. Categoria diatezei

A devenit de acum tradiţie ca diateza să fie definită în termenii relaţiilor stabilite între proces şi protagoniştii lui [Graur, 1969, p. 15–16, 21–22]. Or, este bine cunoscut faptul că în cazul transformărilor diateziale nu se produc nici un fel de schimbări în ceea ce priveşte orientarea procesului în raport cu actanţii lui. Se consideră că în toate construcţiile care au în calitate de centru predicativ acelaşi verb la diferite diateze este descrisă aceeaşi situaţie, în care acelaşi participant activ înfăptuieşte o acţiune care se răsfrînge asupra aceluiaşi participant pasiv [Trandafir, 1965, p. 125; Слюсарева, 1986, p. 80]. În consecinţă, este evident că diateza nu poate fi explicată numai prin luarea în considerare a relaţiilor existente între unităţile unui singur nivel. Faptul acesta i-a determinat pe

unii lingvişti preocupaţi de definirea diatezei să propună un alt mod de descriere a categoriei în cauză avînd ca bază corelaţia dintre diferitele nivele de stratificare a enunţului [Combiescu, 1968, p. 91; Konopielko, 1989, p. 25–26; Theban, 1972, p. 60–61; Богданов, 1978, p. 34–42; Падучева, 1974, p. 218; Храковский, 1981, p. 10].

Scopul urmărit aici este de a examina specificul funcţional-semantic al categoriei diatezei, care poate fi relevat numai în cadrul construcţiilor diateziale [Pană Dindelegan, 1967, p. 18; Pană Dindelegan, 1968, p. 322]. Pentru realizarea obiectivului propus sînt necesare cîteva precizări preliminare privind structura semantico-sintactică a enunţului. Vor fi delimitate mai întîi nivelele de bază ale structurii semantico-sintactice, apoi corelaţia dintre ele în cadrul diferitelor tipuri de construcţii, urmînd ca în partea finală să fie precizat locul şi rolul categoriei diatezei în limbă.

Din perspectivă generativistă structura semantico-sintactică a enunţului se prezintă ca o entitate poliaspectuală. În cadrul ei se disting mai multe straturi de semnificaţie, adică mai multe nivele. Acestea, pe de o parte, reflectă structura faptului denotat, iar, pe de altă parte, exprimă organizarea logico-pragmatică a evenimentului descris. Vom caracteriza pe scurt fiecare dintre aceste nivele.

Primul nivel al enunţului, nivelul r e f e r e n ţ i a l - s e m a n t i c, are ca suport denotativ o anumită stare de lucruri din realitate. El se prezintă drept un analog semantic al situaţiei desemnate [Слюсарева, 1986, p. 102–103]. Unităţile minime ale acestui nivel sînt actanţii semantici (participanţii) şi semnele lor dinamice sau statice. Rolul de element central în cadrul acestui nivel revine lexemului cu sensul dre semn, eveniment, relaţie, adică verbului-predicat, care prin structura lui actanţială implică un anumit număr de participanţi, impunîndu-le anumite roluri tematice, cum ar fi cele de agent, pacient, destinatar, instrument etc. [Касевич, 1988, p. 161]. Anume în virtutea acestui rol verbele-predicate sînt numite „centre generatoare de grup sintactic" [Pană Dindelegan, 1992 a, p. 6]. Actanţii, inclusiv agentul, apar ca elemente subordonate, întrucît ele sînt selectate de centru.

În felul acesta, pentru a exprima o anumită situaţie din realitate este necesar ca verbul-predicat să se combine cu anumite compliniri. Astfel, de exemplu, prin enunţul *Elevul scrie o compunere* este descrisă o situaţie ce include procesul şi doi participanţi, care reprezintă cele două puncte extreme ale procesului: un participant activ care iniţiază şi

înfăptuieşte acţiunea şi un participant pasiv ce rezultă din acţiune. Această situaţie presupune şi alţi participanţi implicaţi de structura actanţială a verbului (materialul pe care se scrie, instrumentul), însă în cazul de faţă ei sînt facultativi.

Cel de-al doilea nivel de structurare a enunţului, nivelul l o g i c o - s i n t a c t i c, numit şi nivel predicativ, este organizat în corespundere cu structura binară a judecăţii. Unităţile nivelului în cauză sînt subiectul şi predicatul. Funcţia subiectului este de a identifica obiectul comunicării, adică obiectul despre care se afirmă sau se neagă ceva în propoziţie. Predicatul are rolul de a atribui subiectului o caracteristică. Prin intermediul acestui nivel situaţia descrisă este segmentată în corespundere cu mişcarea gîndirii în procesul de formare a judecăţii, care se desfăşoară pornind de la obiectul comunicării spre caracteristica ce i se atribuie. Astfel, în cadrul acestui nivel unul dintre participanţi este investit cu rolul de obiect al comunicării reprezentînd punctul de plecare al gîndirii, iar lexemul cu sensul de semn dinamic sau static este plasat în poziţia predicatului fiind interpretat drept punct de sosire al gîndirii. Pe planul limbii acest proces este definit prin termenul predicaţie. Actul predicaţiei presupune că există ceva (punctul de plecare, obiectul comunicării) despre care se afirmă ceva (punctul de sosire, semnul, caracteristica).

Subiectul şi predicatul constituie centrul predicativ, adică temelia semantico-sintactică a enunţului. Dintre toate elementele situaţiei desemnate în cadrul acestui nivel sînt selectate şi plasate în poziţiile de subiect şi de predicat acele elemente care alcătuiesc esenţa ei, nucleul ei ireductibil. Între unităţile acestui nivel se stabileşte un raport semantico-sintactic specific, numit raport predicativ, care este, în fond, o expresie a legăturii dintre un obiect şi semnul ce i se atribuie. El este caracterizat drept un raport de interdependenţă, deosebindu-se astfel de celelalte tipuri de raporturi existente între un cuvînt determinat şi determinativul său. Relaţia de interdependenţă dintre subiect şi predicat se relevă prin faptul că ele se definesc unul prin altul, iar la analiză se identifică simultan fiind raportate unul la altul.

Cel de-al treilea nivel al structurii semantico-sintactice a enunţului este nivelul d i s c u r s i v - p r a g m a t i c, numit şi perspectivă comunicativă a enunţului. După cum se ştie, orice enunţ care descrie o anumită stare de lucruri din realitate este utilizat în cadrul unui anumit context (situaţional sau verbal). În raport cu acesta elementele lui

constituente pot conţine fie o informaţie veche, cunoscută, fie o informaţie nouă, necunoscută. Începînd cu reprezentanţii Şcolii pragheze, în funcţie de tipul informaţiei transmise, structura unei unităţi comunicative este divizată în două părţi numite temă şi remă sau component topic (tematic) şi comentariu.

Tema este partea enunţului care exprimă ceea ce este cunoscut sau, în orice caz, poate fi subînţeles. Rema este ceea ce vorbitorul comunică în legătură cu tema, este deci partea de informaţie nouă a enunţului.

În felul acesta, tema nu aduce nimic nou în comunicare. Importanţa ei rezidă în faptul că ea serveşte drept bază a comunicării, realizînd legătura enunţului cu elementele precedente ale discursului. În ceea ce priveşte rema, e de menţionat că ea constituie în fond partea cea mai importantă a enunţului, ei revenindu-i rolul de centru informaţional de dragul căruia se şi înfăptuieşte enunţarea. Am putea spune că din perspectiva acestui nivel scopul enunţării constă în a se stabili o relaţie între ceea ce este cunoscut şi ceea ce este necunoscut.

Ultimul nivel delimitat în cadrul structurii semantico-sintactice a enunţului este nivelul c o m u n i c a t i v - p r a g m a t i c, numit şi perspectiva actanţială. Esenţa acestui nivel se defineşte în raport cu intenţia vorbitorului. Descriind o anumită stare de lucruri din realitate, vorbitorul urmăreşte scopul de a pune în centrul atenţiei constituentul care interesează cel mai mult în situaţia dată, trecînd pe planul doi ceea ce este mai puţin important. Am putea spune astfel că în procesul de desemnare a unei situaţii elementele ei componente nu sînt prezentate totdeauna în conformitate cu înşiruirea lor firească în realitate, ci sînt ierarhizate în corespundere cu importanţa lor comunicativă. Din acest punct de vedere, elementele enunţului se grupează în două categorii: elementul central asupra căruia se focalizează interesul vorbitorului şi elementele periferice sau fundalul pe care cel dintîi este proiectat. Pentru desemnarea acestora M. Manoliu Manea foloseşte termenii de *figură* (centru al atenţiei) şi *fond* (domeniu înconjurător al figurii) preluate din gramatica cognitivă [Manoliu Manea, 1993, p. 92].

Aşadar, structura semantico-sintactică a enunţului se constituie prin suprapunerea a patru nivele de bază care sînt determinate de factori de natură referenţială, logică şi comunicativ-pragmatică. Temelia oricărui enunţ o constituie nivelul referenţial-semantic, care este un reflex semiotic al situaţiei denotate. Elementele ei constituente sînt

evenimentul şi participanţii. Pe plan lingvistic lor le corespund centrul predicativ şi actanţii semantici (sau rolurile tematice).

La rîndul său, nivelul logico-sintactic identifică şi stabileşte legătura între obiectul comunicării (subiectul) şi ceea ce se spune despre obiectul comunicării (predicatul).

Următorul nivel, nivelul discursiv-pragmatic, organizează elementele enunţului în corespundere cu legătura lor cu discursul. Din acest punct de vedere în structura enunţului se disting un element ce conţine o informaţie cunoscută ambilor vorbitori şi care serveşte drept bază a comunicării (tema) şi un constituent ce transmite o informaţie nouă, necunoscută (rema).

În sfîrşit, nivelul comunicativ-pragmatic ierarhizează elementele situaţiei în funcţie de importanţa lor comunicativă. În cadrul acestui nivel se delimitează elementul focalizat care se află în centrul atenţiei şi fundalul pe care acesta este proiectat.

În ceea ce priveşte corelaţia dintre nivelele descrise mai sus, trebuie observat că din acest punct de vedere în limbă se disting două tipuri de construcţii: 1) construcţii sintactice primare şi 2) construcţii sintactice derivate [Зимек, 1978, p. 84–85; Храковский, 1974, p. 127–135].

În primul tip de construcţii numite construcţii izosemice, toate nivelele structurii semantico-sintactice sînt orientate la fel, ceea ce presupune că punctele lor de plecare coincid, ele fiind exprimate prin acelaşi constituent al enunţului. De exemplu, în enunţul *Picătura sparge piatra.* aceste nivele au aceeaşi orientare. Primul element al acestui enunţ cumulează valorile de participant dinamic (agent), subiect, temă şi element focalizat.

În cel de-al doilea tip de construcţii (numite construcţii neizosemice) din anumite motive comunicativ-pragmatice această ordine poate fi încălcată. Anume neconcordanţa dintre nivelele în discuţie ar putea servi drept argument în favoarea delimitării lor în cadrul enunţului.

Dintre cele patru nivele descrise mai sus numai nivelul referenţial-semantic nu-şi poate schimba orientarea: structura acestui nivel este determinată de situaţia denotată şi de aceea modificarea lui ar însemna că enunţul începe să desemneze o altă stare de lucruri din realitate. Celelalte nivele se caracterizează prin mobilitate. Deci am putea spune că limba posedă un complicat mecanism care asigură posibilitatea varierii nivelelor de natură logico-pragmatică în raport cu nivelul

referențial-semantic. Asupra modului de funcționare a acestui mecanism ne vom opri în continuare, limitîndu-ne doar la cazurile de variere a acestor nivele în cadrul transformărilor diateziale.

Trebuie precizat că, deși interdependente, cele trei nivele de natură logico-pragmatică posedă totuși grade diferite de variabilitate. Prin cele mai largi posibilități de variere se caracterizează nivelul discursiv-pragmatic și prin cele mai reduse, nivelul logico-sintactic. Din acest punct de vedere, nivelul comunicativ-pragmatic ocupă o poziție intermediară.

Posibilitatea redusă de variere a nivelului logico-sintactic se explică prin specializarea unităților lexicale în vederea utilizării lor cu anumite funcții în cadrul acestui nivel. În general, este bine cunoscut faptul că unitățile lexicale prin semnificatul lor categorial sînt orientate spre îndeplinirea anumitor funcții sintactice [Coșeriu, 1994, p. 67]. După cum s-a văzut, nivelul în discuție are rolul de a organiza structura referențial-semantică în corespundere cu structura judecății, adică de a delimita și de a pune în legătură obiectul comunicării cu ceea ce se afirmă sau se neagă despre acesta. Prin intermediul acestui nivel enunțul arată că există ceva despre care se spune ceva. Deci unitățile nivelului dat îndeplinesc fie o funcție de identificare (subiectul), fie o funcție descriptivă (predicatul). Prin urmare, este firesc ca în poziția de subiect să fie utilizat constituentul cu sensul de obiect (în cazul în care sînt mai mulți, unul dintre ei), iar în poziția de predicat, constituentul avînd sensul de semn dinamic sau static (de obicei, verbul). Pentru ca un cuvînt făcînd parte din altă clasă funcțională să poată fi întrebuințat cu funcție de subiect este necesar ca el să se substantivizeze, în același timp unitățile lexicale din clasa numelui se utilizează cu funcție predicativă fiind introduse de regulă prin intermediul unui verb copulativ.

Ca urmare a restricțiilor impuse reorganizarea nivelului dat este limitată doar la construcțiile trimembre cu structura subiect – predicat – complement direct. În cazul lor poate fi plasat în poziția subiectului fie participantul dinamic (*Soarele încălzește pămîntul*), fie participantul nedinamic (*Pămîntul este încălzit de soare*). Procedeul transformațional prin care participantul dinamic este trecut în poziția de obiect al comunicării poartă numirea de s u b i e c t i v i z a r e [Manoliu Manea, 1993, p. 37]. El se realizează prin modificarea formei de diateză a verbului și prin repoziționarea celor doi protagoniști ai procesului. În felul acesta, pe baza corelației dintre nivelul logico-sintactic și cel referențial-semantic poate fi explicată numai opoziția activ / pasiv,

întrucît în limba română numai doi dintre actanți pot apărea în poziția de obiect al comunicării: fie cel activ, fie cel pasiv.

În comparație cu celelalte nivele de natură logico-pragmatică, segmentarea discursiv-pragmatică, după cum s-a menționat mai sus, se caracterizează prin posibilități de variere foarte largi. Aceasta se explică prin faptul că, spre deosebire de celelalte două nivele care sînt condiționate într-o măsură mai mare de structura lexico-gramaticală a enunțului, nivelul discursiv-pragmatic îi este impus enunțului „din afară", constituind o trăsătură dependentă de discurs [Pană Dindelegan, 1992 a, p. 76]. Astfel, prin intermediul topicii și/sau al accentului logic poate fi plasat în poziția remei, în principiu, orice element al enunțului. Să se compare, de exemplu, diferitele modalități de divizare discursiv-pragmatică a următorului enunț:

(1) *Fratele a plecat ieri / la oraș* (unde?)
(2) *Fratele a plecat la oraș / ieri* (cînd?)
(3) *Ieri la oraș a plecat / fratele* (cine?)
(4) *Ieri la oraș fratele / a plecat* (a plecat sau nu?)

Procedeul de variere a nivelului discursiv-pragmatic în raport cu cel referențial-semantic este desemnat prin termenii t e m a t i z a r e sau t o p i c a l i z a r e [Pană Dindelegan, 1992 a, p. 76]. El este determinat de necesitatea adecvării noului enunț la context, la enunțurile anterioare, asigurîndu-se astfel coerența discursului [Pană Dindelegan, 1992 b, p. 94]. Efectul reorganizării nivelului discursiv-pragmatic este deplasarea spre stînga, în poziția temei, a constituentului care conține o informație veche, cunoscută și spre dreapta, în poziția remei, a constituentului care transmite o informație nouă, necunoscută. Deci mijloacele care servesc la organizarea discursiv-pragmatică a enunțului sînt, în primul rînd, topica și accentul logic.

Trebuie spus că asupra segmentării discursiv-pragmatice au anumite repercusiuni și transformările diateziale. Astfel, focalizarea participantului nedinamic în cadrul construcțiilor pasive antrenează și tematizarea lui. Totuși, date fiind posibilitățile foarte largi de variere a nivelului discursiv-pragmatic nu putem admite că transformările diateziale ar fi destinate anume acestui scop, căci se știe că în cazul lor pot fi centrați doar trei dintre elementele enunțului. Am fi înclinați să credem

că tematizarea elementului focalizat în construcţiile diateziale apare ca un fenomen însoţitor.

În ceea ce priveşte nivelul comunicativ-pragmatic, trebuie spus că gradul lui de variabilitate, deşi mai mare decît cel al nivelului logico-semantic, este totuşi limitat. După cum s-a constatat segmentarea comunicativ-pragmatică este legată de intenţia de comunicare a vorbitorului [Почепцов, 1978, p. 99], care, desemnînd situaţia din realitate, pune în centrul atenţiei unul dintre cei doi protagonişti ai procesului sau procesul însuşi. Procedeul de reliefare a uneia dintre aceste entităţi este definit prin termenii de c e n t r a r e sau f o c a l i z a r e [Manoliu Manea, 1993, p. 73, 99; Лейкина, 1978, p. 133; Храковский, 1981, p. 7]. Rezultatul acestui fenomen este centralitatea care „defineşte imaginea (figura) cea mai importantă în reconstrucţia mentală şi, implicit, lingvistică a evenimentului“ [Manoliu Manea, 1993, p. 72]. Varierea nivelului comunicativ pragmatic se prezintă drept rezultat al focalizării constituentului cu cel mai ridicat grad de importanţă comunicativă (ce interesează în situaţia dată de comunicare).

De menţionat că o dată cu focalizarea constituentului celui mai important se schimbă şi perspectiva din care vorbitorul prezintă procesul, acţiunea, precum şi situaţia în întregime [Апресян, 1974, p. 259].

Procesul de reliefare a constituentului celui mai important se realizează cu ajutorul anumitor mijloace de natură morfologică şi sintactică. Din categoria mijloacelor morfologice fac parte formele de diateză ale verbului. Printre procedeele sintactice fac parte: (1) repoziţionarea constituenţilor plasaţi în poziţiile de subiect şi de complement direct în cazul pasivizării şi (2) omiterea participanţilor în cazul transformării medio-pasive.

Am putea spune astfel că diateza şi, implicit, transformările diateziale sînt legate în cel mai direct mod de focalizarea unuia dintre cele trei elemente esenţiale ale situaţiei denotate [Слюсарева, 1986, p. 79]. Fiecare dintre aceste elemente este reliefat în cadrul unui anumit tip de construcţie diatezială. Pornind de la acestea am putea afirma că în limba română sînt posibile trei construcţii diateziale.

După cum subliniază M. Manoliu Manea importanţa primordială în cazul transformărilor diateziale revine mecanismelor pragmatice: construcţiile diateziale diferă, în primul rînd, prin elementul care îndeplineşte rolul de centru al comunicării [Manoliu Manea, 1993, p. 92].

Astfel, diateza activă concentrează atenţia asupra participantului dinamic, activ, care înfăptuieşte acţiunea (*Columb a descoperit America*). Diateza pasivă scoate în evidenţă participantul nedinamic, pasiv, care suferă efectele acţiunii (*America a fost descoperită de Columb*). Diateza pe care din lipsa unui termen mai potrivit o vom numi medio-pasivă (se are în vedere reflexivul pasiv şi reflexivul impersonal) serveşte la reliefarea procesului însuşi (*În 1492 se descoperă America*).

Vom analiza pe scurt fiecare dintre aceste trei tipuri de construcţii diateziale.

Specific pentru construcţia activă este faptul că în cadrul ei se constată o coincidenţă între orientarea nivelelor de bază ale structurii semantico-sintactice. În calitate de element central al acestor construcţii apare participantul dinamic, care este investit în acelaşi timp cu rolul de subiect al comunicării şi de cele mai multe ori coincide cu tema. În cazul acestor construcţii verbul exprimă o a c ţ i u n e î n f ă p t u i t ă de subiect care se răsfrînge asupra unui obiect (*Muncitorii construiesc o casă*). Construcţiile active servesc drept bază pentru aplicarea celor două tipuri de transformări diateziale.

La rîndul ei, construcţia pasivă este folosită cu scopul de a se insista asupra participantului pasiv, deci ea serveşte la transmiterea unei informaţii despre obiectul unei acţiuni [Храковский, 1974, p. 131]. Esenţa transformării pasive rezidă în schimbarea perspectivei de prezentare a aceleiaşi situaţii denotate, ceea ce se obţine prin varierea raportului dintre nivelul comunicativ pragmatic (element central – elemente periferice) şi cel referenţial-semantic (agent – proces – pacient). Ca element focalizat în acest tip de construcţii apare participantul pasiv, căruia în cadrul nivelului logico-sintactic îi revine rolul de subiect fiind, de regulă, topicalizat [Долинина, 1978, p. 165]. Verbul exprimă, de această dată, o a c ţ i u n e s u p o r t a t ă de subiect [Trandafir, 1973, p. 66] (*Casa este construită de muncitori*). Cît priveşte participantul dinamic, activ, el este trecut pe planul doi rămînînd în multe cazuri neexprimat.

Transformarea pasivă presupune următoarele operaţii: (1) înlocuirea verbului la diateza activă prin acelaşi verb la diateza pasivă şi (2) substituirea reciprocă a actanţilor plasaţi în poziţiile de subiect şi de complement direct. Deplasarea acestor participanţi în raport cu centrul predicativ are drept consecinţă schimbarea statutului lor funcţional în cadrul nivelului logico-sintactic (*Duşmanul asediază oraşul* → *Oraşul este asediat de duşman*).

Pe plan lingvistic, distincţia dintre activ şi pasiv este marcată prin diferite forme de diateză ale verbului, precum şi prin ordinea actanţilor plasaţi în poziţia de subiect şi în cea de complement direct. Diferenţa dintre aceste două tipuri de construcţii are la bază opoziţia semantică acţiune înfăptuită / acţiune suportată [Benveniste, 1966, p. 169].

Cea de a treia diateză, diateza medio-pasivă, are în limba română structura *se* + verb la diateza activă. Rolul unei construcţii cu un verb la diateza medio-pasivă este de a pune în centrul atenţiei procesul însuşi, trecînd pe planul doi protagoniştii lui (*Aici se lucrează bine*; *Se bea mult în casa aceasta*; *Pe aici nu se merge*; *Azi nu se mai scriu scrisori, azi se telefonează*).

Construcţia medio-pasivă rezultă din aplicarea următoarele operaţii:

(1) trecerea verbului de la diateza activă la diateza medio-pasivă;

(2) suprimarea participantului dinamic cu trăsătura /+ uman/, precum şi a celorlalţi participanţi care nu interesează în situaţia dată de comunicare;

(3) în cazul în care este un participant nedinamic, acesta este trecut în poziţia de subiect (*De două luni duşmanul asediază oraşul* → *De două luni se asediază oraşul*).

Prin valoarea sa de bază medio-pasivul serveşte la focalizarea procesului. Faptul este confirmat şi de aceea că, deseori, în cadrul acestor construcţii, este utilizat, cu statut de element obligatoriu, un complement circumstanţial (de mod, de timp, de loc), care are tocmai menirea de a caracteriza constituentul cu cel mai ridicat grad de importanţă comunicativă, adică procesul [Долинина, 1978, p. 166; Долинина, 1982, p. 84]. Este vorba aici despre aşa-numitul reflexiv impersonal: *Se fură mult în ultimul timp*; *Se merge pe dreapta*; *La munte se respiră uşor*; *Aici se trăieşte uşor*; *Aici se lucrează serios*; *Se vine la timp acasă* etc. Am putea spune deci că în aceste enunţuri procesul ca element central este pus în legătură cu anumite circumstanţe, ce constituie fundalul pe care cel dintîi este proiectat.

Reliefînd procesul, construcţia medio-pasivă poate exprima în acelaşi timp şi relaţiile lui cu diferiţi participanţi, alţii decît participantul dinamic. Avînd în calitate de dominantă semantică trăsătura /+ dinamicitate/, această construcţie se poate caracteriza prin valori secundare multiple, fiind deci polivalentă. Astfel, dacă obiectul acţiunii este exprimat şi, după cum demonstrează M. Manoliu Manea, de multe

ori el nu poate fi omis [Manoliu Manea, 1993, p. 92–93], atunci această construcție se apropie, prin valoarea sa, de pasivul canonic: *Se vinde o casă.*, *Se caută un paznic.*, *Produsele se păstrează la rece*. Uneori, prin construcția medio-pasivă se poate pune în relief relația dintre proces şi obiectul indirect (*De numele tău s-a auzit la noi în sat*), dintre proces şi destinatar (*Lui i s-a dat de acum*), dintre proces şi instrument (*Cu acest autocamion se transportă încărcături mari*) etc.

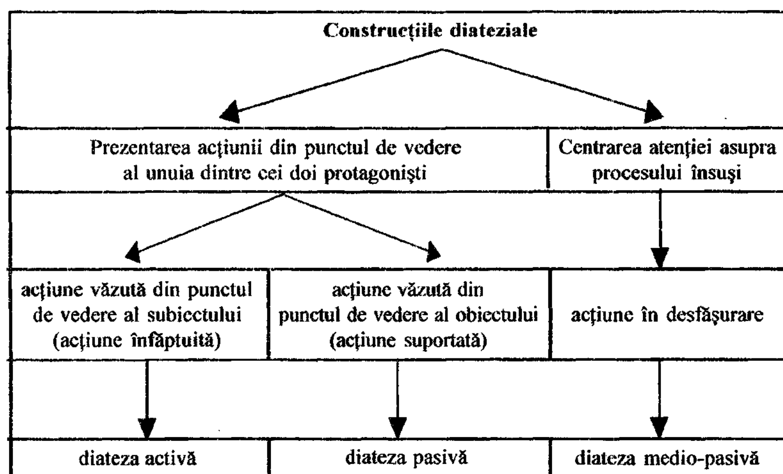
S-a observat însă că, indiferent de faptul dacă sînt sau nu sînt exprimați participanții, construcția medio-pasivă rămîne un mijloc de reliefare a procesului, căruia îi dă o nuanță imperfectă, durativă [Iordan, Guțu Romano, 1967, p. 199]. Chiar şi atunci cînd are în poziția subiectului un anumit participant, medio-pasivul pune accentul pe desfăşurarea acțiunii [Berea, 1966, p. 375; Cîmpeanu, Comarnițki, 1964, p. 48]. Astfel, prin enunțurile: *Mărfurile se vînd bine.*, *Cartea se citeşte uşor.*, *Uşa se închide greu.* se urmăreşte scopul de a se transmite o informație despre modul cum decurg procesele în cauză. Ceea ce interesează aici este deci: *Cum se vînd mărfurile*? *Cum se citeşte cartea*? *Cum se închide uşa*; şi nu: *Ce se spune despre mărfuri / carte / uşă*? În aceste construcții, obiectul este exprimat doar în măsura în care el se prezintă drept un suport al acestor procese fără de care cele de la urmă nu pot fi concepute.

În opoziție cu pasivul canonic, care prin valoarea sa se apropie de o construcție rezultativă, medio-pasivul întotdeauna se caracterizează prin trăsătura /+ dinamicitate/ [Manoliu Manea, 1970, p. 489]. Să se compare bunăoară enunțurile: *Pomii se stropesc cu o soluție specială.* şi *Pomii sînt stropiți cu o soluție specială.* În multe cazuri, datorită valorii sale de dinamicitate medio-pasivul nu poate fi substituit prin pasivul canonic: *Ziua bună se cunoaşte de dimineață*, *Se spune că va fi un an greu*, *Se povesteşte că aici s-au dat lupte grele*. Se poate spune astfel că în construcțiile medio-pasive cel mai proeminent element al situației este procesul, care este doar pus în relație fie cu unul dintre participanții la situație (afară de participantul dinamic), fie cu anumite circumstanțe.

Din cele expuse pînă aici am putea conchide că cele trei construcții diateziale au rolul de a ierarhiza elementele situației denotate în corespundere cu gradul de importanță comunicativă. Fiecare dintre ele se caracterizează printr-o anumită organizare a nivelului comunicativ-pragmatic în raport cu nivelul referențial-semantic. În acest context

diateza se dovedeşte a fi un mijloc morfologic care împreună cu anumite procedee sintactice asigură varierea nivelului comunicativ-pragmatic. Este de menţionat că reorganizarea acestui nivel are repercusiuni şi asupra celorlalte două nivele de natură logico-pragmatică. Astfel, în construcţiile pasive o dată cu focalizarea participantului nedinamic are loc subiectivizarea şi topicalizarea lui. În construcţiile medio-pasive centrarea procesului poate fi însoţită numai de topicalizarea lui. În poziţia de subiect în cadrul acestor construcţii poate fi trecut doar participantul pasiv în cazul în care el este exprimat (*Dumnezeu nu a făcut lumea într-o zi → Lumea nu s-a făcut într-o zi*).

Specificul funcţional-semantic al construcţiilor diateziale ar putea fi rezumat în schema ce urmează:

Rezultă deci că cele trei construcţii diateziale existente în limba română diferă:

(1) prin elementul focalizat, care poate fi participantul dinamic în construcţiile active, participantul nedinamic în construcţiile pasive şi procesul însuşi în cele medio-pasive;

(2) prin modalitatea de prezentare a acţiunii, care este văzută ca acţiune înfăptuită, ca acţiune suportată sau ca acţiune în desfăşurare;

(3) prin direcţia de descriere a situaţiei în întregime: din punctul de vedere al participantului dinamic, din punctul de vedere al participantului nedinamic sau din perspectivă procesuală.

3.3. Corelația dintre structura actanțială a verbului și categoria diatezei

În paragrafele anterioare s-a stabilit că în limba română pot fi delimitate, pe de o parte, construcții primare constituite prin actualizarea celor cinci tipuri de structuri actanțiale ale verbelor și, pe de altă parte, construcții derivate, obținute prin aplicarea transformărilor diateziale (pasivă și medio-pasivă). Chiar la o examinare superficială a celor cinci tipuri de construcții primare se poate constata că unele dintre ele nu satisfac toate condițiile necesare pentru aplicarea transformărilor în cauză. În cele ce urmează vom încerca să descriem mecanismul transformărilor diateziale acordînd o atenție deosebită cazurilor de blocare a acestora. Se va întreprinde deci o subcategorizare a verbelor în funcție de capacitatea verbelor de a admite sau de a impune restricții la realizarea transformărilor diateziale. Dat fiind faptul că cele două tipuri de transformări se caracterizează printr-un anumit specific și prin anumite condiții de funcționare se impune o analiză separată a fiecăreia.

Transformarea pasivă care, în afară de trecerea verbului de la diateza activă la diateza pasivă, presupune și repoziționarea celor doi protagoniști ai procesului și ca urmare implică descrierea situației din punctul de vedere al participantului nedinamic, se dovedește a fi aplicabilă numai construcțiilor conținînd un verb cu structura actanțială „subiect – proces – obiect". Pentru realizarea acestei transformări un rol deosebit de important revine entității afectate de proces, adică obiectului, care, în cadrul construcției pasive, este focalizat constituind perspectiva din care este prezentată situația în întregime, fapt menționat de majoritatea cercetătorilor preocupați de această problemă [Pană Dindelegan, 1974, p. 25; Vasiliu, Golopenția Eretescu, 1969, p. 276–281].

Din punctul de vedere al posibilității de acceptare a transformării pasive verbele românești se împart în două subclase:

1) verbe cu perspectiva reversibilă;

2) verbe cu perspectiva ireversibilă.

Din prima subclasă fac parte majoritatea absolută a verbelor tranzitive-directe [Pană Dindelehan, 1967, p. 16, 22, 23; Pană Dindelegan, 1968, p. 320]. Structura actanțială a acestor verbe îndeplinește toate condițiile pentru realizarea opoziției activ – pasiv. În primul rînd, verbele în cauză implică un participant nedinamic, care la pasivizare este

focalizat fiind trecut în poziția subiectului. În al doilea rînd, acțiunea desemnată de aceste verbe, avînd ca punct de plecare un participant dinamic, se răsfrînge asupra unui obiect şi deci, privită din alt punct de vedere, poate fi prezentată şi ca acțiune suportată: *Valurile au înghițit corabia* → *Corabia a fost înghițită de valuri.*

În cea de a doua subclasă se includ verbele care din anumite motive nu admit aplicarea transformării pasive. În legătură cu această subclasă, în lucrările de specialitate se menționează că este necesar să se facă distincție între următoarele două situații: (1) imposibilitatea verbului de a exprima opoziția activ / pasiv şi (2) neadmiterea de către construcția activă a transformării pasive [Шубик, 1989, p. 14]. În primul caz avem a face cu verbe ce se caracterizează prin ireversibilitate absolută, altfel spus, cu verbe care din cauza structurii lor actanțiale nu acceptă pasivizarea [Маркарян, 1970, p. 214]. În cel de al doilea caz, este vorba despre verbe ce se caracterizează prin ireversibilitate contextuală. Transformarea pasivă este blocată aici nu de structura actanțială a verbului, ci de specificul semantico-sintactic al construcției în care acesta este utilizat [Долинина, 1978, p. 17].

Categoria verbelor cu ireversibilitate absolută cuprinde următoarele subclase de verbe: verbele tranzitive-reflexive, verbele tranzitive-reciproce, verbele intranzitive, verbele impersonale şi un număr neînsemnat de verbe tranzitive-directe. Ireversibilitatea construcțiilor alcătuite de aceste tipuri de verbe are cauze diferite.

În ceea ce priveşte verbele intranzitive şi cele impersonale, este de observat că prin structura lor actanțială ele nu implică un participant pasiv [Trandafir, 1973, p. 35], prin urmare, lipseşte cel de al doilea punct din perspectiva căruia ar putea fi descrisă situația în cazul transformării pasive. Şi, deoarece acțiunile acestor verbe nu se extind asupra unui obiect, ele nu pot fi prezentate ca fiind suportate de cineva sau de ceva. Astfel, în cazul situațiilor desemnate de entitățile: *Copilul aleargă. Pasărea zboară. Rîul curge. Se luminează* este imposibil să ne imaginăm existența unor entități care ar fi afectate de aceste acțiuni. Deci în cazul verbelor intranzitive şi impersonale care se caracterizează prin lipsa celui de al doilea participant al situației transformarea pasivă se blochează.

Cît priveşte verbele tranzitive-reflexive şi tranzitive-reciproce, trebuie subliniat că ele semnifică acțiuni orientate, adică acțiuni care au un punct de plecare şi un punct de sosire, şi deci în principiu ar putea fi

desemnate cu ajutorul unui verb la diateza pasivă, ca acţiuni suportate. Într-adevăr, dacă ar fi să ne închipuim o situaţie în care ar fi necesar să explicăm prin alte mijloace semnificaţia unor construcţii conţinînd un verb tranzitiv-reflexiv sau tranzitiv-reciproc, am putea să le echivalăm cu nişte construcţii artificiale de altfel, în care verbul este la diateza pasivă: *Ion se spală → Ion este spălat de sine însuşi* şi *Ion şi cu Gheorghe se bat → Ion şi Gheorghe sînt bătuţi unul de către altul.*

Aceste construcţii, deşi posibile, nu se folosesc în limbă, fiind chiar inutile, deoarece în comparaţie cu construcţiile primare, ele nu aduc nimic nou, afară de o denominare complicată şi neobişnuită a situaţiilor din realitate [Храковский, 1978, p. 57]. Astfel, deşi verbele în cauză exprimă acţiuni orientate de la subiect spre obiect, ele totuşi nu admit pasivizarea. Cauza blocării transformării pasive în cazul verbelor tranzitive-reflexive şi tranzitive-reciproce se explică prin specificul referenţial al actanţilor implicaţi. În situaţiile descrise cu ajutorul verbelor tranzitive-reflexive subiectul şi obiectul se caracterizează prin identitate referenţială [Pană Dindelegan, 1984, p. 301–302], adică în realitate celor două roluri le corespunde un singur participant, care apare în ipostază dublă: de agent şi de pacient al propriei activităţi (*Copilul se încalţă*). Astfel, neîndeplinind cea de a doua condiţie a transformării pasive, care prevede ca subiectul şi obiectul să fie două enunţuri distincte [Rădulescu Mendea, 1969, p. 538; Храковский, 1981, p. 37], verbele tranzitive-reflexive se opun pasivizării.

În cazul verbelor tranzitive-reciproce procesul desemnat de ele implică doi sau mai mulţi participanţi, însă dat fiind că aceştia au acelaşi statut funcţional – de subiect şi de obiect – sînt văzute ca un ansamblu nedisociabil, care, cel mai adesea, este şi prezentat printr-un singur substantiv sau pronume la plural: *La nevoie ei se ajută* (*unul pe altul*). Locuţiunea pronominală *unul pe altul*, care aici are menirea de a orienta acţiunea de la un participant spre altul [Milaş, 1993, p. 176] nu este în stare să indice de unde porneşte şi unde se îndreaptă acţiunea. Această neclaritate se explică prin faptul că situaţiile reciproce au un caracter complex. Ele includ cîteva acţiuni orientate de la un participant spre altul. Numărul lor coincide cu numărul participanţilor implicaţi.

Aşadar, nediferenţierea funcţională a elementelor constitutive ale ansamblului subiect are drept consecinţă faptul că în cazul situaţiilor reciproce este cu neputinţă să se determine orientarea procesului între cele două puncte extreme ale lui. Indiferent de perspectiva din care este

privită, situaţia reciprocităţii, care, după cum s-a văzut, înglobează două sau mai multe acţiuni încrucişate, se prezintă la fel. Atare situaţii se definesc drept situaţii simetrice. Am putea afirma deci că omogenitatea funcţională a participanţilor, caracterul complex al procesului şi, drept consecinţă, caracterul simetric al situaţiilor reciproce fac inutilă prezentarea lor din diferite puncte de vedere, căci nu e greu de observat că repoziţionarea unor participanţi avînd acelaşi statut funcţional nu ar aduce nimic nou în descrierea situaţiei. Din această stare de lucruri, urmează că verbele tranzitive-reciproce, care nominalizează situaţiile date, nu admit diateza pasivă.

În subclasa verbelor cu perspectiva ireversibilă se includ de asemenea şi unele verbe tranzitive-directe. Sub aspect semantic ele se împart în următoarele subgrupe: verbe care exprimă diferite tipuri de relaţii (*a avea, a poseda, a conţine, a comporta, a costa, a necesita* etc.); verbe ale voinţei şi verbe modale (*a cuteza, îndrăzni, a putea, a vrea*); verbe ale percepţiei senzoriale şi unele verbe care exprimă stări ale subiectului (*a simţi, a durea, a îndura, a înghimpa, a frige, a răbda, a mînca, a ustura* etc.). Caracteristic şi altor limbi [Виноградов, Милославский, 1986, p. 146; Шубик, 1989, p. 14–15], fenomenul neadmiterii de unele verbe tranzitive-directe a transformării pasive este explicat în lucrările de specialitate prin specificul semanticii lexicale. În parte se afirmă că „dacă relaţia dintre participanţi nu este de natură dinamică pasivizarea este blocată“ [Manoliu Manea, 1993, p. 37].

Examinînd mai îndeaproape construcţiile „active“ alcătuite de aceste verbe constatăm că în cazul lor există o asimetrie între formula semică şi structura actanţială. Aici structura subiect – predicat – complement direct nu mai e folosită pentru a exprima interconexiunea dintre un participant activ, care înfăptuieşte acţiunea, şi un participant pasiv, care suportă efectul ei, ci pentru a desemna o relaţie statică dintre doi participanţi nondinamici (*El posedă o casă în centrul oraşului*). Construcţia activă „se împacă“ oarecum cu acest rol devenind „polisemantică“, dar în acest caz, ea nu se pretează la transformarea pasivă. Precum s-a văzut, construcţia pasivă nu admite în calitate de centru predicativ decît un verb care poate exprima o acţiune suportată, poziţia subiectului asociindu-se numai cu sensul „entitate afectată de proces“. Or, în cazul verbelor în cauză nu este vorba de trecerea acţiunii efectuate de subiect asupra unui obiect, ci de o relaţie statică dintre doi participanţi: *Apa conţine impurităţi*; *Clădirea necesită o reparaţie capitală.*

În felul acesta, deşi enunţurile alcătuite prin mijlocirea acestor verbe conţin un substantiv cu funcţia de complement direct, ele se opun totuşi pasivizării din cauza incompatibilităţii trăsăturilor semantice ale verbului şi ale obiectului direct cu specificul semantico-sintactic al construcţiei pasive. S-ar putea afirma astfel că gradul de acceptabilitate a construcţiilor pasive depinde într-o anumită măsură de gradul de dinamicitate a procesului desemnat de verb. O confirmare a acestei aserţiuni o pot constitui cazurile de utilizare a aceluiaşi verb cu diferite sensuri:

1) ca verb de acţiune (admite transformarea pasivă): *Guvernul a format o comisie* → *Comisia a fost formată de guvern*;

2) ca verb de relaţie (nu acceptă pasivizarea): *Drumul formează aici o curbură* → **Curbura este formată de drum.*

În legătură cu aceste verbe este de observat şi faptul că în cazul celor mai multe dintre ele participanţii implicaţi au acelaşi statut funcţional în sensul că ambii sînt nondinamici. După cum s-a menţionat şi la verbele tranzitive-reciproce, prin repoziţionarea unor astfel de participanţi nu se deschide o perspectivă nouă în descrierea situaţiei.

O excepţie de la această regulă o constituie totuşi enunţurile alcătuite cu ajutorul verbului *a avea* care exprimă relaţia dintre un posesor şi un obiect posedat. Aceste situaţii pot fi descrise în limbă atît din punctul de vedere al posesorului (*Ţăranul are un cal*), cît şi din punctul de vedere al obiectului posedat (*Calul este al ţăranului*), utilizîndu-se de astă dată un alt verb [Апресян, 1974, p.256–257]. Dat fiind faptul că semantica verbului *a avea* este incompatibilă cu trăsătura /+ acţiune suportată/, specifică formei verbale de diateză pasivă (raportul de posesie nu afectează direct obiectul posedat), pentru descrierea acestei situaţii din perspectiva obiectului posedat nu poate fi folosită forma de diateză pasivă a verbului *a avea* (ea nu există de fapt), ci un alt verb, şi anume *a fi*. Regula de transformare care se aplică în acest caz este numită „sum pro habeo“ sau „habeo pro sum“ [Diaconescu, 1989, p. 42–43; Vasiliu, Golopenţia Eretescu, 1969, p. 203–204]. De menţionat că această regulă de transformare nu poate fi aplicată în toate situaţiile desemnate de un enunţ conţinînd verbul *a avea*. Atunci cînd între cei doi participanţi se stabileşte un raport de posesie inalienabilă ca bunăoară, în enunţul *Ea are ochi albaştri*, transformarea în cauză este imposibilă.

O altă subgrupă de verbe inclusă de lingvişti în categoria celor cu perspectiva ireversibilă o constituie verbele cu complement direct intern [Гак, 1979, p. 189]. Neconcordanţa dintre formula semică şi structura actanţială a acestor verbe este şi mai evidentă. Verbele în cauză semnifică diferite stări care se consumă în sfera subiectului fără a presupune existenţa unui obiect afectat (*a dormi, a trăi*). În aceste condiţii complementul direct care apare pe lîngă verbele date nu este corelat cu un anumit referent din realitate, ci reproduce doar sub o altă formă categorială semantica verbului. În legătură cu determinantul verbelor intranzitive din construcţiile: *A trăit o viaţă lungă, fericită*; *A dormit un somn lung, dulce*, s-a făcut, în mod justificat, observaţia că el „nu reprezintă o realizare a poziţiei sintactice complement direct“, deoarece „poate fi înlocuit prin adverbe“ [Guţu Romalo, 1993, p. 170]. Am putea spune astfel că, deşi la nivelul organizării sintactice aceşti constituenţi prezintă toate trăsăturile complementului direct, sub aspect semantic ele sînt echivalente cu un complement circumstanţial. Astfel că utilizarea unui complement direct pe lîngă aceste verbe nu este determinată de specificul situaţiei denotate, ci este o urmare a extinderii structurii trimembre asupra denominării unor situaţii ce înglobează numai un subiect şi caracteristica lui dinamică, din care cauză aceste verbe sînt numite uneori pseudotranzitive [Konopielko, 1989, p. 52–53]. Prin urmare, deşi sînt utilizate în structuri trimembre conţinînd un complement direct, verbele în cauză nu admit opoziţia activ/pasiv. Interdicţia ar putea fi explicată prin incompatibilitatea trăsăturii /+ acţiune neorientată/ a acestor verbe cu valoarea de acţiune suportată specifică verbelor care îmbracă forma diatezei pasive [Шенделъс, 1982, p. 81].

În continuare ne vom opri foarte pe scurt asupra factorilor semantico-sintactici care blochează transformarea construcţiei active în construcţie pasivă. Dintre aceştia ar trebui consemnată, în special, relaţia semantică existentă între cei doi protagonişti ai procesului. De exemplu, nu admit transformarea pasivă enunţurile conţinînd un verb tranzitiv-direct în care subiectul şi obiectul se află într-un raport de posesie inalienabilă, adică enunţurile în care subiectul denumeşte o fiinţă umană, iar complementul direct indică o parte a corpului, un obiect de îmbrăcăminte sau o caracteristică psihică, morală, intelectuală [Chiricuţă Marinovici, 1963, p. 345–346; Konopielko, 1989, p. 27; Долинина, 1982, p. 90; Шубик, 1989, p. 18]: *Elevul a ridicat mîna*; *Bărbatul şi-a îndreptat spatele*; *El caută să-şi ascundă nemulţumirea*; *Băiatul nu-şi putu stăpîni emoţiile*.

După specificul situațiilor denotate, aceste construcții se împart în două categorii. Din prima categorie fac parte construcțiile în care verbul exprimă o mișcare a părții: *El a întors capul*; *De uimire el a căscat gura*. Caracteristic pentru aceste situații este faptul că, în cazul lor, partea, care de fapt constituie cu întregul un singur referent, nu este văzută ca un obiect care suferă efectul acțiunii, ci ca unul care participă la realizarea ei îndeplinind practic rolul de instrument. Deci, deși inițiatorul acțiunii este aici întregul, partea joacă totuși un rol activ [Manoliu Manea, 1993, p. 80]. În legătură cu statutul acestor verbe, se menționează că ele nu pot fi considerate nici tranzitive propriu-zise (referentul subiectului îl înglobează și pe cel al obiectului, deci există practic un singur referent), nici cauzative (subiectul nu acționează asupra obiectului, ci prin el). În felul acesta, posibilitatea generării unor structuri derivate prin transformarea pasivă de la construcțiile în cauză este exclusă. Restricția impusă în acest caz se explică prin coreferențialitatea parțială a celor doi participanți și, mai ales, prin faptul că poziția subiectului în construcția pasivă este incompatibilă cu trăsătura /+ dinamicitate/ proprie substantivului ce denumește partea.

O a doua categorie o constituie structurile în care cel de-al doilea protagonist (partea) apare într-adevăr ca participant pasiv suportînd efectul unei acțiuni: *El și-a spart capul*; *Copilul și-a murdărit haina*. De cele mai multe ori, în situațiile date, acțiunea suportată de parte nu este înfăptuită de întreg, ci de o forță din afară. În cazurile cînd întregul acționează asupra părții, acțiunea lui, de regulă, este involuntară, neintenționată. Perechile pasive ale acestor construcții nu sînt posibile sau, în orice caz, nu sînt acceptabile din același motiv: coreferențialitatea parțială a subiectului și a obiectului.

Printr-un grad scăzut de acceptabilitate se caracterizează de asemenea și construcțiile diateziale obținute prin transformarea pasivă de la construcțiile active care conțin în structura lor un dativ posesiv [Trandafir, 1979, p. 66]: *El își construiește casă*; *El își repară mașina*. După cît se pare, în aceste cazuri construcțiile pasive nu corespund întru totul celor active. O dată cu trecerea de la activ la pasiv se pierde ceva: în construcțiile derivate rămîne neexprimat raportul de posesie: *Casa este construită de el*.

Sintetizînd cele expuse mai sus, am putea consemna că, în limba română, transformarea pasivă se aplică în cazul unui enunț care satisface

următoarele condiţii: (1) are în calitate de centru predicativ un verb ce exprimă transferul acţiunii unui subiect asupra unui obiect; (2) implică prezenţa unui substantiv pe poziţia complementului direct caracterizat prin trăsătura /+ entitate afectată de proces/; (3) subiectul şi obiectul sînt două entităţi distincte. Aceste condiţii sînt îndeplinite de enunţurile alcătuite de majoritatea verbelor tranzitive-directe.

Pe de altă parte, blocarea transformării pasive este determinată de: (1) inexistenţa unui participant nedinamic, care în cazul pasivizării ar urma să fie focalizat (e vorba de verbele intranzitive şi de cele impersonale); (2) identitatea referenţială a celor două roluri (situaţia e caracteristică pentru verbele tranzitive-reflexive); (3) imposibilitatea de disociere a ansamblului subiect în elemente constitutive care ar reprezenta punctul de plecare şi punctul de sosire ale procesului şi caracterul simetric al situaţiilor denotate (cu referire la verbele tranzitive-reciproce); (4) incompatibilitatea semantică a verbului şi a obiectului direct cu specificul semantico-sintactic al construcţiei pasive (caracterizează unele verbe tranzitive-directe).

În afară de aceşti factori legaţi de structura actanţială a verbului, precum s-a văzut, imposibilitatea transformării pasive se poate datora de asemenea contextului.

Trecînd la examinarea condiţiilor de generare a celui de al doilea tip de construcţii diateziale – construcţiile medio-pasive –, subliniem că includem în această categorie construcţiile generate: (1) dintr-o transformare de eliminare a participantului dinamic, care se aplică structurilor intranzitive: *Se doarme bine aici*; (2) dintr-o transformare de eliminare simultană atît a subiectului, cît şi a obiectului, care se aplică structurilor tranzitive directe: *S-a băut mult*; (3) dintr-o transformare de eliminare a participantului dinamic însoţită de trecerea obiectului în poziţia subiectului, care se aplică structurilor tranzitive-directe: *S-au adoptat legi importante*.

Avînd ca punct de plecare structuri de adîncime diferite şi rezultînd din aplicarea unor transformări diferite, construcţiile în cauză se caracterizează totuşi prin anumite trăsături comune, cum ar fi: ocurenţa obligatorie a elementului pronominal *se* (care alăturat verbului constituie, de fapt, indicele gramatical al celei de a treia diateze verbale) şi ceea ce pare foarte important – toate îndeplinesc aceeaşi funcţie în limbă: concentrînd atenţia asupra procesului pe care îl prezintă dintr-o perspectivă dinamică, durativă.

Specific pentru aceste construcţii este şi faptul că existenţa lor nu este determinată de schimbarea situaţiei din realitate (ca în cazul reflexivizării, reciprocizării sau intranzitivării), ci de necesităţi comunicativ-pragmatice: focalizarea procesului, protagoniştii lui fiind trecuţi pe planul doi. Ele se deosebesc astfel de procedeele de recategorizare sintagmatică (reflexivizarea, reciprocizarea, intranzitivarea), cu care au în comun aceeaşi marcă pronominală *se*, prin faptul că în cazul lor nu este afectată structura actanţială a verbului, ci doar modalitatea de actualizare a acestei structuri.

Precum s-a văzut anterior, construcţiile medio-pasive se obţin, în primul rînd, prin eliminarea participantului dinamic, adică prin neexprimarea lui în structura de suprafaţă a enunţului [Pană Dindelegan, 1967, p. 20–21; Pană Dindelegan, 1989, p. 23]. E şi firesc că acest tip de transformare să poată fi aplicat doar structurilor care implică un asemenea participant. Dintre cele cinci subclase sintagmatice de verbe prezentate mai sus numai verbele impersonale (*plouă*, *tună*, *se desprimăvărează*) nu îndeplinesc această condiţie şi deci nu se pretează la acest tip de transformare.

În al doilea rînd, transformarea medio-pasivă depinde şi de trăsăturile semantice ale constituentului care indică participantul dinamic. Acest tip de transformare este admis în limba română doar de verbele al căror subiect se caracterizează prin trăsătura /+ uman/. Astfel, referindu-se la construcţiile de tipul *Se pleacă mîine*, G. Pană Dindelegan relevă că ele „se obţin dintr-o structură intranzitivă avînd un subiect uman şi nedefinit (*Oricine pleacă mîine*)“ [Pană Dindelegan, 1974, p. 90].

În acelaşi timp trebuie menţionat că nu toate verbele care selectează un nume de persoană subiect se folosesc în construcţii medio-pasive. În această privinţă aceeaşi autoare, clasificînd verbele în funcţie de acceptarea transformării impersonale, distinge, pe de o parte, verbe ca *a alerga*, *a pleca*, *a merge*, *a ajunge*, care admit transformarea în cauză, şi verbe ca *a aparţine*, *a amorţi*, care nu admit această transformare. E adevărat că ultimele se îmbină nu numai cu nume de animate, ci şi cu nume de inanimate. Blocarea transformării medio-pasive în cazul acestor verbe ar putea fi condiţionată de asemenea de semantica lor, în care îşi găseşte reflectare tipul acţiunii desemnate [Chiricuţă Marinovivi, 1963, p. 48].

Analiza materialului de limbă relevă faptul că posibilitatea transformării construcţiilor tranzitive-directe în construcţii medio-pasive este

determinată de faptul dacă verbele în cauză tolerează sau nu identitatea subiect – obiect (*a lăuda, a îmbrăca, a spăla* şi *a aştepta, a căuta, a ademeni*) [Pană Dindelegan, 1974, p.126], precum şi de trăsătura /± uman/ prin care se poate caracteriza numele cu funcţie de complement direct [Berea, 1966, p. 577]. Trebuie precizat că în aceste cazuri nu este vorba de o restricţie propriu-zisă, întrucît marca *se* este admisă de verbele ambelor subclase, numai că rezultatul la care se ajunge este de fiecare dată diferit. Astfel, prin însoţirea unui verb tranzitiv-direct care tolerează identitatea subiect-obiect cu marca *se* acesta capătă o valoare tranzitivă-reflexivă, deci verbul trece dintr-o clasă sintagmatică în alta, iar prin însoţirea unui verb tranzitiv-direct care nu tolerează identitatea subiect – obiect cu aceeaşi marcă se obţine o construcţie medio-pasivă: *Cineva laudă pe altcineva.* → *Cineva se laudă.* (mai degrabă pe sine sau unul pe altul, decît de către altcineva), dar *Cineva arestează pe altcineva.* → *Cineva se arestează.* (numai de altcineva). Aceleaşi două situaţii se observă şi în cazurile cînd verbul admite în poziţia complementului direct un nume caracterizat prin trăsătura /+ uman/ sau /– uman/. Să se compare, bunăoară, două structuri primare unde verbul *a spăla* se îmbină, într-un caz, cu un nume de persoană, iar în celălalt, cu un nume nonpersonal: *Cineva spală copilul.* → *Copilul se spală cu apă rece.* (verb tranzitiv-reflexiv), faţă de: *Cineva spală vesela.* → *Vesela se spală cu apă caldă.* (construcţie medio-pasivă).

De menţionat că, deşi rare, în limbă se întîlnesc totuşi construcţii medio-pasive generate prin transformare de la structuri tranzitive-directe cu un nume de persoană pe poziţia complementului direct. Acestea sînt posibile mai ales în cazul unor verbe a căror acţiune nu poate fi înfăptuită de subiect asupra lui însuşi, deci în cazul verbelor care nu tolerează identitatea subiect-obiect: *Copiii se cresc greu*; *Astăzi fetele nu se mai fură.* În general, însă, aceste construcţii se evită din cauza confuziei care se poate produce între cele două valori: de verb tranzitiv-reflexiv şi de construcţie medio-pasivă [Berea, 1966, p. 573; Trandafir, 1973, p. 27, 77].

Specific pentru construcţiile medio-pasive este şi faptul că în cadrul lor verbul se foloseşte la forma de pers.3 sg. sau pl. Însă şi această regulă are excepţii. Prezentăm aici un exemplu preluat din [Iordan, Guţu Romalo, 1967, p. 199], unde verbul în construcţia medio-pasivă este la pers.2 sg.: *Pe unde umbli, de nu te mai vezi*? Se înţelege că nu tu pe tine nu te mai vezi, ci tu de altcineva nu mai eşti văzut. În alte lucrări [Berea,

1966, p. 577; Trandafir, 1973, p. 71] sînt aduse exemple unde unele verbe sînt folosite în construcţii medio-pasive şi la pers. I.

În sfîrşit, ultima constrîngere care se impune în cazul transformării medio-pasive este de natură pur formală. Elementul pronominal *se* se conţine atît în structura diatezei medio-pasive, cît şi în structura verbelor pronominale, printre care se includ verbele tranzitive-reflexive (*a se îmbrăca*), verbele tranzitive-reciproce (*a se saluta*), unele verbe intranzitive (*a se teme*) şi unele verbe impersonale (*a se însera*). Prin urmare, transformarea medio-pasivă nu este admisă de verbele pronominale, adică de verbele care conţin elementul pronominal *se*, deoarece acesta nu poate fi utilizat de două ori în aceeaşi structură. Pornind de la modelul *Aici se doarme bine.*, ar urma să avem şi construcţia **Aici se se odihneşte bine*, care însă nu este posibilă în limba română. Pentru exprimarea acestei semnificaţii se foloseşte o altă construcţie: *Aici te poţi odihni bine.*

Analiza întreprinsă pînă aici a relevat că transformarea medio-pasivă se aplică în următoarele condiţii:

(1) ocurenţa în structura primară tranzitivă-directă sau intranzitivă a unui nume subiect ce se caracterizează prin trăsătura /+ uman/;

(2) prezenţa în structura primară tranzitivă-directă a unui verb care nu tolerează identitatea subiect-obiect;

(3) absenţa elementului pronominal *se* din structura verbului.

Ca urmare a restricţiilor impuse transformarea medio-pasivă se limitează doar la verbele tranzitive-directe cu subiect uman care nu admit identitatea subiectului cu obiectul (*a spune, a căuta*) şi la cele intranzitive care au un subiect uman (*a veni, a trăi*).

Clasificarea verbelor româneşti în funcţie de acceptarea transformărilor diateziale poate fi prezentată sumar prin următorul tabel:

Comportamentul gramatical al verbelor în raport cu categoria diatezei	Tipul de verbe	Diateza		
		activă	pasivă	medio-pasivă
1. Verbe cu 3 forme de diateză	Verbe tranzitive-directe cu subiect uman (– identitatea subiect = obiect)	*a citi* *a construi*	*a fi citit* *a fi construit*	*a se citi* *a se construi*
2. Verbe cu 2 forme de diateză: a) activă / pasivă	1) Verbe tranzitive-directe (+ identitatea subiect = obiect)	*a iubi* *a lăuda*	*a fi iubit* *a fi lăudat*	× ×
	2) Verbe tranzitive-directe cu subiect nonuman	*a secreta* *a genera*	*a fi secretat* *a fi generat*	× ×
b) activă / medio-pasivă	Verbe intranzitive nepronominale cu subiect uman	*a dormi* *a merge*	× ×	*a se dormi* *a se merge*
3. Verbe care sînt în afara diatezei	1) Verbe intranzitive nepronominale cu subiect nonuman	*a apune* *a izvorî*	× ×	× ×
	2) Verbe intranzitive pronominale	*a se bucura* *a se duce*	× ×	× ×
	3) Verbe tranzitive-reflexive	*a se spăla* *a se îmbrăca*	× ×	× ×
	4) Verbe tranzitive-reciproce	*a se acuza* *a se respecta*	× ×	× ×
	5) Verbe impersonale	*a ploua* *a tuna*	× ×	× ×

În încheiere vom observa că cele expuse în acest paragraf nu ar trebui să creeze impresia că absolut toate construcțiile diateziale constituite de verbele care pot exprima opoziția de diateză sînt la fel de des folosite în limbă. Unele dintre ele, deși corecte gramatical, se caracterizează printr-un grad scăzut de acceptabilitate. Tradiția, uzul, anumiți factori de natură stilistică etc. le pot face puțin obișnuite sau chiar inutilizabile. Gradul de acceptabilitate a construcțiilor în discuție ar putea fi stabilit pe baza analizei cantitative-statistice, care este „singura îndreptățită să confirme în mod obiectiv acceptabilitatea sau nonacceptabilitatea unui enunț gramatical corect“ [Vasiliu, Golopenția Eretescu, 1969, p. 28].

CONCLUZII

Utilizînd metode de cercetare unitare, lucrarea examinează semnificaţia lexicală şi semnificaţia gramaticală sub aspectul combinării lor în cadrul formei gramaticale. Analiza materialului de limbă a relevat că semnificaţia lexicală include anumite trăsături semantice cu implicaţii gramaticale, adică trăsături care determină capacitatea bazei lexicale de a se combina cu flectivul. Trăsăturile semantice în cauză sînt identificabile în sintagmatică prin faptul că pot impune restricţii la combinarea celor două unităţi minime ale formei gramaticale.

În scopul depistării acestor trăsături a fost întreprinsă o analiză a semnificaţiei lexicale şi a semnificaţiei gramaticale. În structura semnificaţiei lexicale au fost depistate două straturi de semnificaţie: semnificatul categorial şi semnificatul referenţial. Semnificatul categorial este sensul general al părţilor de vorbire, care le predispune pentru îndeplinirea anumitor funcţiuni sintactice. Semnificatul referenţial reflectă trăsăturile esenţiale ale denotatului. Structura semnificatului referenţial include intensiunea (informaţia referitoare la aspectul calitativ al denotatului), extensiunea (informaţia privind caracteristicile cantitative ale denotatului) şi implicaţia (reflectă relaţiile denotatului cu alte entităţi).

După rolul indeplinit în limbă, categoriile gramaticale se împart în categorii gramaticale cu funcţiune semantică (numărul, cazul, categoria referirii la realitate, gradele de comparaţie, diateza, modul, timpul) şi categoriile gramaticale cu funcţiune structurală (genul, numărul, cazul la adjective, persoana, numărul la verbe). Semnificaţia categoriilor din prima subgrupă are un substrat referenţial-pragmatic. Categoriile din cea de-a doua subgrupă îndeplinesc un rol structural, servind la stabilirea raporturilor dintre cuvinte pe axa sintagmatică. În felul acesta, despre o anumită corelaţie între baza lexicală şi flextiv se poate vorbi numai în cazul categoriilor cu funcţiune semantică. Între flectivele cu funcţiune structurală şi baza lexicală nu există nici un raport semantic. Sub acest aspect, ele sînt indiferente una faţă de alta.

În cadrul formei gramaticale alcătuite cu ajutorul unui flectiv cu funcţiune semantică, între cele două unităţi constitutive ale ei se stabileşte un raport de subordonare: baza apare aici ca un element supraordonat, iar flectivul, ca termen subordonat. În acest caz, baza determină atît condiţiile de selecţie, cît şi restricţiile de combinare cu

flectivul. Astfel, semnificatul categorial al părţii de vorbire respective implică anumite categorii gramaticale. În acelaşi timp, semnificatul referenţial poate impune restricţii la exprimarea acestora. În urma analizei întreprinse a rezultat că trăsăturile semantice responsabile de combinarea semnificaţiei lexicale cu semnificaţia gramaticală sînt, cel mai adesea, de natură extensională şi, în cazuri mai rare, de natură implicaţională.

După cum se relevă în studiile de specialitate, două unităţi de limbă se pot combina într-o unitate de rang superior numai dacă structura lor semică include, pe lîngă seme distinctive, şi un sem comun. În acest caz, între cele două unităţi se stabileşte un acord semantic.

Din cercetarea materialului concret rezultă că între semnificaţia bazei lexicale şi semnificaţia flectivului pot exista următoarele tipuri de raporturi:

1) raport de compatibilitate semantică.

În acest caz cei doi termeni – baza şi flectivul – se pot combina pentru a constitui o unitate superioară (forma gramaticală a cuvîntului). Cuvintele a căror bază lexicală este compatibilă semantic cu flectivele ce reprezintă o anumită categorie gramaticală au o paradigmă morfologică completă.

2) raport de incompatibilitate semantică.

Ca urmare a acestui tip de raport se relevă următoarele situaţii:

- cel mai adesea, baza şi flectivul incompatibile semantic nu se combină. Ca rezultat, lexemul va avea o paradigmă defectivă, deci nu va realiza opoziţiile gramaticale proprii părţii de vorbire pe care o reprezintă. Drept exemple ar putea servi adjectivele necomparabile, verbele care nu admit pasivizarea etc.
- în cazuri mai rare, baza şi flectivul incompatibile semantic se combină constituind o unitate de limbă superioară. Este de observat că în aceste condiţii se produce fie desemantizarea flectivului, acesta căpătînd o valoare neutră, fie modificarea semnificaţiei lui. Ca exemple, pentru primul caz, ar putea fi aduse cele mai multe substantive singularia tantum (substantivele abstracte, colective, nume de materie) care la forma de singular nu exprimă o singularitate reală, ea fiind neutră din punctul de vedere al numărului, iar pentru cel de-al doilea caz – substantivele de tipul *zăpezi*, *nisipuri*, unde forma de plural nu exprimă o pluralitate de elemente de acelaşi fel, ci întinderi, spaţii ocupate de substanţa respectivă.

Trebuie adăugat că în ceea ce priveşte raportul dintre semnificaţia bazei lexicale şi semnificaţia flectivului se conturează şi o a treia situaţie. Este vorba de cazurile cînd structura semică a unor lexeme se caracterizează prin acelaşi sem ca şi unul din membrii unei anumite categorii gramaticale. Aceste lexeme de asemenea au o paradigmă morfologică defectivă, deoarece, fiind specializate pentru exprimarea unei anumite valori, ele sînt incompatibile semantic cu ceilalţi membri ai opoziţiei date. Sînt de menţionat aici următoarele clase de lexeme:

- substantivele unice şi numele proprii care prin forma lor de singular desemnează un singur element;
- substantivele unice şi numele proprii a căror valoare funcţional-semantică corespunde referirii individuale definite.

Cercetările întreprinse în lucrarea de faţă au relevat că în cadrul fiecărei părţi de vorbire se delimitează o zonă centrală, ce cuprinde cuvintele cu paradigmă morfologică completă, şi o zonă periferică alcătuită din cuvintele aşa-numite defective. În legătură cu acest termen, trebuie observat că, în cazul de faţă, el este folosit impropriu. Din faptul că un cuvînt nu exprimă o anumită categorie morfologică ca urmare a incompatibilităţii semantice a bazei lexicale cu flectivul nu urmează ca acesta ar trebui considerat „un defect" al lui. Astfel, nu putem pretinde unui substantiv ce denumeşte un obiect unic să aibă şi forma de plural. Inexistenţa denotatului face inutilă forma corespunzătoare, chiar dacă celelalte cuvinte din clasa respectivă au această formă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Asan, 1958 – Asan F., *Categoriile substantivului* // Omagiu lui I. Iordan. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani. – Bucureşti, 1958. – p. 41–44.

Asan, 1960 – Asan F., *Raportul dintre diateze şi tranzitivitate* // Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani. SCL, XI, 1960, nr. 3. – p. 341–348.

Avram, 1986 – Avram M., *Gramatica pentru toţi*. – Bucureşti, Editura Academiei, 1986. – 414 p.

Benveniste, 1966 – Benveniste É., *Problèmes de linguistique générale*. – Paris, 1966.

Berceanu, 1971 – Berceanu B. B., *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*. – Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971. – 285 p.

Berea, 1966 – Berea El., *Observaţii asupra diatezei pasive în limba română* // SCL, XVII, 1966, nr. 5. – p. 567–578.

Bidu Vrînceanu, Forăscu, 1984 – Bidu Vrînceanu A., Forăscu N., *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*. – Timişoara, Făclia, 1984. – 280 p.

Chiricuţă Marinovici, 1963 – Chiricută Marinovici R., *Unele aspecte de ordin semantic în analiza raportului dintre subiect, predicat şi complement direct* // CL, VIII, 1963, nr. 2. – p. 343–346.

Cîmpeanu, 1960 – Cîmpeanu E., *Funcţiunea sintactică a pronumelui reflexiv* // CL, V, 1960, nr. 1–2. – p. 87–97.

Cîmpeanu, Comarniţchi, 1964 – Cîmpeanu E., Comarniţchi T., *Tranzitiv, intranzitiv şi reflexiv* // CL, IX, 1964, nr. 1. – p. 45–51.

Coja, 1969 – Coja I., *Articolul – parte de vorbire sau morfem al determinării* // SCL, XX, 1969, nr. 2. – p. 67–81.

Coja, 1983 – Coja I., *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române. Gramatica articolului.* – București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983. – 286 p.

Combiescu, 1968 – Combiescu M., *Despre definirea diatezei în limba română* // LR, XVII, 1968, nr. 1. – p. 87–91.

Coşeriu, 1994 – Coşeriu E., *Prelegeri şi conferințe (1992–1993)*. – Iaşi, 1994. – 191p.

Coteanu, 1958 – Coteanu I. *Contribuții la teoria articolului* // SCL, 1958, nr. 1. – p. 17–42.

Diaconescu, 1989 – Diaconescu I., *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*. – Bucureşti, 1989.

Diaconescu, 1961 – Diaconecu P., *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicație la limba română contemporană* // SCL, XII, 1961, nr. 2. – p. 215–223.

Draşoveanu, 1975 – Draşoveanu D. D., *Categoriile gramaticale de relație şi de opoziție* // CL, XX, 1975, nr. 1. – p. 67–79.

Draşoveanu, 1976 – Draşoveanu D.D., *Sens relațional şi gramatem* // CL, 1976, nr. 2. – p. 153–163.

Ducrot, 1969 – Ducrot O., *Présupposés et sous-entendus* // Langue française. La sémantique, 1969, nr. 4. – p. 30–43.

Evseev, 1974 – Evseev I., *Semantica verbului. Categoriile de acțiune, devenire şi stare.* – Timişoara, Făclia, 1974. – 182 p.

Graur, 1969 – Graur Al. *Diatezele* // SCL, XX, 1969, nr. 1. – p. 13–22.

Gruiţă, 1981 – Gruiţă G., *Acordul în limba română*. – Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981. – 103 p.

Guţu Romalo, 1972 – Guţu Romalo V., *O problemă controversată în gramatica românească: diateza* // LL, XXIII, 1972, nr. 1. – p. 12–21.

Guţu Romalo, 1973 – Guţu Romalo V., *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*. – Bucureşti, EDP, 1973. – 209 p.

Iacob, 1957 – Iacob Şt., *Determinare şi individualizare* // LR, 1957, nr. 3. – p. 14–21.

Iordan, Guţu Romalo, 1967 – Iordan I., Guţu Romalo V., Niculescu A., *Structura morfologică a limbii române contemporane*. – Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967. – 355 p.

Iordan, Robu, 1978 – Iordan I., Robu V., *Limba română contemporană*. – Bucureşti, EDP, 1978.

Irimia, 1976 – Irimia D., *Structura gramaticală a limbii române*. Verbul. – Iaşi, Junimea, 1976. – 306 p.

Konopielko, 1989 – Konopielko Br., *Транзитивные глаголы в современном русском языке* // Acta universitatis Wratislaviensis N 1082, Slavica Wratislaviensia LI. – Wroclav, 1989. – 192 p.

Manoliu Manea, 1970 – Manoliu Manea M., *Quelques réflexions sur la plase de la voix dans une grammaire transformationelle* // RRL, 1970, nr. 5. – p. 487–493.

Manoliu Manea, 1993 – Manoliu Manea M., *Gramatică, pragmasemantică şi discurs*. – Bucureşti, Litera, 1993. – 253 p.

Milaş, 1993 – Milaş C., *Reflexivul se şi verbele de reciprocitate* // CL, 1993, nr. 1–2. – p. 171–178.

Pană Dindilegan, 1967 – Pană Dindelegan G., *Tranzitivitate și diateză* // SCL, XVIII, 1967, nr. 1. – p. 15–23.

Pană Dindelegan, 1968 – Pană Dindelegan G., *Considerații pe marginea unei discuții despre diateză* // LR, 1968, nr. 4. – p. 319–322.

Pană Dindelegan, 1972 – Pană Dindelegan G., *Analiza reflexivului românesc din perspectiva unei gramatici transformaționale* // SCL, XXIII, 1972, nr. 4. – p. 343–365.

Pană Dindelegan, 1974 – Pană Dindelegan G., *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*. – București, Editura Academiei, 1974. – 295 p.

Pană Dindelegan, 1984 – Pană Dindelegan G., *O paralelă logico-semantică între adjectiv și verb: adjective în construcții reciproce și reflexive* // LR, XXIII, 1984, nr. 5. – p. 386–393.

Pană Dindelegan, 1989 – Pană Dindelegan G., *Impersonal* (*ă*) (*verb ~, construcție ~, valoare ~ a diatezei*) // LL, vol. I, 1989. – p. 22–25.

Pană Dindelegan, 1992 a – Pană Dindelegan G., *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*. – București, 1992. – 144 p.

Pană Dindelegan, 1992 b – Pană Dindelegan G., *Teorie și analiză gramaticală*. – București, Coresi, 1992 . – 192 p.

Piotrovski, 1960 – Piotrovski R., *Întrebuințarea artistică a articolului la scriitorii români* // Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani. SCL, XI, 1960, nr.3. – p. 625–632.

Popescu – Marin, 1972 – Popescu – Marin M., *Contribuții la studiul derivării cu sufixele din seria –(t)ate* // Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română. Vol. al VI-lea. – București, Editura Academiei, 1972. – p. 55–68.

Rădulescu Mendea, 1969	– Rădulescu Mendea M., *Caracteristicile sintagmatice ale reflexivului* // LR, XVIII, 1969, nr.6. – p. 537–544.
Teodorescu, 1965	– Teodorescu E., *Reflexiv şi pronominal* // LR, 1965, nr. 5. – p. 545–553.
Theban, 1972	– Theban L., *Tranzitivité sémantique et voix sintaxique en roumain* // RRL, XVII, 1972, nr. 1. – p. 45–61.
Toşa, 1983	– Toşa Al., *Elemente de morfologie*. – Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983. – 296 p.
Trandafir, 1965	– Trandafir Gh., *Consideraţii asupra categoriilor verbale de persoană, număr şi diateză* // LR, 1965, nr. 1. – p. 121–188.
Trandafir, 1973	– Trandafir Gh., *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*. – Craiova, 1973. – 283 p.
Vasiliu, 1992	– Vasiliu Em., *Introducere în teoria limbii*. – Bucureşti, Editura Academiei, 1992. – 114 p.
Vasiliu, Golopenţia Eretescu, 1969	– Vasiliu Em., Golopenţia Eretescu S., *Sintaxa transformaţională a limbii române*. – Bucureşti, Editura Academiei, 1969. – 329 p.
Vrăjitoru, 1995	– Vrăjitoru A., *Valorile categoriale dezvoltate la articolele hotărît şi nehotărît la substantivele comune ale limbii române* // LR, XLIV, 1995, nr. 1–2. – p. 2–5.
Wald, 1962	– Wald H., *Structura logică a gîndirii*. – Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962. – 242 p.

* * *

Адамец, 1985	– Адамец П. *К вопросу о референциальной соотнесенности в чешском и русском языках* // НВЗЛ, вып. XV. Современная зарубежная руссистика. – Москва, Прогресс, 1985. – р. 487–497.

Алехина, 1974	–	*Определенность – неопределенность предмета как контекстуальная категория* // РЯвШ, 1974, nr. 5 – p. 81–85.
Алисова, Репина, 1987	–	Алисова Т. Б., Репина Т. А., Таривердиева М. А. *Введение в романскую филологию.* – Москва, Высшая школа, 1987. – 344 p.
Апресян, 1972	–	Апресян Ю. Д. *Об одном правиле сложения лексических значений* // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – Москва, Наука, 1972. – p. 439–458.
Апресян, 1974	–	Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка.* – Москва, Наука. 1974. – 367 p.
Апресян, 1986	–	Апресян Ю. Д. *Интегральное описание языка и словарь* // ВЯ, 1986, nr. 2. – p. 57–61.
Апресян, 1988	–	Апресян Ю. Д. *Прагматическая информация для толкового словаря* // Прагматика и проблемы интенсиональности. – Москва, 1988. – p. 7–44.
Арутюнова, 1973	–	Арутюнова Н. Д. *Понятие пресуппозиции в лингвистике* // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. Т. XXXII, nr. 1, 1973.
Арутюнова, 1976 а	–	Арутюнова Н. Д. *Референция имени и структура предложения* // ВЯ, 1976, nr. 2. – p. 24–35.
Арутюнова, 1976 б	–	Арутюнова Н. Д. *Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы.* – Москва. Наука. 1976. – 383 p.
Арутюнова, 1977	–	Арутюнова Н. Д. *Номинация, референция, значение* // Языковая номинация. Общие вопросы. Кн. 1. Москва, Наука, 1977. – p. 188 206.

Арутюнова, 1979 – Арутюнова Н. Д. *Семантическая структура и функции субъекта* // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. Т. XXXIII, nr. 4. – 1979. – р. 323–334.

Арутюнова, 1980 – Арутюнова Н. Д. *К проблеме функциональных типов лексического значения* // Аспекты семантических исследований. – Москва, Наука, 1980.

Арутюнова, 1982 – Арутюнова Н. Д. *Лингвистические проблемы референции* // НвЗЛ, вып. XIII. Логика и лингвистика (проблемы референции). – Москва, Радуга, 1982. – р. 5–40.

Арутюнова, 1990 – Арутюнова Н. Д. *Референция* // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, Советская энциклопедия, 1990. – р. 411–412.

Балли, 1955 – Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка.* – Москва, Изд. иностранной литературы, 1955. – 416 р.

Басманова, 1977 – Басманова А. Г. *Именные грамматические категории в современном французском языке.* – Москва, Высшая школа, 1977. – 186 р.

Богданов, 1977 – Богданов В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения.* – Ленинград, 1977. – 204 р.

Богданов, 1978 – Богданов В. В. *Залог и семантика предложения* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – р. 37–38.

Болотов, 1978 – Болотов В. И. *Множественное число имени собственного и аппелатива* // Имя нарицательное и собственное. – Москва, Наука, 1978. – р. 93–106.

Бондарко, 1976 – Бондарко А. В. *Теория морфологических категорий.* – Ленинград, Наука, 1978. – 175 р.

Бондарко, 1978 – Бондарко А. В. *Грамматическое значение и смысл.* – Ленинград, Наука, 1978. – 175 р.

Булатова, 1983 – Булатова Л. Н. *Еще раз о грамматическом статусе категории числа существительных* // Проблемы структурной лингвистики. 1981. – Москва, Наука, 1983. – р. 120–130.

Булыгина, 1980 – Булыгина Т. В. *Грамматические и семантические категории и их связи* // Аспекты семантических исследований. – Москва, Наука, 1980.

Булыгина, Крылов, 1990 – Булыгина Т. В., Крылов С. А. *Денотат* // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, Советская энциклопедия, 1990. – р. 129.

Булыгина, Шмелев, 1988 – Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. *Механизмы квантификации в русском языке и семантика количественной оценки* // Референция и проблемы текстообразования. – Москва, Наука, 1988. – р. 5–18.

Василевская, 1979 – Василевская Л. И. *Синтаксические возможности имени собственного* // Лингвистика и поэтика. – Москва, Наука, 1979. – р. 136–146.

Васильева Шведе, Степанов, 1980 – Васильева Шведе О. К., Степанов Г. В. *Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи.* – Москва, Высшая школа, 1980. – 336 р.

Вежбицкая, 1982 – Вежбицкая А. *Дескрипция или цитация* // НвЗЛ, вып. XIII, Логика и лингвистика (проблемы референции). – Москва, радуга, 1982. – р. 237–262.

Виноградов, Милославский, 1986 – Виноградов В. С., Милославский И. Г. *Сопоставительная морфология русского и испанского языков.* – Москва, Русский язык, 1986. – 160 р.

Габучан, 1972 – Габучан Г. М. *Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса.* – Москва, Наука, 1972. – 224 р.

Гайсина, 1981 – Гайсина Г. М. *Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке.* – Саратов, Изд-во Саратовского ун-та, 1981. – 195 р.

Гак, 1972 – Гак В. Г. *К проблеме семантической синтагматики* // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – Москва, Наука, 1972. – р. 367–395.

Гак, 1973 – Гак В. Г. *Высказывание и ситуация* // Проблемы структурной лингвистики. 1972. – Москва, Наука, 1973 – р. 349–372.

Гак, 1977 – Гак В. Г. *К типологии лингвистических номинаций* // Языковая номинация. Общие вопросы. Кн. 1. – Москва, Наука, 1977. – р. 230–293.

Гак, 1979 – Гак В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка. Морфология.* – Москва, Высшая школа, 1979. – 304 р.

Главса, 1978 – Главса З. *Некоторые замечания о рефлексивности* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – р. 152–155.

Гулыга, Шендельс, 1976 – Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. *О компонентном анализе значимых единиц языка* // Принципы и методы семантических исследований. – Москва, Наука, 1976. – р. 291–314.

Дегтярев, 1982 а – Дегтярев В. И. *Собирательность и категория числа в истории славянских языков* // ВЯ, 1982, nr. 4. – р. 92–101.

Дегтярев, 1982 б – Дегтярев В. И. *Категория числа в славянских языках.* – Ростов, Изд-во Ростовского ун-та, 1982. – 319 р.

Демина, 1988 – Демина А. А. *Референция и сингулярные термины* // Референция и проблемы текстообразования. – Москва, Наука, 1988. – р. 19–29.

Долинина, 1978 – Долинина И. Б. *Рефлексив и средний залог в системе английских залогов и проблема «гиперлексемы»* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – р. 162–172.

Долинина, 1982 – Долинина И. Б. *Маркировка субъектно-объектных отношений у валентностных категорий английского глагола* // Категории субъекта и объекта в языках различных типов. – Ленинград, Наука, 1982. – р. 65–100.

Зимек, 1978 – Зимек Р. *Понимание пассивной перспективы предложения в чешской лингвистики* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – р. 79–87.

Казакова, 1990 – Казакова Н. Н. *Влияние прагматического фактора на референтную отнесенность эгоцентрических слов* // Прагматический аспект предложения и текста. – Ленинград. ЛГПИ, 1990. – р. 41–50.

Касевич, 1988 – Касевич В. Б. *Семантика. Синтаксис. Морфология.* – Москва, Наука, 1988. – 311 р.

Категория количества, 1990 – *Категория количества в современных европейских языках.* – Киев, Наукова думка, 1990. – 283 р.

Категория субъекта и объекта, 1992 – *Категория субъекта и объекта в языках различных типов.* – Ленинград, Наука, 1982. – 189 р.

Кацнельсон, 1972 – Кацнельсон С. Д. *Типология языка и речевое мышление.* – Ленинград, Наука, 1972. – 216 р.

Келейникова, 1981 – Келейникова А. Г. *К вопросу о референции имени в экзистенциальных высказываниях современного французского языка* // Семантика и прагматика французского предложения. – Пятигорск, ПГПИИЯ, 1981. – p. 12–22.

Колесников, 1988 – Колесников А. А. *Семантическое обеспечение грамматических форм имени существительных русского языка.* – Киев, Высшая школа, 1988. – 137 p.

Корди, 1978 – Корди Е. Е. *О грамматическом и лексическом значении взаимности* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – p. 172–180.

Корди, 1981 – Корди Е. Е. *Деривационная, семантическая и синтаксическая классификация местоименных глаголов французского языка* // Залоговые конструкции в разноструктурных языках. – Ленинград, Наука, 1981. – p. 220–254.

Коссек, 1966 – Коссек Н. В. *К вопросу о лексической сочетаемости* // ВЯ, 1966, nr. 1. – p. 97–101.

Кубрякова, 1974 – Кубрякова Е. С. *Основы морфологического анализа.* – Москва, Наука, 1974. – 319 p.

Кубрякова, 1978 – Кубрякова Е. С. *Части речи в ономасиологическом освещении.* – Москва, Наука, 1978. – 115 p.

Кубрякова, Харитончик, 1976 – Кубрякова Е. С., Харитончик З. А. *О словообразовательном значении и описании смысловой структуры производных суффиксального типа* // Принципы и методы семантических исследований. – Москва, Наука, 1976. – p. 202–233.

Лебедева, 1981 – Лебедева Л. В. *Семантические типы существительных и структура именных сочетаний* // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. Т. 40, 1981, nr. 1.

Лейкина, 1978 – Лейкина Б. М. *К проблеме соотношения залога и коммуникативного членения* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – p. 129–137.

Маркарян, 1970 – Маркарян Р. А. *Типы семантического противопоставления в сфере формообразования и словообразования.* – Ереван, Изд-во Ереванского ун-та, 1970. – 416 p.

Милославский, 1980 – Милославский И. Г. *Лексическое, словообразовательное и грамматическое значение в словоформе* // НДВШ ФН, 1980, nr. 1. – p. 44–51.

Милославский, 1981 – Милославский И. Г. *Морфологические категории современного русского языка.* – Москва, Просвещение, 1981. – 254 p.

Никитин, 1974 – Никитин М. В. *Лексическое значение в слове и словосочетании.* – Владимир, 1974. – 222 p.

Новиков, 1982 – Новиков А. А. *Семантика русского языка.* – Москва, Высшая школа, 1982. – 272 p.

Озерова, 1990 – Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного. – Киев, Наукова думка, 1990. – 191 p.

Падучева, 1974 – Падучева Е. В. *О семантике синтаксиса.* – Москва, Наука, 1974. – 292 p.

Падучева, 1985 – Падучева Е. В. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений).* – Москва, Наука, 1985. – 271 p.

Падучева, Успенский, 1979 – Падучева Е. В., Успенский В. А. *Подлежащее или сказуемое*? // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. Т. 38, nr. 4, 1979. – p. 349–360.

Почепцов, 1978 – Почепцов Г. Г. *Прагматика предложения и залог* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – p. 98–102.

Привалова, 1979 – Привалова М. И. *Собственные имена и проблема омонимии* // ВЯ, 1979, nr. 5. – p. 56–67.

Рассел, 1982 – Рассел Б. *Дескрипции* // НвЗЛ. – Вып. XIII, Логика и лингвистика (проблемы референции). – Москва, Радуга, 1982. – p. 41–54.

Руденко, 1986 – Руденко Д. И. *Общее имя как явление естественного языка* // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. – Т. 45, 1986, nr. 1.

Руденко, 1987 – Руденко Д. И. *Имена естественных классов, собственные имена и имена номинальных классов в семантике естественного языка* // Известия АН СССР. Серия лит-ры и яз. Т. 45, 1987, nr. 1. – p. 20–35.

Слюсарева, 1986 – Слюсарева Н. А. *Проблемы функциональной морфологии современного английского языка.* – Москва, Наука, 1986. – 214 p.

Соболева, 1979 а – Соболева П. А. *Дефектность парадигмы и семантическое тождество слова* // ВЯ, 1979, nr. 5. – p. 37–47.

Соболева, 1979 б – Соболева П. А. *Лексикализация множественного числа и словообразование* // Лингвистика и поэтика. – Москва, Наука, 1979. – p. 47–85.

Соболева, 1984 – Соболева П. А. *Число существительных как грамматико-словообразовательная категория* // Русский язык: Функционирование грамматических категорий. – Москва, Наука, 1984. – р. 66–75.

Степанова, Хелбиг, 1978 – Степанова М. Д., Хелбиг Г. *Части речи и проблема валентности в современном немецком языке.* – Москва, Высшая школа, 1978. – 258 р.

Стернин, 1985 – Стернин И. А. *Лексическое значение слова в речи.* – Воронеж, Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 171 р.

Супрун, 1984 – Супрун А. Е. *О лексической компетенции грамматического правила* // Слово в грамматике и словаре. – Москва, Наука, 1984. – р. 38–42.

Телия, 1976 – Телия В. Н. *Семантический аспект сочетаемости слов и фразеологическая сочетаемость* // Принципы и методы семантических исследований. – Москва, Наука, 1976. – р. 244–267.

Телия, 1981 – Телия В. Н. *Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке.* – Москва, Наука, 1981. – 267 р.

Теория функциональной грамматики, 1992 – *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность.* – Санкт-Петербург, Наука, 1992. – 304 р.

Туницкая, 1974 – Туницкая М. З. *К вопросу о категории исчисляемости имен существительных в английском языке.* Автореферат канд. дисс. – Москва, 1974. – 32 р.

Уфимцева, 1986 – Уфимцева А. А. *Лексическое значение. Принципы семиологического описания лексики.* – Москва, Наука, 1986. – 239 p.

Хлебникова, 1979 – Хлебникова И. Б. *О характере взаимодействия лексической и грамматической семантики в морфологических и синтаксических единицах* // НДВШ ФН, 1979, nr. 3. – p. 55–64.

Храковский, 1974 – Храковский В. С. *Пассивные конструкции: определение, значение, исчисление.* // Проблемы семантики. – Москва, Наука, 1974. – p. 127–135.

Храковский, 1978 – Храковский В. С. *Залог и рефлексив* // Проблемы теории грамматического залога. – Ленинград, Наука, 1978. – p. 50–61.

Храковский, 1981 – Храковский В. С. *Диатеза и референтность (к вопросу о соотношении активных, пассивных, рефлексивных и реципрокных конструкций)* // Залоговые конструкции в разноструктурных языках. – Ленинград. Наука. 1981. – p. 5–38.

Шендельс, 1982 – Шендельс Е. И. *Совместимость / несовместимость грамматических и лексических значений* // ВЯ, 1982, nr. 4. – p. 78–83.

Шмелев, 1983 – Шмелев А. Д. *О референции агентивных существительных* // НДВШ ФН, 1983, nr. 4. – p. 39–46.

Шмелев, 1988 – Шмелев А. Д. *Лексическое значение существительного и словарное отражение его референциальных возможностей* // Словарные категории. – Москва, Наука, 1988. – p. 96–100.

Шмелева, Шмелев, 1984 – Шмелева Т. В., Шмелев А. Д. *Прагматические аспекты теории референции* // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – Москва, 1984. – р. 97–136.

Шубик, 1989 – Шубик С. А. *Категория залога и поле залоговости в немецком языке.* – Ленинград, Наука, 1989. – 121 р.